

Journal of Development and Psychology (JODAP)

Gelişim ve Psikoloji Dergisi (GPD)

Yıl/Year:2021

Cilt/Volume:2

Sayı/Number:4

dergipark.org.tr/gpd

Gelişim ve Psikoloji Dergisi
Journal of Development and Psychology (JODAP)

e-ISSN 2717-7858 | Yayın Aralığı Yılda 2 Sayı | Başlangıç: 2020 | Yayıncı Alper Remzi AYDIN

DOI: 10.51503/gpd

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/gpd>

Onur Kurulu

Prof. Dr. Makbule Meziyet Arı
İstanbul Gelişim Üniversitesi Çocuk Gelişimi
Bölümü mmari@gelisim.edu.tr

Prof. Dr. Hasan Bacanlı
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Rehberlik
ve Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim Dalı
hasan.bacanlı@gmail.com

Prof. Dr. Sam Gladding Wake Forest University
Danışmanlık Ana Bilim Dalı stg@wfu.edu

Yayın ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. Makbule Meziyet Arı İstanbul Gelişim
Üniversitesi Çocuk Gelişimi
Bölümü mmari@gelisim.edu.tr

Prof. Dr. Hasan Bacanlı
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Rehberlik
ve Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim Dalı
hasan.bacanlı@gmail.com

Prof. Dr. Elçin Balcı
Erciyes Üniversitesi Halk Sağlığı Ana Bilim Dalı
drelcin71@gmail.com

Prof. Dr. Filiz Erbay
İstanbul Aydın Üniversitesi Çocuk Gelişimi
Bölümü filizerbay42@gmail.com

Prof. Dr. Sam Gladding
Wake Forest University Danışmanlık Ana Bilim
Dalı stg@wfu.edu

Prof. Dr. Ercan Kocayörük
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim
Dalı ercankocayoruk@gmail.com

Prof. Dr. Michaelene Ostrosky
Illinois Üniversitesi Özel Eğitim Bölümü
ostrosky@illinois.edu

Doç. Dr. Umut Akçıl
Yakın Doğu Üniversitesi
Eğitim Programları ve Öğretim
u.akcil@neu.edu.tr

Doç. Dr. Haktan Demircioğlu
Hacettepe Üniversitesi Çocuk Gelişimi Bölümü
hdemircioglu@hacettepe.edu.tr

Doç. Dr. Ebru Ersay
Gazi Üniversitesi Okul Öncesi Eğitimi Ana Bilim
Dalı eersay@gmail.com

Doç. Dr. Sevcan Karakoç Demirkaya
Doğuş Üniversitesi Psikoloji
Bölümü skarakoc@dogus.edu.tr

Doç. Dr. Özlem ÖMÜR Kastamonu Üniversitesi
Müzik Eğitimi oomur@kastamonu.edu.tr

Doç. Dr. Serpil Pekdoğan
İnönü Üniversitesi Okul Öncesi Eğitimi Ana Bilim
Dalı serpil.pekdogan@inonu.edu.tr

Doç. Dr. Zeliha Yazıcı
Akdeniz Üniversitesi Okul Öncesi Eğitimi Ana
Bilim Dalı zyazici06@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Özlem Eryavuz
İstanbul Kent Üniversitesi Çocuk Gelişimi
Programı ozlem.eryavuz@kent.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Zehni Koç
Gazi Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik
Danışmanlık Ana Bilim Dalı zihnikoc@gazi.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Nektarios Stellakis
University of Patras Erken Çocukluk Eğitimi Ana
Bilim Dalı nekestel@upatras.gr

Dr. Öğr. Üyesi Hatice Şingir
Gazi Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik
Danışmanlık Ana Bilim Dalı
hkaracanta@gazi.edu.tr

Dr. Dumutri Goldbach
Valahia University of Târgoviste Pazarlama Ana
Bilim Dalı dumitru.goldbach@valahia.ro

Editör Kurulu

Editör
Uzman Alper Remzi Aydın
Süreç Bilimsel Araştırma ve Gestalt Enstitüsü
alperremziaydin@gmail.com

Editör Yardımcısı
Öğr. Gör. Dr. İsmet Çelebi Gazi Üniversitesi Sağlık
Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu
ismetcelebi17@hotmail.com

Yabancı Dil Editörü
Emre Şen Süreç Bilimsel Araştırma ve Gestalt
Enstitüsü emresenpiano@gmail.com

Kapak Tasarım

Emre Şen

Mizanpaj-Dizgi/Sekreteryaya

Bilim Uzmanı Alper Remzi Aydın

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Bilim Uzmanı Alper Remzi Aydın

İmtiyaz Sahibi ve Yayımcı

Alper Remzi Aydın
Aralık, 2021

Gelişim ve Psikoloji Dergisi (GPD)'nin yayın ve danışma kurulu 5 farklı ülkenin 17 farklı üniversitesinde görev yapan 19 bilim insanından oluşan EuroPub, idealonline, ASOS, Scientific Indexing Services, Cite Factor, BAS Bielefeld University Library, vb. indekslerde taranan uluslararası hakemli ve akademik bir dergidir. Dergide yayınlanan eserlere de DOI (Digital Object Identifier) numarası verilmektedir.

İÇİNDEKİLER

Sayı Dosyaları

İç Kapak ve Künye	i-ii
İçindekiler	iii
Önsöz	iv

Araştırma Makaleleri

Covid-19 Süresince Psiko-Sosyal Destek Hattında Çalışan Psikologların Psikolojik Sağlık Düzeyleri İle Erken Dönem Uyumsuz Şemaları Arasındaki İlişki/Şengül ALTAN ARSLAN, Mertcan TOPAL	101-118
Çocuklukta ve Ergenlikte Mevcut ve Arzu Edilen Baba Katılım Algısı Ölçekleri'nin Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması/Özüm Seda DURAN, Gül ŞENDİL .	119-140
Annelerin Çocukluk Örselenmelerinin Çocuğa Bakım Verme Davranışları Üzerindeki Etkisi ve Çocuk İçin Riskleri/Kübra ŞAHİN İPEK, Sultan TARLACI	141-163
Mutlu Fail Olgusu ve Çocukların Toplumsal Cinsiyet ve Etnisiteye Dayalı Akran Dışlanmasına Yönelik Yargıları/Melike ACAR, Ayşe YILDIZ	165-179

Derleme Makaleler

GÜVENDE: Çocuğu Kötü Muamelenin Etkilerinden Korumak İçin Neler Yapılabilir? / Ahu ÖZTÜRK, Muhammet TAT	181-207
Duyuların Gelişimi ve Duyu Bütünleme / Kadriye ÖZYAZICI, Ebru BOĞA, Nurcan ALAGÖZ, Kübranur VARLIKLIÖZ, Zekeriya ARSLAN, Semra AKTO, Mehmet SAĞLAM	209-226

ÖNSÖZ

Onur kurulu ile yayın ve danışma kurulunda tarafıma yer verilen bu **derginin dördüncü sayısının önsözünde gelişmeler konusundaki duyduğum mutluluğu öncelikle belirtmek isterim. Dergi günden güne kendine daha istikrarlı bir yer bulmaya devam ediyor.** Bu sayıdaki makaleler ağırlıklı olarak çocuk gelişimi ve psikoloji alanlarından oluştu. Aşağıdaki yazıların akademik alan yazınına yararlı katkılar sağlaması dileğiyle.

Bu sayı araştırma makaleleri ve derlemeler kısmı olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Araştırma makaleleri kısmında;

- Şengül ALTAN ARSLAN, ve Mertcan TOPAL'ın kaleme aldığı “Covid-19 Süresince Psiko-Sosyal Destek Hattında Çalışan Psikologların Psikolojik Sağlık Düzeyleri İle Erken Dönem Uyumsuz Şemaları Arasındaki İlişki”
- Özüm Seda DURAN ve Gül ŞENDİL'in hazırladığı “Çocuklukta ve Ergenlikte Mevcut ve Arzu Edilen Baba Katılım Algısı Ölçekleri'nin Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması”
- Kübra ŞAHİN İPEK ve Sultan TARLACI tarafından yazılan “Annelerin Çocukluk Örselenmelerinin Çocuğa Bakım Verme Davranışları Üzerindeki Etkisi ve Çocuk İçin Riskleri”
- Melike ACAR, Ayşe YILDIZ'ın yazdığı “Mutlu Fail Olgusu ve Çocukların Toplumsal Cinsiyet ve Etnisiteye Dayalı Akran Dışlanmasına Yönelik Yargıları” başlıklı dört makale yer almaktadır.

Derginin ikinci kısmı ise Ahu ÖZTÜRK ve Muhammet TAT tarafından hazırlanan “GÜVENDE: Çocuğu Kötü Muamelenin Etkilerinden Korumak İçin Neler Yapılabilir?” isimli ve Kadriye ÖZYAZICI ve diğerlerinin kaleme aldığı “Duyuların Gelişimi ve Duyu Bütünleme” başlıklı iki derleme çalışmadan oluşmaktadır.

Dergimiz araştırma makalelerinin yanı sıra kavramları irdeleyen derleme çalışmalarının da alana katkıda bulunacağı düşüncesiyle yer veriyor ve vermeye devam edecek. **Dergimizin 30 Haziran 2022 tarihinde yayınlanacak olan gelecek sayısında yeni konu ve yazılarla buluşmak ümidiyle...**

Prof. Dr. Hasan BACANLI
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü

Covid-19 Süresince Psiko-Sosyal Destek Hattında Çalışan Psikologların Psikolojik Sağlık Düzeyleri İle Erken Dönem Uyumsuz Şemaları Arasındaki İlişki

Relationship Between Psychological Resilience And Early Maladaptive Schemas Of Psychologists Who Worked At Psychological Support Line During Covid-19 Pandemic

Şengül Altan Arslan¹, Mertcan Topal^{2*}

¹Dr, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, sengul.altanarslan@gmail.com, orcid.org/ 0000-0002-0333-6210

²Uzman, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, mrtcn.tpl12@gmail.com, orcid.org/0000-0003-3525-9090 , *Sorumlu Yazar

Geliş tarihi/Received : 02.08.2021 Kabul tarihi/Accepted: 21.12.2021 Yayın tarihi/Published: 30.12.2021

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Covid-19 pandemi sürecinde psiko-sosyal destek hattında çalışan psikologlarda psikolojik sağlık ile erken dönem uyumsuz şemaları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmanın örneklemini, İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) Toplum Ruh Sağlığı Hizmetleri kapsamında hizmet veren Psikolojik Danışmanlık Merkezleri ve Psikoterapi Merkezlerinde görev yapan 99 psikolog oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak; demografik bilgi formu, Young Şema Ölçeği Kısa Form-3 ve Psikolojik Sağlık Ölçeği kullanılmıştır. Psikolojik Sağlık ve Erken Dönem Uyumsuz Şemalar arasındaki ilişkiyi incelemek için Pearson Korelasyon ve Basit Regresyon analizleri kullanılmıştır. Regresyon analizi için kurulan modelde bağımsız değişken erken dönem uyumsuz şemalar, bağımlı değişken ise psikolojik sağlık olarak belirlenmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçların, Psikolojik Sağlığın 11 alt şema alanı ile anlamlı bir ilişki gösterdiği, 3 alt şema alanı ile ise anlamlı bir ilişki göstermediği görülmüştür. Araştırmadan elde edilen sonuçlar, Kopukluk ve Zedelenmiş Otonomi alanlarındaki alt şema basamakları, Diğerleri Yönelimlilik alanındaki “Cezalandırma” alt şema basamağı ve Yüksek Standartlar/Bastırılmışlık şema alanındaki “Yüksek Standartlar” alt şema basamağı ile psikolojik sağlık arasında negatif yönde anlamlı ilişki olduğunu göstermiştir. Bu araştırma sonucunda ortaya çıkan bulguların İBB tarafından sunulan toplum ruh sağlığı hizmetlerinin geliştirilmesine ve meslek elemanlarına yönelik yapılacak hizmetiçi eğitimlerin önceliğinin belirlenmesi, ayrıca yapılacak çalışmalara yön vermesi hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Erken Dönem Uyumsuz Şemalar, Psikolojik Sağlık, Covid-19

ABSTRACT

The purpose of this study was to examine the relationship between early maladaptive schemas and psychological resilience of psychologist who worked at psychosocial support line during covid-19 pandemic. The sample of the study consists of 99 psychologists working in the Psychological Counseling Centers and Psychotherapy Centers serving the Istanbul Metropolitan Municipality Community Mental Health Services. Demographic information form, Young Schema Questionnaire- Short Form 3 and Psychological Resilience Scale were used to collect data. Relationships between variables were examined by regression analysis and simple correlation analysis. Results revealed that there was a significant relationship between ‘Disconnection/Rejection’, ‘schema domains’, ‘Impaired Autonomy’, ‘schema domains’, ‘Punitiveness’, ‘Unrelenting Standards’ and psychological resilience. This study aims to develop mental health services at the IBB and determine the priority or in-service training for psychologists.

Keywords: Early maladaptive schemas, Psychological Resilience, Covid-19

GİRİŞ

Bireylerin mevcut problem çözme ve baş etme becerilerinin yetersiz kaldığı, aniden gelişerek bireyin tüm dengelerini sarsan etkilerinin olduğu durumlar kriz olarak tanımlanabilmektedir (Roberts, 2005). Kriz sonrası sarsılan dengenin yeniden kurulması ve krizin atlatılması, krizin şiddeti ile orantılı olarak zaman alır ve bireysel farklılıklara göre zorlayıcı olabilmektedir. Dünyada daha önce aniden ortaya çıkan ve tüm sistemleri derinden etkileyen AIDS, SARS H1N1 (kuş gribi) gibi salgın hastalıklar, bireylerin ve toplumların etkilenmesine yol açmıştır. Bu salgınların en yenisi ise 2019'un Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan Covid-19 salgınıdır. Dünyada ve ülkemizde birçok ölüme sebep olan salgın tüm dünyayı etkisine alarak beden ve ruh sağlığını olumsuz yönde etkilediği ve önemli bir stres kaynağı haline geldiği görülmektedir. Ortaya çıkan bu salgını tinsel, bilişsel, sosyal, fiziksel ve psikolojik olarak ele almak ve tüm gelişim aşamalarına etkisini ortaya koymak gerekmektedir. Covid-19 salgını süresince salgın sürecindeki belirsizlik, karantina uygulamaları, çalışma yaşamında gerçekleşen iş kayıpları ve yeni çalışma modellerinin ortaya çıkması depresyon ve kaygı düzeylerini arttırmaktadır. Yaşanan bu süreç bireylerin olumsuz duygu durumlarının artmasına, olumlu duygu durumlarının ise azalmasına sebep olmaktadır.

Ortaya çıkan buna benzer krizlerde bireyler kendilerini yoğun stres altında hissedebilirler. Stres faktörlerine karşın bireyin strese verdiği tepkiler daha önceki yaşam deneyimleri ve stresi algılama biçimlerine göre değişkenlik göstermektedir. Gerçekleştirilen araştırmalarda SARS salgınında bireylerde travma sonrası stres bozukluğu görülme oranı oldukça yüksektir (Liu ve diğerleri, 2020). Bu çerçevede yaşanan stres olayları bazı bireylerde psikopatoloji gibi uzun vadede oluşan olumsuz sonuçlara sebep olurken, bazı bireylerde ise psikopatoloji geliştirmez ya da bireyler olaylardan etkilenmeyerek strese karşı uyum sağlayarak yaşam standartlarını koruyabilmektedirler (Dulmus ve Hilarski,2003; Huber, Knottnerus ve Green, 2011). Pandemi sürecinde yaşanan bu durumlarda bireylerin pandemiye karşı verdikleri tepkilerin ve süreçle nasıl başa çıktıklarının anlaşılması büyük önem taşımaktadır (Arden ve Chilot, 2020). Bireylerde ortaya çıkan bu farklılığı açıklayacak en etkili kavram, esneklik olarak da çevrilen, psikolojik sağlık 'resilience' terimidir (Bilge ve Bilge, 2020).

Amerikan Psikologlar Birliği (American Psychological Association) (2014) sağlamlığı; bireylerin zorluklara, travmaya veya diğer stres kaynaklarına uyum sağlama süreci olarak tanımlamıştır. Psikolojik sağlamlık, bireyin yaşam boyu karşılaştığı zor koşullara rağmen bu olay/olgulara karşı başarı ve uyum sağlama yeteneğidir (Vella ve Pai, 2019). Sağlamlık, psikolojik bir nitelik olarak tanımlanmakla birlikte bireyin psiko-sosyal boyuttaki sağlıklı gelişimini sürdürmesine katkıda bulunarak, olumsuz bir durumla karşılaşıldığında o duruma karşı mücadele göstermeyi ortaya koymaktır (Dulmus ve Hilarski,2003). Bu sağlamlık bireyin yaşadığı travma, stres ya da kaygı düzeylerini belirli sınırlar içerisine almaz ya da bu durumu tamamen ortadan kaldırmaz. Psikolojik Sağlamlık düzeyi bireyin bu olaylara karşı çözüm üretme ve problemle başa çıkma kapasitelerini arttırarak bu olaylarla birlikte sağlıklı gelişim alanlarının ortaya çıkmasını sağlar ve yaşam akışını sürdürür.

Psikolojik sağlamlık, strese yanıt olarak çok boyutlu, karmaşık ve dinamik bir yapıdır (Kent, Davis ve Reich, 2013). Ayrıca, çoğu araştırmacı, sürecin kendisi içinde, cinsiyet, yaş, sosyo-kültürel yapı gibi geniş bir faktör yelpazesinin etkileşiminin bir bireyin dayanıklılık gösterip göstermediğini belirlediğini kabul eder. Bununla birlikte, spesifik açıklama potansiyeli açısından, cinsiyet, yaş, sosyo-kültürel yapı gibi geniş faktörlere yapılan vurgu genellikle değişiklik gösterir (Fletcher ve Sarkar, 2013). Psikolojik sağlamlığın oluşmasının temel koşulu risktir. Bireyin psikolojik sağlamlığının gelişiminde, karşılaşılan risklerin ve riskin getirdiği diğer faktörlerin bireye ve ait olduğu sisteme negatif etkilerinin azaltılmasında ya da ortadan kaldırılmasında, koruyucu faktörler önemli bir rol oynamaktadır (Öz ve Yılmaz,2009). Risk

faktörleri, istenmeyen, normatif olmayan gelişimsel sonuçların olumsuz değişiklik veya kalıcı değişiklik meydana getiren nedenleridir. Risk faktörleri, bireylerin, kişiler arası ilişkiler, bağlantılar ve diğer kurumsal sistemlerin ölçülebilir özellikleri veya nitelikleridir (Keyes, 2009).

Gelişim dönemlerini göz önünde bulduğumuzda, çocukluk ya da ergenlik döneminde risk durumlarıyla karşılaşılması diğer gelişim dönemlerinde farklı sorunlarla karşılaşılmasına ya da sağlıklı gelişim gösterilmemesine sebep olabilmektedir. Bonanno vd. (2007)'ne göre, her bireyin hayatında bir travma ile karşılaşma potansiyeli vardır ve bu travmaların getirdiği yıkıcı etkiler bireyin psikolojik açıdan sağlıklı bir gelişim göstermesinde, aynı zamanda psikolojik sağlık sergilemesinde risk unsurları oluşturur. Sahip olduğu sistemlerle ele alındığında birey mikro (kronik rahatsızlık, olumsuz yaşam deneyimleri vb.),mezzo (aile ilişkileri, aile psikopatolojisi vb.) ve makro (afetler, toplumsal olaylar, yoksulluk vb.) boyutlarda risk faktörleri ile karşı karşıya kalmaktadır. Rutter (2006), uzun süreli uyumlu ilişkilerin olmamasının, sosyal gruplar içinde sosyal uyum eksikliğinin ve öğrenme fırsatlarının (karşılıklı konuşma alışverişinin yetersiz olması, oyunların olmaması vb.) olmayışının en sık riskli deneyim kaynakları olduğunu düşünmektedir. Risk faktörlerine bakıldığında, bireyin sahip olduğu sistemleri sağlıklı ve olumlu gelişim gösteriyorsa kişinin gelişimine olumlu yönde etki ettiği görülmektedir. Bunun yanı sıra ilgili sistemler bireyi olumsuz yönde etkilerse bireyde ruhsal sorunlar görülme olasılığı artmakta ve psikolojik sağlık düzeyi azalmaktadır. Bu çerçevede risk faktörlerine karşı koruyucu faktörlerin bilinmesi benzer önemli bir noktadır. Bireyin karşılaştığı zorlukların üstesinden gelememesi ve uyumsuz davranış örüntüleri sergilemesi sonucunda, yardıma ihtiyaç duyması halinde, bireyin psikolojik sağlamlığının güçlendirilmesi gerekmektedir (Öz ve Yılmaz,2009).

Bireyin geçmiş yaşantısı ile problem çözme ve baş etme becerileri arasında bir bağ vardır. Kişiler geçmiş yaşam öğretileri sonucunda problem ya da krizlere karşı, savunma mekanizmalarını harekete geçirerek çözüm yolları arar ya da tepki verirler. Bu çerçevede erken dönem uyumsuz şemaların önemi büyüktür. Erken dönem uyumsuz şemalar, bireyin ilk yaşam deneyimleri ile oluşan, geçmiş yaşam dönemlerinin kalıntılarını içeren ve gelecek dönemdeki yaşam deneyimlerinde bireylere yol haritası oluşturan bilişsel yapılar olarak ortaya konabilir. Bu yapılar, oluşmaya başladığı andan itibaren bireyin olumsuz yaşam deneyimlerinin üstesinden gelmesine yardımcı olmaktadır (Young, Klosko ve Weishaar, 2003). Bu şemalar, diğer benzer durumlarda da aktive olarak kaygı ve depresyona yol açar (Calvete, Orue ve Hankin, 2015; Cámara ve Calvete, 2011; Lumley ve Harkness, 2007). Bununla birlikte, erken uyumsuz şemalar ile anksiyete ve depresyon belirtileri arasındaki ilişki basit doğrusal bir ilişki gibi görünmemektedir. Çünkü; farklı kişilik özelliklerine sahip çoğu birey, stresli durumlarla yüzleşmede psikolojik belirti göstermez. Başka bir deyişle spesifik belirti göstermeyen bireyler strese karşı dirençlidir (Calvete, Orue ve Hankin, 2015).

Erken dönem uyumsuz şemalar; kim olduğumuza, başkalarıyla ve dünyayla ilişkilerde neler bekleyebileceğimize dair koşulsuz inançları içerirler. Erken çocukluk ve ergenlik döneminde gelişim gösterdiklerinden dolayı kendi kendine devam eder, değişime karşı direnç gösterir ve geleceği tahmin etmeye çalışırlar (Young ve Klosko, 2013). Şemalar, insanların kendileri ile dünya arasındaki etkileşimlere dair bilgilerini düzenlemeye yardımcı olur. Temelde şemalar, her ilişkinin her koşulunda ne olacağını belirleme çabalarıdır. Bu inançlar kişinin geleceğe bakıp ona nasıl hazırlanabileceği hakkında farklı algılama biçimi sunduğundan, vazgeçilmeleri son derece zordur. Bu sebeplerle bireyin sahip olduğu şemalar çok güçlüdür. Erken dönem uyumsuz şemaların gelişimini ortaya koymak ve açıklamak için ergenlik ya da yetişkinlik dönemlerinin geçmişe dönük olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Alan yazında yapılan araştırmalar göz önünde bulundurulduğunda kişilerin içsel modellerinin bazı unsurlarının (bağlanma, öz saygı vb.) erken dönem uyumsuz şemaların gelişimiyle ilişkili olduğunu ortaya

konmuştur (Young ve Klosko, 2013). Erken dönem uyumsuz şemaların gelişiminde rol oynayan diğer bir faktör de çocuğun duygusal mizacıdır (Gör, Yiğit, Kömürcü ve Şenkal Ertürk, 2017). Alt şema basamaklarının temeline inildiğinde uyumsuz şemaların, bireyin yaşamın erken dönemlerinde çevre alt sistemleri ve ebeveyn alt sistemleri ile yaşadığı travmatize yaşam olaylarının varlığıyla ilişkili olduğu görülmektedir (Adıgüzel, Bapoğlu Dümenci ve Topal, 2019).

Çalışma yaşamları boyunca farklı yaşam deneyimlerine ve travmatik olaylarla karşılaşan ruh sağlığı çalışanlarının stresi nasıl algıladıkları, soruna karşı problem çözme ve başetme becerileri ve olaylara verdikleri tepkiler öncelikle kişilik yapılarına, yani erken dönem uyumsuz şemalarına bağlıdır. Bununla birlikte, ruh sağlığı çalışanlarının bu strese nasıl tepki vereceği kişilik özelliklerinin yanı sıra psikolojik sağlamlık düzeylerine de bağlıdır (Kavi ve Karakale, 2018). Dolayısıyla, bireylerin olumlu nitelikleri ve olaylar karşısında aktif rolleri, stres ve travmatik olaylarla nasıl yüzleştiklerini, yine olaylar karşısında stres veya depresyon gibi ruhsal bozukluklar geliştirip geliştirmediklerini etkilemektedir (Khademi ve Sabbaghi,2017).

2020 yılında Dünya Sağlık Örgütü tarafından ‘Pandemi’ olarak tanımlanan Covid-19 virüsü tüm dünyayı etkisine alarak bireyleri ve toplumları yaşamsal bir krize sebep olmuştur. Covid-19 sürecinde toplumun virüse yakalanma riskinde olması, pandemi sürecinin ne zaman sonlanacağına bilinmemesi, ilk dönemlerde aşının bulunamaması ve her geçen gün artan vaka sayıları; süreç içerisinde yaşanabilecek olumsuz sosyo-ekonomik durumlara karşı belirsizlik bireylerin yoğun stres ve kaygı yaşamalarına sebep olmuştur (MEB, 2020). Süreç içerisinde yaşanan bu durumlardan her bireyin gösterdiği reaksiyonda farklılık göstermektedir. Covid-19 sürecinde yaşanan tüm olay ve olgular psikolojik sağlamlık düzeyi için risk faktörüdür. Son dönemlerde ruh sağlığı alanında yapılan çalışmalarda olumsuz yaşam deneyimlerine ve şartlarına karşın problem çözme ve baş etme becerilerine yönelik araştırmalar artmıştır (Traş ve Aydın, 2019). Süreçte yaşanan olumsuz durumlar bireylerin psikolojik sağlamlık düzeylerine karşı tehdit oluşturmaktadır. Alan yazına bakıldığında bu süreçte insanların fiziksel sağlıklarına da etki eden ruhsal sağlıklarını korumaları için psikolojik sağlamlık düzeylerini yüksek tutmaları gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Tüm dünyada Mart 2020 tarihinden itibaren gerek psiko-sosyal gerekse sosyo-ekonomik alanlarda birçok çalışma yürütülmüştür (Bilge ve Bilge, 2020; Kımtır, 2020; Killgore, Taylor ve Cloonan, 2020). Pandemi süreci toplumun tüm kesimlerini olumsuz olarak etkilemiştir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) bünyesinde ‘Toplum Ruh Sağlığı’ hizmetleri kapsamında yer alan Psikolojik Danışmanlık Merkezleri ve Psikoterapi Merkezlerinde görevli ruh sağlığı çalışanları da, ortaya çıkan bu kriz çerçevesinde, toplumun tüm yönlerini derinden etkileyen pandemiye karşı gerekli önlemleri olarak toplumun ihtiyaçlarını karşılayan psiko-sosyal destek çalışmalarına hız vermiştir. Bu çerçevede, toplum ruh sağlığı profesyonellerinin toplumun gösterdiği psikolojik tepkilerin sağlıklı yönde evrilmesi, psiko-sosyal tepkilerin ölçülmesi, bireylerin ve aynı zamanda toplumun ruh sağlığının korunması için önemli çalışmalarda bulunmaları beklenmektedir.

Bu araştırmanın amacı, Covid-19 pandemi sürecinde psiko-sosyal destek hattında çalışan psikologlarda psikolojik sağlamlık ile erken dönem uyumsuz şemaları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırma ana amacı doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır;

-Sosyo-Demografik özellikler ile psikolojik sağlamlık düzeyi arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

-Erken dönem uyumsuz şema alt basamakları ile psikolojik sağlamlık düzeyi arasında ilişki var mıdır?

- Erken dönem uyumsuz şema alt basamakları bireyin sahip olduğu psikolojik sağlamlık düzeyini yordamakta mıdır?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu araştırmada, nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırma evreni, İBB Sağlık Hıfzıssıhha Müdürlüğü tarafından sağlanan ‘Toplum Ruh Sağlığı Hizmeti’ kapsamında görev yapan ruh sağlığı profesyonelleridir. Araştırma Covid-19 sürecinde Psiko-sosyal destek için kurulan destek hattında çalışan 99 ruh sağlığı profesyoneli ile gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1: Çalışma Grubunun Demografik Dağılımı

Değişken	Alt Grup	f	%
Cinsiyet	Kadın	85	85,86
	Erkek	14	14,14
Medeni Durum	Bekar	50	50,51
	Evli	49	49,49
Önceden Çalışma	Hayır	74	74,75
	Evet	25	25,25
Doğum sırası	1.	53	53,54
	2.	23	23,23
	3.	15	15,15
	4.	8	8,08
Yaş	25-29 arası	46	46,46
	30-34 arası	41	41,41
	35-45 arası	12	12,12
Toplam		99	100,00

Tablo 1’de görüldüğü gibi; katılımcıların %85,86’sı (85) kadın, %14,14’ü (14) erkektir. Yüzde 50,51’i (50) bekar, %49,49’u (49) evlidir. Yüzde 74,75’i (74) önceden çalışmadığını, %25,25’i (25) önceden çalıştığını bildirmiştir. Yüzde 53,54’ü (53) 1.çocuk, % 23,23’ü (23) 2.çocuk, %15,15’i (15) 3. Çocuk ve %8,08’i (8) 4.çocuk olduğunu bildirmiştir. Yüzde 46,46’sı (46) 25-29 yaş arasında, %41,41’i (41) 30-34 yaş arasında ve %12,12’si (12) 35-45 arasındadır.

Veri Toplama Araçları

Sosyo-Demografik Form: Araştırmacılar tarafından öncelikle araştırmaya gönüllü olarak katıldıkları onam formu ve cinsiyet, yaş, eğitim durumu gibi sosyo-demografik özelliklerine yönelik 12 sorudan oluşan form hazırlanmıştır.

Young Şema Ölçeği (YŞÖ-KF3) : Young (1994) tarafından oluşturulan erken dönem uyumsuz şemaları değerlendirmek amacıyla oluşturulan ölçek 90 maddeden oluşmaktadır. 90 maddeden oluşan ölçekte katılımcılar, her bir maddeyi altı likert üzerinde (1=Benim için tamamıyla yanlış, 6= Beni mükemmel şekilde tanımlıyor) derecelendirmektedir. Ölçeğin özgün formunda her alt ölçek beş maddeden oluşmakta, buna göre alt ölçeklerden alınan puanlar 5 ile 30 arasında

değişebilmektedir. YŞÖ-KF3'ün, alt ölçeklerdeki soru sayıları farklı olmasından dolayı alt ölçeklerin puanlarının kıyaslanmasını kolaylaştırmak amacıyla her ölçekteki maddelerin puan toplamları madde sayısına bölünmüştür (Soygüt, Karaosmanoğlu ve Çakır, 2009). Bu işlem araştırma sonuçlarına etki eden bir tercih değildir. Yapılan çalışmalar sonucunda ölçeğin geçerli ve kabul edilebilir düzeyde olduğunu ortaya koymuştur.

YŞÖ-KF3'ün Türkçe geçerlik güvenilirlik çalışması Soygüt, Karaosmanoğlu ve Çakır (2009) tarafından üniversite örneklemiyle gerçekleştirilmiştir. Yapı geçerliğine ilişkin temel bileşenler analizi sonucu 14 faktörlü yapıya işaret etmekte ve ölçeğin alt ölçeklerinin iç tutarlılık katsayıları ise .54 ile .85 arasında, alt ölçeklerinin iç tutarlılık katsayıları ise .54 ile .85 arasında değişmektedir (Soygüt, Karaosmanoğlu ve Çakır, 2009). Bu araştırma kapsamında YŞÖ-KF3'ün iç tutarlılık göstergesi olan Cronbach's Alpha değeri .97 olarak tespit edilerek verilerin güvenilir olduğu kabul edilmiştir.

Kısa Psikolojik Sağlık Ölçeği (KPSÖ): Smith ve ark (2008) tarafından geliştirilen ve Doğan (2015) tarafından Türkçe geçerlilik güvenilirlik çalışması yapılan KPSÖ 6 maddeden oluşan öz bildirim tarzına dayanmaktadır. Ölçekteki altı maddenin üçü ters puanlanmaktadır. Ölçekten alınan puanlar 6 ile 30 arasında değişmektedir. 6-11 puan arası düşük düzeyde psikolojik sağlamlığı, 12-22 puan arası orta düzeyde psikolojik sağlamlığı ve 23-30 arası puan yüksek düzeyde psikolojik sağlamlığı ifade etmektedir. Türk kültürüne uyarlanan ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi sonucu elde edilen değerleri, ölçeğin yeterli geçerlilikte olduğunu göstermektedir (χ^2/df (12.86/7) = 1,83, NFI = 0.99, CFI = 0.99, GFI = 0.99, SRMR = 0.03, RMSEA = 0.05) ve yapılan geçerlilik çalışmasında güvenilirlik katsayısı .80 ile .91 arasında değişen değerlerde bulunmuştur. Bu araştırma kapsamında altı sorudan oluşan Psikolojik Sağlık Ölçeğinin Cronbach's Alpha değeri .79 olarak tespit edilerek verilerin güvenilir olduğu kabul edilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Veriler, Covid-19 süresi boyunca psiko-sosyal destek hattında çalışan ruh sağlığı personellerinden, gönüllülük esasına göre, pandemi sürecinde göz önünde bulundurularak, çevrimiçi ortamda toplanmıştır. Araştırmada kullanılan ölçekler Google Forms ile 3 basamaktan oluşturulmuş ve araştırma linki e-mail/whatsapp aracılığı ile iletilmiştir. Veri toplama süreci yaklaşık olarak 40 dk sürmüştür. Araştırma verilerinin kullanılarak bilimsel alanda yayınlanmasına ilişkin izin gerekli birimden alınmıştır.

Elde edilen veriler çerçevesinde SPSS 24 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verin analizine geçmeden önce normalliği sınanmıştır. Bu çalışmada verilerin normal dağıldığı sonucuna çarpıklık ve basıklık katsayılarının -3 ile +3 arasında olmasının yeterli olacağına dair (Groeneveld ve Meeden, 1984; Moors, 1986; De Carlo, 1997; George ve Mallery, 2010; Örucü ve Boz, 2014) görüşler referans alınarak varılmıştır. Psikolojik Sağlık Ölçek verilerinin çarpıklığı -0,24 basıklığı 1,94; Young Şema Ölçek verinin çarpıklığı 0,61 ve basıklığı -0,45 ile aranan referans aralıklarında olduğundan veri dağılımının normalliğine hükmedilmiş ve çalışmada parametrik testlerin kullanılmasına karar verilmiştir. Araştırma verilerine ilişkin olarak t test, tek yönlü ANOVA, basit regresyon, Pearson Korelasyon testleri uygulanmıştır.

BULGULAR

Tablo 2: Psikolojik Sağlamlığın Cinsiyete Göre Farklılaşması

Cinsiyet	N	X	SS	F	p	t	sd	p
Kadın	85	21,87	4,03	2,24	0,138	-0,24	97,00	0,807
Erkek	14	22,14	2,48					

Tablo 2’de görüldüğü gibi, ‘psikolojik sağlamlığın cinsiyete göre farklılaşması’ sınaması için yapılan bağımsız gruplar t testi sonucunda, erkekler lehine tespit edilen farklılaşma istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p=0,807$; $t=-0,24$).

Tablo 3: Psikolojik Sağlamlığın Medeni Duruma Göre Farklılaşması

Medeni Durum	N	X	SS	F	p	t	sd	p
Bekar	50	20,68	3,69	0,09	0,771	-3,39	97,00	0,001
Evli	49	23,16	3,60					

Tablo 3’te görüldüğü gibi, ‘psikolojik sağlamlığın medeni duruma göre farklılaşması’ sınaması için yapılan bağımsız gruplar t testi sonucunda, evliler lehine tespit edilen farklılaşma istatistiksel olarak $p<0,01$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur ($p=0,001$; $t=-3,39$).

Tablo 4: Psikolojik Sağlamlığın Önceden Çalışmış Olma Durumuna Göre Farklılaşması

Önceden çalışma durumu	N	X	SS	F	p	t	sd	p
Hayır	74	21,96	4,08	0,85	0,358	0,22	97,00	0,823
Evet	25	21,76	3,07					

Tablo 4’te görüldüğü gibi, ‘psikolojik sağlamlığın önceden bir işte çalışmış olma durumuna göre farklılaşması’ sınaması için yapılan bağımsız gruplar t testi sonucunda, önceden çalışmamış olanlar lehine tespit edilen farklılaşma istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p=0,823$; $t=0,22$).

Tablo 5: Psikolojik Sağlamlığın Yaşa Göre Farklılaşması

Yaş	N	X	Ss	Var.K	KT	Sd	KO	F	p
25-29 arası	46	21,46	3,30	G.İçi	17,61	2,00	8,81	0,59	0,554
30-34 arası	41	22,29	4,35	G.Arası	1424,57	96,00	14,84		
35-45 arası	12	22,33	4,01	Toplam	1442,18	98,00			
Toplam	99	21,91	3,84						

Tablo 5’de görüldüğü gibi, ‘psikolojik sağlamlığın yaşa göre farklılaşması’ sınaması için yapılan Anova testi sonucunda, yaş grupları arasındaki farklılaşmalar istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p=0,554$; $F=0,59$).

Tablo 6: Psikolojik Sağlamlığın Doğum Sırasına Göre Farklılaşması

Çocukluk Sırası	N	X	Ss	Var.K	KT	Sd	KO	F	p
1.	53	22,09	4,54	G.İçi	19,55	3,00	6,52	0,44	0,728
2.	23	21,30	2,42	G.Arası	1422,63	95,00	14,98		
3.	15	22,53	3,58	Toplam	1442,18	98,00			
4.	8	21,25	2,43						
Toplam	99	21,91	3,84						

Tablo 6’da görüldüğü gibi, ‘psikolojik sağlamlığın doğum sırasına göre farklılaşması’ sınaması için yapılan Anova testi sonucunda, çocukluk sırası grupları arasındaki farklılaşmalar istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p=0,728$; $F=0,44$).

Psikolojik Sağlamlığın Uyumsuz Şemalar İle İlişkisi

Tablo 7: Değişkenler Arası Korelatif İlişkiler (Pearson Korelasyon)

Young Şema Ölçeği		Psikolojik (PS)	Sağlamlık
Üst Şema Alanı	Alt Ölçek	r	p
1.Kopukluk Şema Alanı	1.Duygusal Yoksunluk	-,342**	0,001
	2.Duyguları Bastırma	-,323**	0,001
	3.Sosyal İzolasyon/Güvensizlik	-,333**	0,001
	4.Kusurluluk	-,469**	0,000
2.Zedelenmiş Otonomi Şema Alanı	5.İç İç Geçme/Bağımlılık	-,315**	0,001
	6.Terk Edilme	-,254*	0,011
	7.Başarısızlık	-,496**	0,000
	8.Karamsarlık	-,319**	0,001
	9.Tehditler Karşısında Dayanısızlık	-,451**	0,000
3.Zedelenmiş Sınırlar Şema Alanı	10.Ayrıcalıklılık/Yetersiz Özdenetim	-0,116	0,253
4.Diğerleri Yönelimlilik Şema Alanı	11.Kendini Feda	-0,048	0,635
	12.Cezalandırılma	-,232*	0,021
5.Yüksek Standartlar ve Bastırılmışlık Şema Alanı	13.Yüksek Standartlar	-,230*	0,022
	14.Onay Arayıcılık	-0,082	0,418

Tablo 7’de görüldüğü gibi, Psikolojik Sağlamlığın Erken Dönem Uyumsuz Şemalar ile ilişkisini sınamak için yapılan ‘Pearson Korelasyon’ analizi sonucunda şu bulgulara ulaşılmıştır:

Psikolojik Sağlamlığın 1.Kopukluk Şema Alanı alt ölçeklerinden 1.Duygusal Yoksunlukla ($r= -,342^{**}$; $p=0,001$), 2.Duyguları Bastırmama ile ($r= -,323^{**}$; $p=0,001$), 3.Sosyal İzolasyon/Güvensizlikle ($r= -,333^{**}$; $p=0,001$) ve 4.Kusurlulukla ($r= -,469^{**}$; $p=0,000$) negatif

yönlü ilişkileri anlamlıdır. *Psikolojik Sağlamlığın 2.Zedelenmiş Otonomi Şema Alanı* alt ölçeklerinden 5.İç İç Geçme/Bağımlılıkla ($r = -,315^{**}$; $p=0,001$), 6.Terk Edilmeyle ($r = -,254^{*}$; $p=0,011$), 7.Başarısızlıkla ($r = -,496^{**}$; $p=0,000$), 8.Karamsarlıkla ($r = -,319^{**}$; $p=0,001$) ve 9.Tehditler Karşısında Dayanaksızlıkla ($r = -,451^{**}$; $p=0,000$) negatif yönlü ilişkileri anlamlıdır.

Psikolojik Sağlamlığın 4.Diğerleri Yönelimlilik Şema Alanı alt ölçeği 12.Cezalandırılmayla ($r = -,232^{*}$; $p=0,021$) negatif yönlü ilişkileri anlamlıdır.

Psikolojik Sağlamlığın 5.Yüksek Standartlar ve Bastırılmışlık Şema Alanı alt ölçeği 13.Yüksek Standartlarla ($r = -,230^{*}$; $p=0,022$) negatif yönlü ilişkileri anlamlıdır.

Psikolojik Sağlamlığın 3.Zedelenmiş Sınırlar Şema Alanı alt ölçeği 10.Ayrıcalıklılık/Yetersiz Özdenetimle ($r = -,0116$; $p=0,253$), 4.Diğerleri Yönelimlilik Şema Alanı alt ölçeği 11.Kendini Fedayla ($r = -,0048$; $p=0,635$) ve 5.Yüksek Standartlar ve Bastırılmışlık Şema Alanı alt ölçeği 14.Onay Arayıcılıkla ($r = -,0082$; $p=0,418$) ilişkileri istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

Psikolojik sağlamlıkla arasında anlamlı ilişki bulunan uyumsuz şemaların psikolojik sağlamlığı yordaması için basit regresyon analizi yapılmış ve aşağıda sunulmuştur. Basit regresyon analizinin tercih edilmesinin nedeni, çoklu regresyonda yüksek ilişkisi olan yordayıcıların düşük ilişkisi olan yordayıcıları baskılayıp olası yordamaların bir kısmının göz ardı edilmesine kaynaklık etmesidir.

Tablo 8: Kopukluk Şema Alanı Alt Ölçeklerin Psikolojik Sağlamlığı Yordaması İçin Yapılan Basit Regresyon Analizi

Yordayan		Regresyon Modeli					Kaysayı Tablosu					
Young Şema Ölçeği Kısa Form-3							Başlangıç değerler			Standardize edilmiş değerler		
Üst Şema Alanı	Alt Ölçek	R	R ²	R _{che}	F _{che}	p	Sabit	B	Sh	β	t	p
	1.Duygusal Yoksunluk	,342a	0,12	0,11	12,88	,001b	25,02	-2,42	0,67	-0,34	-3,59	,001
Kopukluk Şema Alanı	2.Duyguları Bastırma	,323a	0,10	0,10	11,29	,001b	24,68	-1,84	0,55	-0,32	-3,36	,001
	3.Sosyal İzolasyon/ Güvensizlik	,333a	0,11	0,10	12,10	,001b	25,02	-1,99	0,57	-0,33	-3,48	,001
	4.Kusurluluk	,469a	0,22	0,21	27,43	,000b	25,82	-3,00	0,57	-0,47	-5,24	,000

Kopukluk Şema Alanı alt boyutu olan duygusal yoksunluk üzerinde Psikolojik Sağlamlığı yordama durumu için yapılan regresyon analizi sonucunda; Kopukluk Şema Alanı alt boyutu olan duygusal yoksunluk Psikolojik Sağlamlık durumunu negatif yönde yordadığı görülmektedir ($R^2=0,12$; $p<0,001$). Kopukluk Şema Alanı alt boyutu olan duygusal yoksunluk Psikolojik Sağlamlık durumuna göre toplam varyansın %12'sini açıkladığı gözlenmiştir.Duygusal Yoksunluk Şemasının psikolojik sağlamlığı negatif yönlü yordama gücü %34 olarak tespit edilmiştir ($p=,001$; $\beta=-,34$).

Diğer alt boyutlardan biri olan Duyguları Bastırma Şemasının psikolojik sağlamlığı yordaması için yapılan regresyon modeli $p<0,01$ düzeyinde anlamlı bulunarak onaylanmıştır ($R_{che}=0,10$; $p=,001^b$). Modele göre psikolojik sağlamlık puanının %10'u Duyguları Bastırma Şema puanıyla açıklanabilirken, Duyguları Bastırma Şemasının psikolojik sağlamlığı negatif yönlü yordama gücü %32 olarak tespit edilmiştir ($p=,001$; $\beta=-,32$).

Sosyal İzolasyon/ Güvensizlik Şemasının psikolojik sağlamlığı yordaması için yapılan regresyon modeli $p<0,01$ düzeyinde anlamlı bulunarak onaylanmıştır ($R_{che}=0,10$; $p=,001^b$). Modele göre psikolojik sağlamlık puanının %10'u Sosyal İzolasyon/ Güvensizlik Şema

puanyla açıklanabilirken, Sosyal İzolasyon/ Güvensizlik Şemasının psikolojik sağlamlığı negatif yönlü yordama gücü %33 olarak tespit edilmiştir ($p=,001$; $\beta=-,33$).

Kusurluluk Şemasının psikolojik sağlamlığı yordaması için yapılan regresyon modeli $p<0,001$ düzeyinde anlamlı bulunarak onaylanmıştır ($R_{che}=0,21$; $p=,000^b$). Modele göre psikolojik sağlamlık puanının %22'si Kusurluluk Şema puanıyla açıklanabilirken, Kusurluluk Şemasının psikolojik sağlamlığı negatif yönlü yordama gücü %47 olarak tespit edilmiştir ($p=,000$; $\beta=-,47$).

Tablo 9: Zedelenmiş Otonomi Şema Alanı Alt Ölçeklerin Psikolojik Sağlamlığı Yordaması İçin Yapılan Basit Regresyon Analizi

Yordayan		Regresyon Modeli						Kaysayı Tablosu					
Young Şema Ölçeği Kısa Form-3								Başlangıç değerler			Standardize edilmiş değerler		
Üst Şema Alanı	Alt Ölçek	R	R ²	R _{che}	F _{che}	p	Sabit	B	Sh	β	t	p	
2.Zedelenmiş Otonomi Şema Alanı	5.İç Geçme/Bağımlılık	,315a	0,10	0,09	10,71	,001b	24,67	-1,93	0,59	-,032	-3,27	,001	
	6.Terk Edilme	,254a	0,06	0,06	6,71	,011b	24,43	-1,88	0,72	-,025	-2,59	,011	
	7.Başarısızlık	,496a	0,25	0,24	31,69	,000b	25,84	-2,75	0,49	-,050	-5,63	,000	
	8.Karamsarlık	,319a	0,10	0,09	11,00	,001b	24,86	-1,87	0,56	-,032	-3,32	,001	
	9.Tehditler Karşısında Dayanaksızlık	,451a	0,20	0,20	24,76	,000b	25,93	-2,47	0,50	-,045	-4,98	,000	

Zedelenmiş Otonomi Şema alt alanı olan İç İç Geçme/Bağımlılık Şemasının psikolojik sağlamlığı yordaması için yapılan regresyon modeli $p<0,01$ düzeyinde anlamlı bulunarak onaylanmıştır ($R_{che}=0,09$; $p=,001^b$). Modele göre psikolojik sağlamlık puanının %10'u İç İç Geçme/Bağımlılık Şema puanıyla açıklanabilirken, İç İç Geçme/Bağımlılık Şemasının psikolojik sağlamlığı negatif yönlü yordama gücü %32 olarak tespit edilmiştir ($p=,001$; $\beta=-,32$).

Terk Edilme Şemasının psikolojik sağlamlığı yordaması için yapılan regresyon modeli $p<0,05$ düzeyinde anlamlı bulunarak onaylanmıştır ($R_{che}=0,06$; $p=,011^b$). Modele göre psikolojik sağlamlık puanının %6'sı Terk Edilme Şema puanıyla açıklanabilirken, Terk Edilme Şemasının psikolojik sağlamlığı negatif yönlü yordama gücü %25 olarak tespit edilmiştir ($p=,011$; $\beta=-,25$).

Başarısızlık Şemasının psikolojik sağlamlığı yordaması için yapılan regresyon modeli $p<0,001$ düzeyinde anlamlı bulunarak onaylanmıştır ($R_{che}=0,24$; $p=,000^b$). Modele göre psikolojik sağlamlık puanının %25 Başarısızlık Şema puanıyla açıklanabilirken, Başarısızlık Şemasının psikolojik sağlamlığı negatif yönlü yordama gücü %50 olarak tespit edilmiştir ($p=,000$; $\beta=-,50$).

Karamsarlık Şemasının psikolojik sağlamlığı yordaması için yapılan regresyon modeli $p<0,01$ düzeyinde anlamlı bulunarak onaylanmıştır ($R_{che}=0,09$; $p=,001^b$). Modele göre psikolojik sağlamlık puanının %10'u Karamsarlık Şema puanıyla açıklanabilirken, Karamsarlık Şemasının psikolojik sağlamlığı negatif yönlü yordama gücü %32 olarak tespit edilmiştir ($p=,001$; $\beta=-,32$).

Tehditler Karşısında Dayanıksızlık Şemasının psikolojik sağlamlığı yordaması için yapılan regresyon modeli $p < 0,001$ düzeyinde anlamlı bulunarak onaylanmıştır ($R_{che} = 0,20$; $p = ,000^b$). Modele göre psikolojik sağlamlık puanının %20'si Tehditler Karşısında Dayanıksızlık Şema puanıyla açıklanabilirken, Tehditler Karşısında Dayanıksızlık Şemasının psikolojik sağlamlığı negatif yönlü yordama gücü %45 olarak tespit edilmiştir ($p = ,000$; $\beta = -,45$)

Tablo 10: Diğerleri Yönelimlilik Şema Alanı Alt Ölçeğinin Psikolojik Sağlamlığı Yordaması İçin Yapılan Basit Regresyon Analizi

Yordayan		Regresyon Modeli					Kaysayı Tablosu					
Young Şema Ölçeği Kısa Form-3							Başlangıç değerler			Standardize edilmiş değerler		
Üst Şema Alanı	Alt Ölçek	R	R ²	R _{che}	F _{che}	p	Sabit	B	Sh	β	t	p
4.Diğerleri Yönelimlilik Şema Alanı	12.Cezalandırılma	,232a	0,05	0,04	5,52	,021b	24,23	-1,02	0,43	-0,23	2,35	,021

Diğerleri Yönelimlilik Şema alt alanı olan Cezalandırılma Şemasının psikolojik sağlamlığı yordaması için yapılan regresyon modeli $p < 0,05$ düzeyinde anlamlı bulunarak onaylanmıştır ($R_{che} = 0,04$; $p = ,021^b$). Modele göre psikolojik sağlamlık puanının %5'i Cezalandırılma Şema puanıyla açıklanabilirken, Cezalandırılma Şemasının psikolojik sağlamlığı negatif yönlü yordama gücü %23 olarak tespit edilmiştir ($p = ,021$; $\beta = -,23$).

Tablo 11: Yüksek Standartlar ve Bastırılmışlık Şema Alanı Alt Ölçeğinin Psikolojik Sağlamlığı Yordaması İçin Yapılan Basit Regresyon Analizi

Yordayan		Regresyon Modeli					Kaysayı Tablosu					
Young Şema Ölçeği Kısa Form-3							Başlangıç değerler			Standardize edilmiş değerler		
Üst Şema Alanı	Alt Ölçek	R	R ²	R _{che}	F _{che}	p	Sabit	B	Sh	β	t	p
5.Yüksek Standartlar ve Bastırılmışlık Şema Alanı	13.Yüksek Standartlar	,230a	0,05	0,04	5,43	,022b	23,92	-1,03	0,44	-0,23	-2,33	,022

Yüksek Standartlar ve Bastırılmışlık Şema alt alanı olan Yüksek Standartlar Şemasının psikolojik sağlamlığı yordaması için yapılan regresyon modeli $p < 0,05$ düzeyinde anlamlı bulunarak onaylanmıştır ($R_{che} = 0,04$; $p = ,022^b$). Modele göre psikolojik sağlamlık puanının %5'i Yüksek Standartlar Şema puanıyla açıklanabilirken, Yüksek Standartlar Şemasının psikolojik sağlamlığı negatif yönlü yordama gücü %23 olarak tespit edilmiştir ($p = ,022$; $\beta = -,23$).

TARTIŞMA

Araştırma sonuçlarına bakıldığında psikolojik sağlamlık düzeyinin cinsiyet ve yaş grubu gibi sosyo-demografik özellikler açısından anlamlı çıkmadığı görülmektedir. Alan yazı incelendiğinde, yapılan araştırmalar sonucunda bazı araştırmalarda cinsiyet dağılımı ile psikolojik sağlamlık düzeyi arasında anlamlı fark bulunurken (Aydın, 2010; Şahin, 2018 Kımtar, 2020) ; bazı araştırmalarda anlamlı düzeyde fark bulunmamıştır (Aydın ve Egemverdiyeva, 2018; Özer, 2013; Terzi, 2008; Ülker Tümlü ve Receptoğlu, 2013). Toplumsal cinsiyet rollerini göz önüne bulduğumuzda; Türk toplumunda kadınların ve erkeklerin olaylara karşı bakış açıları ve gösterdikleri tepkilerin farklılık göstermesi erkeklerin psikolojik sağlamlık düzeylerinin kadınlara göre yüksek olmasını açıklayabilmektedir (Ülker Tümlü ve Receptoğlu, 2013).

Araştırma sonucuna göre, medeni durum ile psikolojik sağlık arasında evliler lehine tespit edilmiştir. Alan yazı incelendiğinde, Bozgeyikli ve Şat (2014) ve Parmaksız (2020)'in yapmış oldukları araştırmalarda da medeni durumun psikolojik sağlık puanlarını anlamlı derecede farklılaştırdığı sonucuna ulaşmıştır. Parmaksız (2020)'in yapmış olduğu araştırmada psikoloji lisans bölümü mezunlarına yönelik gerçekleştirilmiş olup araştırma sonucunda katılımcıların psikolojik sağlık düzeyi orta olarak değerlendirilmektedir.

Aydın ve Egemdiyeva (2018) 'Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Sağlık Düzeylerinin İncelenmesi'ne yönelik yapmış oldukları araştırmada, ruh sağlığı disiplinlerinde çalışanların, diğer disiplinlerde çalışanlara göre düşük psikolojik sağlık düzeyine sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu durumun nedeni, meslek yaşamı çerçevesinde alınan eğitimlerin, yaşam deneyimleri ve terapi süreçlerinin, ruh sağlığı alanında çalışan profesyonellerin travmatik ya da stresli olaylara karşı farkındalığını artırmasından kaynaklanabileceği düşünülmüştür.

Önceden gelir getirici bir işte çalışma durumu ile psikolojik sağlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. İlgili literatürde psikolojik sağlığa yönelik olarak yaşam deneyimi vb. değişkene ilişkin bir çalışmaya rastlanılmamıştır. 'Yaş' değişkeni göz önünde bulundurduğunda, yaş ile psikolojik sağlık düzeyinin anlamlı çıkmaması bu durum ile desteklenebilir.

Araştırmaya katılan bireylerin aile sistemi içerisindeki kaçınıcı çocuk oldukları ile psikolojik sağlık düzeyi arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Alan yazı incelendiğinde, İlmen'in (2020) evli bireylerin psikolojik sağlık ve evlilik uyumlarına ilişkin araştırmasında psikolojik sağlık düzeyinin doğum sırasını yordadığı sonucuna ulaşılmıştır. Şahin'in (2018) yapmış olduğu araştırmada ailedeki kardeş sayısı ve sırası ile psikolojik sağlık arasında anlamlı bir pozitif yönde ilişki olmadığı görülmektedir. Oktan, Odacı ve Berber-Çelik'in (2011) üniversiteli öğrenciler ile yaptıkları araştırmaya göre, ilk ve en son doğan çocuğun psikolojik doğum sırasının psikolojik sağlık düzeyi ile negatif yönde; ortanca ve tek çocuk psikolojik doğum sırasının ise pozitif yönde ilişkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Doğum sırası arttıkça aile için yer alma, ilgi ve odağın paylaşılması gibi durumlar ortaya çıkmaktadır. Diğer doğum sıraları ile karşılaştırıldığında, doğumda en son dünyaya gelen çocuk, kişiler arası ilişkilerde en itaatkâr olan kişiler olarak ortaya çıkmaktadır (Kalkan ve Odacı, 2010). Bu çalışma sonucunu destekler nitelikte Bahadır'ın (2009) yaptığı çalışmada üniversite öğrencilerinin doğum sıralarının, psikolojik sağlıkları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkisi olmadığı görülmektedir. Benzer şekilde, Klevens, Restepo ve Roca'nın (2000) genç yetişkinlerle yaptığı bir çalışmada, psikolojik sağlıklarının doğum sıralarına göre değişmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte alanyazında yapılan bu araştırmanın sonuçlarıyla çelişen araştırma da (Ergüner-Tekinalp ve Terzi, 2014) bulunmaktadır. Kardeş sayısı değişkeninde vurgulandığı gibi, bu bulgunun elde edilmesinde de psikolojik danışmanların eğitimleri sürecinde kazandıkları değişimlerin etkili olduğu söylenebilir. Bu çerçevede aile içindeki göz bebeği olma durumundan dolayı sosyal çevrede uyum göstermek için kurallara bağlı kalmayı tercih etmesi ve sosyal çevrede sert bir sistem ile karşı karşıya kaldığında da olumsuzlukları kemikleştirmesi muhtemel bir davranıştır.

Erken dönem uyumsuz şemalar ile psikolojik sağlık arasındaki ilişkiye bakıldığında; Duygusal Yoksunluk, Duyguları Bastırma, Sosyal İzolasyon/Güvensizlik, Kusurluluk, İç İç Geçme/Bağımlılık, Terk Edilme, Başarısızlık, Karamsarlık, Tehditler Karşısında Dayanıksızlık, Cezalandırılma, Yüksek Standartlar alt basamakları ile anlamlı çıkmıştır.

Duygusal Yoksunluk şema alt basamağı, kişinin beklendiği durumdaki duygusal destek ihtiyacı ve arzusunun sosyal çevresinden tatmin edici boyutta karşılanamayacağına ilişkin beklentisidir. Kişinin ilgi, empati ve korunma yoksunluğu olarak 3 biçimde olabilir. Duygusal yoksunluk şema alt basamağına sahip kişilerin, aile içi iletişim ve etkileşimin az olduğu, kapalı sınırlara

sahip aile ortamında yetişen bireyler olduğu gözlemlenmektedir. Kusurluluk/Utanç şema alt basamağı kişinin kendisini kusurlu, çevresi tarafından istenmeyen, sevilmeyen, kötü, değersiz olarak hissetmesine neden olur; önemli konularda fayda sağlayamayacağına ve fikirlerinin değer görmeyeceğine inanma duygusunu barındırır. Bu kusurlar kişisel (bencillik, öfke patlamaları, kabul edilemez cinsel arzular) ya da genel (itici fiziksel görünüş, sosyal beceriksizlik) olabilirler. Şemanın kökeninde reddedici ebeveyn tarzları bulunmaktadır. Sosyal İzolasyon/Yabancılaşma şema alt basamağı, kişinin kendisini sosyal çevresi ve tüm sistemlerden soyutlayarak kendisini farklı görme; herhangi bir gruba ait olmama durumunu içerir. İç İç Geçme/Bağımlılık şema alt basamağı, kişinin kendi gelişim ve bireyselleşmesini hiçe sayarak değer verdiği ya da toplum tarafından değer gören birine karşın aşırı derecede duygusal ilgi ve yakınlığı barındırır. Bu şemaya sahip kişiler, çevre alt sistemindeki kişilerin sürekli desteği ve ilgisi olmadan başarılı ya da mutlu olamayacaklarını düşünürler. Bu kişilerin kendilerine ait kimlik algısı olmayabilir. Terk edilme şema alt basamağı, kişinin önem ve değer verdiği çevre alt sistemine ilişkin olarak ihtiyaçlarının onlar tarafından karşılanamayacağı ve bundan dolayı zarar göreceklere algısını içerir. Bu şemaya sahip kişiler önem verdikleri kişilerin, duygusal olarak istikrarsız ve belirsiz, güvenilmez olduklarına ya da düzensizlik gösterdiklerine; yakında öleceklerine ya da daha iyi birisinden yana olup kendilerini terk edeceklerine inandıklarından dolayı onlardan duygusal destek, bağlantılılık, güç ya da pratik korunma sağlamaya devam edemeyecekleri duygusunu taşırlar. Bu şemaya sahip olan kişiler önemli diğerleriyle olan ilişkilerinin kalıcı olmayacağı inancına sahiptirler (Young,1994).

Başarısızlık alt şema basamağı, kişinin ortaya koyduğu performans ya da iş neticesinde başarısız olacağı, diğer kişilerle rekabet ortamında yetersiz kalacağı inancını içerir. Karamsarlık alt şema başmağına bakıldığında, yaşamın pozitif yönlerini değersiz kılarak, negatif yönlerine odaklanmayı içerir. Bu şema alt basamağı kişilerin genellikle olumlu yönde ilerleyen bir olaya yönelik er ya da geç olumsuz olacağına ilişkin beklentisini içerir. Bu bireylerin, olayların olumsuz gelişeceğine olan inançları nedeniyle genellikle kaygı düzeyleri yüksektir (Kömürcü,2014).

Tehditler Karşısında Dayanıksızlık şema alt basamağı, herhangi bir anda kesin bir felaket olacağına ve ondan korunamayacak olmaya ilişkin duyulan korkudur. Bu korkular tıbbi felaketlere yönelik olabileceği gibi duygusal ve dışsal felaketlere yönelik de olabilir.

Cezalandırıcılık alt şema basamağı, kişinin, olaylar çerçevesinde gerçekleştirdiği hatalar sonucunda, sahip olduğu alt sistemler tarafından cezalandırılacağı inancını içerir. Bu şema alt basamağına sahip kişiler genellikle kendilerine ve diğer insanlara karşı öfkeli ve hoşgörüsüzdürler (Young, 1994). İşlevsiz duygu düzenleme yoluyla erken uyumsuz şemalar, stres üreten mekanizmalardır ve strese karşı stratejilerin uygunsuz kullanımının arkasındaki nedenlerdir. Bu nedenle, çocukluk deneyimindeki duygusal ihtiyaçların karşılanamaması, işlevsel olmayan duygu düzenlemesinin ardından bir kişilik özelliği olarak düşük esnekliğin oluşmasına katkıda bulunmaktadır (Eberhart, Auerbach, Bigda-Peyton ve Abela, 2011). Bir bireyin stresli ve zararlı olaylara karşı dayanıklılığı azaldıkça, kırılabilirlik artmakta, bu da anksiyete ve depresyon belirtileri olasılığını artırmaktadır (Connor ve Davidson, 2003; Hjemdal ve ark., 2014).

Yüksek Standartlar/ Aşırı Eleştiricilik alt şema basamağına, kişilerin kendilerine yöneltilen eleştiriler karşısında kaçınması ve benimsediği yüksek standartlara ilişkin olarak, bu standartlara erişmek ve bu standartları karşılamak için yoğun çaba göstermesi gerektiği inancını barındırır. Bu şemaya sahip kişiler hem kendilerine hem de başkalarına yönelik baskıcı ve eleştirel olabilmektedir. Şema, mükemmeliyetçilik, katı ahlaki, kültürel, dinsel kurallar ve daha fazlasını başarmak için zamana ve verimliliğe aşırı odaklanma olarak görülmektedir. Şemanın kökenine bakıldığında, yüksek standartlı ebeveynlerin içselleştirildiği ve kusurluluk şemasının aşırı telafisinin olduğu görülmektedir.

Alanyazın incelendiğinde psikolojik sağlamlık düzeyi bireyin stresle uyum içerisinde yaşaması ile eşdeğerlik göstermektedir (Gizir, 2007). Şema alt basamakları dikkate alındığında bireyin kendinde oluşturduğu stresle yaşama uyum, yapmış olduğu işler karşısında çevreden onay araması ve çevresi ile kendinden ödün vererek uyum sağlama isteği gibi durumlar psikolojik sağlamlık olgusunu desteklemektedir.

Killgore, Taylor ve Cloonan (2020)'ın yaptığı çalışmada Covid-19 süreci ile birlikte bireylerin psikolojik sağlamlık düzeylerinin düştüğü ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan zorlayıcı yaşam koşulları ve belirsizlik süreçleri bireyin ruh sağlığının korunmasında ve amaçladığı süreçlere ulaşmasında önemli etkisi olan psikolojik sağlamlık üzerine yapılan çalışmaların gerçekleştirilmesi ve araştırmalardan ortaya çıkan sonuçlar neticesinde hem tedavi edici hem de koruyucu önleyici müdahale yöntemlerinin ortaya konmasına ihtiyaç duyulmaktadır (Bozdağ, 2020).

Rhein ve Sukawatana (2015)'nin 'Kaygı düzeyi ile ilişkili olabilecek erken dönem uyumsuz şemalar'a ilişkin yaptıkları araştırmada, üniversite öğrencilerinin farklı alanlarda maruz kaldıkları pek çok stres faktörünü; hastalıklar ve tehditlere karşı dayanıksızlık, terk edilme/istikrarsızlık ve karamsarlık/kötümserlik başta olmak üzere pek çok şemanın üniversite öğrencilerinin kaygı düzeyini yordadığını ortaya koymuşlardır. Zadahmad ve Torkan (2016)'ın üniversite öğrencilerine yönelik gerçekleştirdikleri araştırmalarında ise güvensizlik/suistimal edilme, hastalıklar ve tehditlere karşı dayanıksızlık ve sosyal izolasyon/yabancılaşma, kaygıyı yordayan şemalar olarak ortaya konmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmanın çalışma grubu İBB psiko-sosyal destek hattında çalışan psikologlar ile gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple katılımcı sayısı görece az olarak değerlendirilebilir. İlgili konu farklı meslek grupları ile daha geniş katılımcı, süreç içerisinde online ya da yüz yüze terapi ya da danışmanlık hizmeti sunan meslek profesyonelleri ile gerçekleştirilebilir. Psikolojik sağlamlığı yordayan diğer psikopatolojilerle araştırma zenginleştirilebilir. Alan yazın ve toplum ruh sağlığı alanında yürütülen çalışmalar gözlemlendiğinde araştırma neticesinde kriz dönemlerinde toplum ruh sağlığı çalışanlarına yönelik etkin süpervizyon modellerinin geliştirilmesi ve tüm meslek elemanlarının kurumları tarafından sunulan kaynaklar çerçevesinde akademik süpervizyon ve akran etkileşimli süpervizyon çalışmaları ile desteklenmesi önerilmektedir.

Kopukluk Üst Şema Alanından Duygusal Yoksunluk, Duyguları Bastırma, Sosyal İzolasyon/Güvensizlik ve Kusurluluk şemalarının; Zedelenmiş Otonomi Üst Şema Alanından İç İç Geçme/Bağımlılık, Terk Edilme, Başarısızlık, Karamsarlık ve Tehditler Karşısında Dayanıksızlık şemalarının; Diğerleri Yönelimlilik Üst Şema Alanından Cezalandırılma şemasının ve Yüksek Standartlar ve Bastırılmışlık Üst Şema Alanından Yüksek Standartlar şemasının psikolojik sağlamlığı negatif yönlü yordamaları anlamlı bulunmuştur. Buna göre, bireydeki olumsuz şemaların puanı yükselirken bireyin psikolojik sağlamlığı düşmektedir denilebilir.

Psikolojik sağlamlığın cinsiyet, önceden bir işte çalışma durumu, fiziksel doğum sırası ve yaş grupları arasındaki farklılaşması istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Psikolojik sağlamlığın evlilerde bekarlardan anlamlı düzeyde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yapılan araştırma neticesinde psikolojik Sağlamlığın; Duygusal Yoksunlukla, Duyguları Bastırmamayla, Sosyal İzolasyon/Güvensizlikle, Kusurlulukla, İç İç Geçme/Bağımlılıkla, Terk Edilmeye, Başarısızlıkla, Karamsarlıkla, Tehditler Karşısında Dayanıksızlıkla, Cezalandırılmayla ve Yüksek Standartlarla arasında negatif yönlü anlamlı ilişkiler tespit edilirken;

Ayrıcalıklılık/Yetersiz Özdenetimle, Kendini Fedayla ve Onay Arayıcılıkla ilişkileri istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, C., Dümenci Bapoğlu, S. & Topal, M. (2019). Çekingenlik Davranışının Tespiti ve Giderilmesine İlişkin Şema Yaklaşımı İle Büyük Ebeveyn – Ebeveyn ve Çocuk İlişkisi. *Gelişim ve Psikoloji Dergisi (GPD)*, 1(1), 17-25.
- American Psychological Association. (2014). The road to resilience. Washington: American Psychological Association. Erişim adresi <http://www.apa.org/helpcenter/road-resilience.aspx>.
- Arden, M.A. & Chilcot, J. (2020). Health Psychology And The Coronavirus (COVID-19) Global Pandemic: A Call For Research. *British Journal of Health Psychology*, 25(2), 231-232. doi.org/10.1111/bjhp.12414.
- Aydın, B. (2010). *Üniversite Öğrencilerinin Duygusal Zeka ve Umut Düzeyleri İle Psikolojik Sağlımlıkları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Aydın, M. & Egemberdiyeva, A. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Sağlımlık Düzeylerinin İncelenmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 3(1), 37-53.
- Bahadır, E. (2009). *Sağlıkla İlgili Fakültelerde Eğitime Başlayan Öğrencilerin Psikolojik Sağlımlık Düzeyleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Bilge, Y. ve Bilge, Y. (2020). Koronavirüs Salgını ve Sosyal İzolasyonun Psikolojik Semptomlar Üzerindeki Etkilerinin Psikolojik Sağlımlık Ve Stresle Baş Etme Tarzları Açısından İncelenmesi. *Klinik Psikiyatri*, 3(Ek 1), 38-51.
- Bonanno, G. A., Galea, S., Bucchiarelli, A., & Vlahov, D. (2007). What Predicts Psychological Resilience After Disaster? The Role Of Demographics, Resources, And Life Stress. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 75(5), 671-682.
- Bozdağ, F. (2020). Pandemi Sürecinde Psikolojik Sağlımlık. *Turkish Studies*, 15(6), 247,257.
- Bozgeyikli, H. & Şat, A. (2014). Öğretmenlerde Psikolojik Dayanıklılık Ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi: Özel Okul Örneği. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3 (5), 172-191.
- Camara, M. ve Calvete, E. (2011). Early maladaptive schemas as moderators of the impact of stressful events on anxiety and depression in university students. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 34,58-68.
- Calvete, E., Orue, I., ve Hankin, B. L. (2015). A Longitudinal Test Of The Vulnerability-Stress Model With Early Maladaptive Schemas For Depressive And Social Anxiety Symptoms İn Adolescents. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 37(1), 85–99. <https://doi.org/10.1007/s10862-014-9438-x>
- Calvete, E., & Camara, M. (2011). The Role Of Coping With Social Stressors İn The Development Of Depressive Symptoms: Gender Differences. *Anxiety, Stress & Coping: An International Journal*, 24(4), 387–406.
- Connor, K. M., & Davidson, J. R.T. (2003). Development Of A New Resilience Scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety*, 18(2), 76–82. <https://doi.org/10.1002/da.10113>
- De Carlo, L. T. (1997), On The Meaning And Use Of Kurtosis. *Psychological Methods*, (2), 292-307.
- Doğan, T. (2015). Kısa Psikolojik Sağlımlık Ölçeği'nin Türkçe Uyarlaması: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. *Journal of Happiness & Well-Being*, 3:93-102.

- Dulmus, C. N. ve Hilarski, C. (2003). When stress constitutes trauma and trauma constitutes crisis: The Stress-Trauma-Crisis continuum. *Brief Treatment and Crisis Intervention*, 3(1), 27–35.
- Eberhart, N. K., Auerbach, R. P., Bigda-Peyton, J., & Abela, J. R. Z. (2011). Maladaptive Schemas And Depression: Tests Of Stress Generation And Diathesis-Stress Models. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 30(1), 75–104. <https://doi.org/10.1521/jscp.2011.30.1.75>.
- Ergüner Tekinalp, B., & Terzi, Ş. (2012). Terapötik Bir Araç Olarak Bağışlama: İyileştirici Etken Olarakbağışlama Olgusunun Psikolojik Danışma Sürecinde Kullanımı. *Eğitim Ve Bilim*, 37(166), 14-24.
- Fletcher, D., & Sarkar, M. (2013). Psychological Resilience: A Review And Critique Of Definitions. *Concepts, And Theory*, 18(1), 12–23. <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000124>
- Folkman, S., Lazarus, R.S., Pimley, S. ve diğ. (1987). Age Differences İn Stress And Coping Processes. *Psychology and Aging*, 2(2), 171-184.
- George, D. & Mallery, P. (2010). SPSS For Windows Step By Step: A Simple Guide And Reference 17.0 Update (10th Edition). Boston: Allyn ve Bacon.
- Gizir, CA. (2007). Psikolojik Sağlık, Risk Faktörleri Ve Koruyucu Faktörler Üzerine Bir Derleme Çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3, 113-128.
- Gör, N., Yiğit, İ., Kömürcü, B. & Şenkal Ertürk, İ. (2017). Geçmişin Mirası Ve Geleceğin Haritası: Erken Dönem Uyumsuz Şemalar. *Nesne*, 5(10), 197-217.
- Groeneveld, R. A., & Meeden, G. (1984), Measuring skewness and kurtosis. *The Statistician*, (33), 391-399.
- Hjemdal, O., Hagen, R., Ottesen Kennair Leif, E., Solem, S., Wells, A., Nordahl, H. (2014). Resilience and metacognitions as predictors of outcome in a randomized controlled treatment trial of generalized anxiety disorder. In MEDIMOND. *Proceedings of the Second World Congress on Resilience: From Person to Society (Ed S Ionescu)*, 1083. May 8-10 2014, Timisoara, Romania.
- Huber M., Knottnerus A.J., & Green L. (2011). How should we define health?. *BMJ*, 343 <doi.org/10.1136/bmj.d4163>.
- Hortaçsu, N. (2003). *İnsan ilişkileri*. Ankara: İmge Kitapevi.
- İlmen, Z. (2020). *Evliliğin Bireylerin Psikolojik Doğum Sırası, Evlilik Uyumu Ve Psikolojik Sağlıkları Arasındaki Yordayıcı İlişkiler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Kalkan, M., & Odacı, H. (2010). Psikolojik Doğum Sırası Ve Ana Babaya Bağlanma: Okul Öncesi Öğretmen Adayları Üzerine Bir Çalışma . *Education Sciences* , 5 (3) , 810-819.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. (26.baskı). Ankara Nobel Yayınevi.
- Kavi, E. & Karakale, B. (2018). Çalışan Psikolojisi Açısından Psikolojik Dayanıklılık. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 7(17): 55-77. DOI: 10.31199/hakisderg.391826.
- Kent M., Davis C.M. & Reich J.W. (Ed.).(2013). *The Resilience Handbook 'Approaches to Stress and Trauma'*. New York, Routledge.
- Keyes M.L. (2009). Risk and Resilience in Human Development: An Introduction. *Research in Human Development*. 1(4). 223-227. doi.org/10.1207/s15427617rhd0104_1.
- Khademi, M.H. ve Sabbaghi, R.S. (2017). Comparison between Three Types of Ammonia Synthesis Reactor Configurations in Terms of Cooling Methods. *Chemical Engineering Research and Design*, 128, 306-317. <doi.org/10.1016/j.cherd.2017.10.021>.
- Kımtır, N. (2020). Covid-19 Günlerinde Bireylerin Psikolojik Sağlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020; (Özel Sayı): 574-605 DOI: 10.21733/ibad.805481.

- Killgore, W. D. S., Taylor, E. C., ve Cloonan, S. A. (2020). Psychological resilience during the COVID-19 lockdown. *Psychiatry Research*, 291, 113216. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113216>.
- Klevens, J., Restrepo, O. & Roca, J. (2000). Some Factors for Explaining Resilience Among Young Men in Colombia. *Rev. salud pública [online]*, 2(2), 165-172. ISSN 0124-0064.
- Kömürcü B. (2014). *Erken Dönem Uyumsuz Şemalar, Ebeveynlik Biçimleri Ve Psikolojik Belirtiler İle Psikolojik Dışlanmanın Tehdit Ettiği İhtiyaçlar Arasındaki İlişkiler*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Liu, N., Zhang, F., Wei, C., Jia, Y., Shang, Z., Sun, L., Wu, L., Sun, Z., Zhou, Y., Wang, Y., & Liu, W. (2020). Prevalence and predictors of PTSS during COVID-19 outbreak in China hardest-hit areas: gender differences matter. *Psychiatry Res.* ;287 doi: 10.1016/j.psychres.2020.112921.
- Lumley, M. N., & Harkness, K. L. (2007). Specificity in the relations among childhood adversity, early maladaptive schemas, and symptom profiles in adolescent depression. *Cognitive Therapy and Research*, 31(5), 639–657. <https://doi.org/10.1007/s10608-006-9100-3>.
- Moors, J. J. A. (1986). The Meaning Of Kurtosis: Darlington Reexamined. *The American Statistician*, (40), 283-284.
- Oktan, V., Odacı, H., ve Berber-Çelik, Ç. (2014). Psikolojik Doğum Sırasının Psikolojik Sağlamlığın Yordanmasındaki Rolünün İncelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 140-152.
- Örücü, E. & Boz, H. (2014). Konaklama İşletmelerinde İşe Alıştırma Eğitiminin Örgütsel Bağlılığa Etkisi. *Yönetim ve Ekonomi*, 21(1). 61-76
- Öz, F. & Yılmaz E.B. (2009). Ruh Sağlığının Korunmasında Önemli Bir Kavram: Psikolojik Sağlamlık. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 16(3). 82-89.
- Özer, E. (2013). *Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Sağlamlık Düzeylerinin Duygusal Zeka Ve Beş Faktör Kişilik Özellikleri Açısından İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Parmaksız, İ. (2020). İyimserlik, Özgecilik ve Medeni Durumun Psikolojik Dayanıklılık Üzerindeki Etkileri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 48(-), 285 – 302.
- Rhein, D. & Sukawatana, P. (2015). Thai University Student Schemas And Anxiety Symptomatology. *International Education Studies*, 8(7), 108-126.
- Roberts, A. R. (2005). Bridging The Past And Present To The Future Of Crisis Intervention And Crisis Management. In A. R. Roberts (Ed.), *Crisis intervention handbook: Assessment, treatment, and research* (3rd ed., pp. 3–34). New York: Oxford University Press.
- Rutter, M. (2006). Implications Of Resilience Concepts For Scientific Understanding. *Annals New York Academy of Sciences*, 1094(1), 1–12.
- Smith, B. W., Tooley, E. M., Christopher, P., & Kay, V. S. (2010). Resilience As The Ability To Bounce Back: A Neglected Personal Resource?. *Journal of Positive Psychology*, 5, 166-176.
- Soygüt, G., Karaosmanoğlu, A. ve Çakır, Z. (2009). Erken Dönem Uyumsuz Şemaların Değerlendirilmesi: Young Şema Ölçeği Kısa Form-3'ün Psikometrik Özelliklerine İlişkin Bir İnceleme. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 20(1):75-84.
- Şahin, S. (2018). *Yaşam Deneyimlerinin Yetişkinlerdeki Benlik Saygısı, Psikolojik Sağlamlık ve Hayata Verilen Anlam İle İlişkisi*. (Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Kocaeli.

- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı (2020). Salgın dönemlerinde psikolojik sağlığımızı korumak. Ankara: Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü. 3 Mayıs 2020 tarihinde http://www.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_03/30112459_ailecocuk.pdf adresinden erişildi.
- Terzi, Ş. (2008). Üniversite Öğrencilerinin Kendini Toparlama Gücünün İçsel Koruyucu Faktörlerle İlişkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35, 297–306.
- Traş, Z.ve Aydın, E.(2019). Üniversite öğrencilerinde benlik saygısı ile kendini toplama gücü arasındaki ilişkinin incelenmesi. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ereğli Eğitim Fakültesi Dergisi, 1(2), 71-78.
- Ülker Tümlü, G. ve Recepoğlu, E., (2013). Üniversite Akademik Personelinin Psikolojik Dayanıklılık ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3(3), 205-213.
- Vella, C.S-L ve Pai, B.N. (2019). A Theoretical Review of Psychological Resilience: Defining Resilience and Resilience Research over the Decades. *Archives of Medicine and Health Sciences*, 7(2), 233-239.
- Young, J.E., Klosko J.S., & Weishaar, E.M. (2003). *Şema Terapi (Çev. TV Soylu)*, İstanbul:Litera.
- Young, J.E., & Klosko, J.S. (2013). *Hayatı Yeniden Keşfedin*. (Çev. Ed.:H.A. Karaosmanoğlu, E. Tuncer). 3.basım, İstanbul:Psikonet.
- Young, J. E. (1994). *Cognitive Therapy For Personality Disorders: A Schema-Focused Approach*. Sarasota: Professional Resource.
- Zadahmad, M. & Torkan, H. (2016). Investigation Of The Multiple Relationships Between Early Maladaptive Schemas And Coping Styles With Anxiety. *International Journal of Educational and Psychological Researches*, 2(1), 49-53

Çocuklukta ve Ergenlikte Mevcut ve Arzu Edilen Baba Katılım Algısı Ölçekleri'nin Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması¹

Adaptation of Reported and Desired Father Involvement in Childhood and Adolescence Scales to Turkish: A Validity and Reliability Study

Özüm Seda Duran^{1*}, Gül Şendil²

¹Uzm. Gelişim Psikoloğu, MEB, sedaozum@gmail.com, orcid.org/ 0000-0002-4457-2161, *Sorumlu Yazar

² Prof. Dr. İstanbul Ticaret Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, tgsendil@ticaret.edu.tr, orcid.org/ 0000-0002-7058-1862

Geliş tarihi/Received : 26.04.2021 Kabul tarihi/Accepted: 09.10.2021 Yayın tarihi/Published: 30.12.2021

ÖZET

Bu araştırmanın amacı Finley ve Schwartz (2004) tarafından geliştirilen Çocuklukta ve Ergenlikte Mevcut Baba Katılım Algısı Ölçeği ile Çocuklukta ve Ergenlikte Arzu Edilen Baba Katılım Algısı Ölçeklerinin Türkçeye uyarlanmasıdır. Bu amaç doğrultusunda ölçeğin dil, yapı geçerliği ve güvenirlik analizleri test edilmiştir. Çalışmanın örneklemini 18-29 yaş aralığında, yaş ortalaması 21,56 (S=±1,8) olan; ailesi evli ve birlikte yaşayan; 152 kadın, 135 erkek olmak üzere, toplam 287 üniversite öğrencisi oluşturmuştur. Araştırmada kullanılan veriler Kişisel Bilgi Formu, Baba Katılım Ölçeği, Çocuklukta ve Ergenlikte Mevcut Baba Katılım Algısı Ölçeği, Çocuklukta ve Ergenlikte Arzu Edilen Baba Katılım Algısı Ölçeği aracılığıyla elde edilmiştir. Çocuklukta ve Ergenlikte Mevcut Baba Katılım Algısı ve Çocuklukta ve Ergenlikte Arzu Edilen Baba Katılım Algısı Ölçeklerinin yapı geçerliğini ölçmek için oblik döndürme yönteminin kullanıldığı açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizinin ardından elde edilen yapıların uyum değerlerini karşılaştırmak amacıyla yapısal eşitlik modeli kapsamında doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ölçeklerin ölçüt geçerliği ve test tekrar test korelasyonları için Pearson momentler çarpımı korelasyon analizi kullanılmış, güvenirliliğiyle ilgili olarak Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı hesaplanmıştır. Bu analizler neticesinde orijinal ölçekler 20 maddeden oluşurken Çocuklukta ve Ergenlikte Mevcut Baba Katılım Algısı Ölçeğinin 16 maddeli, Araçsal Katılım ve Duygusal Destekleyici Katılım olmak üzere iki faktörüyle geçerli ve güvenilir olduğu görülmüştür. Çocuklukta ve Ergenlikte Arzu Edilen Baba Katılım Algısı Ölçeği için de 18 maddeli, Araçsal Arzu Edilen Katılım, Duygusal Destekleyici Arzu Edilen Katılım ve Özerkleştirici Arzu Edilen Katılım olmak üzere üç faktörüyle geçerli ve güvenilir olduğu sonucu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Baba katılım, arzu edilen baba katılım, geçerlik-güvenirlik, ölçek, baba

ABSTRACT

The main purpose of this study is to test the validity and reliability of Father Involvement Scales (Reported Involvement and Desired Involvement Scale) developed by Finley and Scwartz (2004) and adapt them into Turkish. These scales measure two levels of father involvement as Reported Father Involvement and Desired Father involvement retrospectively for adolescent and adult children. The sample of this study consisted of 287 university students including 152 females and 135 males aged between 18-29 (M=21,56, SD=±1,8). All the participants were from intact families. The data was gathered through The Personal Information Form, Nurturant Fathering Scale, Reported Father Involvement Scale, Desired Father Involvement Scale. Exploratory factor analyses and confirmatory factor analyses were conducted and Cronbach's alphas were estimated for all scores in order to test the validity and reliability of these scales. High internal consistency estimates were obtained for both father involvement scales and based on these factor analytic results two subscales (instrumental Involvement and Expressive Involvement) were produced with 16 items for Reported Father Involvement Scale and three subscales (desired intrsumental involvement, desired expressive involvement, desired autonomizing involvement) were produced with 18 items for Desired Father Involvement Scale. In conclusion, the results indicate that Reported and Desired Father Involvement Scales are valid and reliable for this sample.

Keywords: Father involvement, desired father involvement, reliability-validity, scale, father

¹ Bu çalışma ikinci yazarın danışmanlığındaki birinci yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Babanın çocuğun gelişimindeki rolü ve önemi yanıtlanmaya çalışılan ve incelenmeye değer bir sorudur. Bugün artan baba araştırmalarına rağmen, ebeveynler üzerine yapılan incelemelerin çoğunluğu sadece anneleri içerdiğinden babalarla ilgili halen öğrenilecek çok şeyin olduğu vurgulanmaktadır (Cabrera, 2019).

Baba katılımının çocuğun gelişiminin çeşitli yönlerine olumlu etkisini ortaya koyan çok sayıda araştırma bulgusu söz konusudur. Uluslararası literatürde yer alan baba çalışmalarının sonuçlarını değerlendirerek hazırlanan bir rapor, babanın ebeveynliğe aktif katılımının sadece çocuğun duygusal, fiziksel, bilişsel ve sosyal gelişimini değil aynı zamanda annenin ve babanın kendisinin de ruhsal ve bedensel iyi oluşunu olumlu yönde etkilediğini göstermektedir (Levtov, Van der Gaag, Greene, Kaufman ve Barker 2015, s. 42-45). Yakın dönemli boylamsal bir araştırmada ise babaların çocukluk dönemindeki paylaşılan etkinlikler gibi niceliksel ve ilişki kalitesi, babanın çocuğa yönelik olumlu davranışları gibi niteliksel katılımının uzun dönemli etkileri ele alınmıştır. Çocukluk döneminde baba katılımının erkek çocukların yetişkinlik döneminde, fizyolojik stresi düzenleme sistemi üzerinde doğrudan etkisi olduğu saptanmıştır (Choi, Kim, Capaldi ve Snodgrass, 2021). Çocuklarıyla aynı evde ve ayrı yaşayan babaların karşılaştırıldığı bir başka araştırmada ise aynı evde yaşayan babaların baba katılımının, ergen kız çocuklarının risk davranışlarına yönelimiyle negatif yönde ilişkili olduğu sonucu elde edilmiştir (Cryer-Coupet, Dorsey, Lemmons ve Hope, 2020).

Son dönemde, baba katılım araştırmalarının sayısı arttıkça, farklı yaş gruplarıyla yapılan genel gelişimsel olumlu sonuçları içeren araştırmaların yanında (Slaughter ve Nagoshi, 2020) baba katılımının daha spesifik gruplar (örn. yeni doğan yoğun bakım servisinde kalan çocuklar, pediatri kliniğindeki kronik hastalar gibi) üzerindeki etkilerinin incelendiği araştırmalara rastlanmaktadır (Hearn, Clarkson ve Day, 2019; Taylor, Fredericks, Janisse ve Cousino, 2020). Öte yandan, baba katılımının bir değişken olarak ele alındığı model denemeleriyle bu çalışmaların farklı etnik yapıları ve kültürler arası karşılaştırmaları içerdiği görülmektedir (Chong ve Savitri, 2020; Cryer-Coupet ve diğerleri, 2020; Kume, 2015; Williams, 2013). Özellikle, son dönemde kültürlerarası karşılaştırmaları içeren araştırmaların derlendiği çalışmalar da yoğunluk kazanmıştır (Roopnarine, 2015; Schwalb, Schwalb ve Lamb, 2013). Ülkemizde ise sınırlı sayıda olmakla birlikte baba katılımının ve babalık rollerinin kavramlaştırılmasına, niteliğinin, belirleyicilerinin ve gelişimsel sonuçlarının incelenmesine yönelik çalışmaların olduğu görülmektedir (Ana Çocuk Eğitim Vakfı [AÇEV], 2017; Aslan, 2020; Karabulut, 2017; Karabulut ve Şendil, 2018; Karaduman ve Çığ, 2020; Özyeşer-Cinel, 2021). Mevcut çalışma ile sınırlı sayıda olan baba katılım araştırmalarına bir ölçüm aracıyla katkı sağlamak hedeflenmektedir.

Başlangıcından bugüne baba araştırmalarındaki en büyük zorluklardan biri baba katılımının boyutlarının tanımlanması ve kavramsallaştırılmasıdır. Babalar üzerine yapılan araştırmalarda babalık rolü, babalık kültürü, baba katılımı kavramları zaman zaman birbirinin yerine kullanılabilir (Erdem, 2020). Baba katılımı kavramı ilk kez Lamb, Pleck, Charnov ve Levine tarafından (1985) baba çocuk ilişkisinin düzeyini ve boyutlarını tanımlamak amacıyla geliştirilmiştir. Babanın rolünün “eve ekmek getiren” ya da “cinsiyet rol modeli” gibi tek bir role indirgenip indirgenmeyeceği, babanın zamansal olarak ölçülebilen niceliksel katılımının mı yoksa niteliksel katılımının mı önemli olduğu, katılımın doğrudan ya da dolaylı yönlerinin ne olduğu yanıtlanmaya çalışılan sorulardır (Lamb, 2010). Bugün babanın çocuğun gelişimindeki rolünün ve katılımının bireysel (anne, baba, çocuk özellikleri), ailesel (anne baba evlilik ilişkisi), bağlamsal (kültürel beklentiler, ekonomik durum, sosyal politikalar vb.) faktörlerden etkilenen çok yönlü ve çok boyutlu karmaşık bir yapı olduğu genel kabul görmektedir (Doherty, Kouneski ve Erikson, 1998; Lamb, 2000; Lamb ve Tamis-Lemond,

2004; Parke, 1996; 2000). Baba katılım yapısının dolaylı ya da doğrudan yönlerini ve çeşitli boyutlarını farklı ölçüm araçlarıyla değerlendirmeye yönelik çabalar ise devam etmektedir (Carlson, 2006; Hofferth, 2003; Pleck, 2010).

Baba katılım ölçümlerine kaynaklık eden iki modelden bahsedilebilir. Birincisi yukarıda sözü edilen Lamb ve Pleck modeli olarak bilinen ve temel bileşenleri “doğrudan temas”, “erişilebilirlik” ve “sorumluluk” olarak kavramlaştırılan katılım yapısıdır (Lamb ve diğerleri, 1985). Zaman içinde yapılan araştırmalar sonucunda bu yaklaşım “sıcaklık/duyarlılık” ve “kontrol/izleme” gibi çeşitli boyutlar eklenerek revize edilmiştir (Pleck, 2010). İkinci modelde ise baba katılımının, duygusal, bilişsel ve davranışsal alanları kapsayan çok boyutlu bir yapı olduğu ileri sürülmüştür. Çocuğun gelişimine etki eden 15 kategorik yol tanımlanarak çeşitli etkinlikler belirlenmiştir (Hawkins ve Palkovitz, 1999; Palkovitz, 1997). Bu model için geliştirilen ölçüm aracı, baba katılımının algılanma seviyesinin babalar tarafından değerlendirilmesini olanaklı kılmaktadır (Hawkins, Bradford, Palkovitz, Christiansen, Day ve Call, 2002). İkinci modelden hareket etmekle birlikte babanın perspektifi yerine çocuğun fenomenolojik algısını merkeze alan bir yaklaşımla geliştirilen bir başka baba katılım ölçüm aracı ise Finley ve Schwartz’a (2004) aittir.

Finley ve Schwartz’a (2004, s.145) göre “*uzun vadede çocuğun bugün ve gelecek davranışlarına etki eden ve önemli olan, çocuğun ailesiyle ilişkisine dönük onun zihninde oluşan “tortular”dır*”. Bir başka deyişle ilişkinin gerçekte ne olduğu değil bu gerçeğin çocuk tarafından nasıl algılandığıdır. Bu nedenle, çocukluk ve ergenlikte baba katılım algısını retrospektif olarak ölçmeye dönük bir ölçüm aracı ileri sürmüş ve “mevcut katılım” ve “arzu edilen katılım” olmak üzere iki düzeyi değerlendiren baba katılım ölçekleri geliştirmişlerdir. Üniversite öğrencileriyle gerçekleştirdikleri araştırmalarda geçmişe dönük baba katılım algısının onların psikolojik iyi oluşları ve psikososyal uyumlarıyla güçlü bir biçimde ilişkili olduğuna yönelik sonuçlara ulaşmışlardır (Finley ve Schwartz, 2007; 2010). Yürüttükleri bu araştırmalarda baba katılımının üç boyutunu (yakınlık, mevcut ve arzu edilen) üç ölçüm aracıyla değerlendirmişler ve aynı zamanda farklı babalık biçimlerini (birden fazla baba olması ya da baba figürü olarak tanımladıkları başka kişilerin olması gibi) gözetken bir baba anketi uygulamışlardır. Çocuğun babayla olan yakınlığını değerlendiren ilk ölçüm aracı Finley (1998) tarafından geliştirilmiş ve bu ölçek Kuzucu ve Özdemir (2013) tarafından Baba Katılım Ölçeği adıyla Türkçeye uyarlanmıştır.

Kuşkusuz bugüne kadar gerçekleştirilmiş olan baba araştırmalarında babanın rolünü, çocukla ilişkisini ve katılımının farklı boyutlarını ölçmeye dönük çeşitli ölçme araçları Türkçeye uyarlanmış (Ünlü, 2010; Kuzucu ve Özdemir, 2013) ya da geliştirilmiştir (Sımsıkı ve Şendil, 2014). Bu çalışmaların daha çok erken yaş grubu çocuğu olan babaları kapsadığı ve babanın bildirimlerine dayandığı ya da ergen yaş grubu için geçerli olduğu görülmektedir.

Yakın dönemli bir başka ölçek uyarlama çalışması Uzun’a (2020) aittir. Söz konusu araştırmada ise baba çocuk ilişkisini değerlendirmek üzere Dick’in (2004) geliştirmiş olduğu Babalık Ölçeğinin 14-18 yaş aralığındaki çocuklar için geçerlik ve güvenilirliği test edilmiştir. Bu uyarlama çalışması değerlendirildiğinde, gerek babanın katılımı dışında farklı boyutları içeren 69 maddeden oluşması, gerekse kapsadığı yaş aralığı nedeniyle; üniversite öğrencileriyle gerçekleştirilecek baba katılım çalışmaları için ölçek ihtiyacının devam ettiği söylenebilir. Mevcut çalışmada ise uyarlaması hedeflenen baba katılım ölçeklerinin, üniversite öğrencilerine yönelik olmasının, “mevcut” ve “arzu edilen” olmak üzere baba katılımının iki düzeyini ölçmeye olanak sağlamasının; retrospektif olmasının ve madde sayısının azlığının diğer baba katılım ölçüm araçlarından ayırt edici yönleri olduğunu söylemek mümkündür. Çocuklukta ve Ergenlikte Mevcut Baba Katılım Algısı Ölçeği, Erkman (2009) tarafından Baba İlgisi Ölçeği olarak Türkçeye uyarlanmış olsa da ölçeğin faktör analizleri yapılarak faktörleri belirlenmemiştir. Yukarıda sıralanan gerekçelerle ve üniversite öğrencileriyle yürütülecek baba

araştırmalarında bir ölçüm aracı ihtiyacından hareketle bu çalışmanın amacı, Çocuklukta ve Ergenlikte Mevcut ve Arzu Edilen Baba Katılım Algısı Ölçeklerinin geçerlik ve güvenilirliğinin test edilmesi ve Türkçeye uyarlanmasıdır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Betimsel araştırma modeliyle yürütülen bu çalışmada, Finley ve Schwartz (2004) tarafından geliştirilen, Çocuklukta ve Ergenlikte Mevcut ve Arzu Edilen Baba Katılım Algısı ölçeklerinin Türkçeye uyarlanarak geçerlik ve güvenilirliği test edilmiştir.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın örneklemini, üniversite öğrencisi olma; annenin ve babanın evli ve bir arada yaşıyor olması; gönüllü olma ölçütleri doğrultusunda ve uygunluk prensibine göre oluşturulmuştur. Katılımcılara, uygunluk prensibi doğrultusunda; araştırmacının sınıf ortamında uygulama yapmasına izin veren üniversiteler ve öğretim üyeleri yoluyla ulaşılmıştır. Böylece araştırma, İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü ve İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonomi Bölümü, İstanbul Teknik Üniversitesi İşletme Fakültesi Ekonomi Bölümü, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Elektrik Elektronik Bölümü, Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi Bölümü ve Marmara Üniversitesi Yabancı Diller Hazırlık sınıfı olmak üzere toplamda 370 öğrenciyle gerçekleştirilmiştir.

Örneklem büyüklüğü belirlenirken geçerlik ve güvenilirliği test edilen ölçüm aracının madde sayısı dikkate alınmıştır. Örneklem büyüklüğünün madde sayısının 10 katı ve üzeri olması gerekliliğinden hareket edilmiştir (Kline, 1994). Ancak, ölçütlere uymayan; form ve ölçeklerinde eksik bilgiler olan 83 öğrenci çalışmaya dahil edilmemiştir. Böylece 18-29 yaş aralığında, yaş ortalaması 21,53 ($S=\pm 1,8$) olan 152 kadın ve 135 erkek olmak üzere toplam 287 üniversite öğrencisi bu araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Tablo 1’de demografik bilgiler yer almaktadır.

Tablo 1. Araştırmada Yer Alan Öğrencilere Ait Demografik Bilgiler

	N	%
Üniversite Öğrencileri		
Kadın	152	53,00
Erkek	135	47,00
Toplam	287	100,00
Baba Eğitim		
Okur yazar değil	5	1,75
İlkokul	67	23,35
Ortaokul	25	8,71
Lise	101	35,19
Önlisans	9	3,14
Lisans ve Üstü	78	27,18
Eksik bilgi	2	0,68
Toplam	287	100,00
Anne Eğitim		
Okur yazar değil	12	4,20
İlkokul	116	40,42
Ortaokul	29	10,10
Lise	76	26,48
Önlisans	6	2,10
Lisans ve Üstü	46	16,02
Eksik bilgi	2	0,68
Toplam	287	100,00
Ekonomik Durum		
Düşük	25	8,71
Orta	231	80,49
Yüksek	31	10,80
Toplam	287	100,00

Verilerin Toplanması

Uygulama, 2015-2016 bahar döneminde dersten sorumlu öğretim elemanının izin verdiği sınıflarda ders saatleri içerisinde yapılmıştır. Derse öğretim elemanı ile birlikte girilmiş, öğrencilere çalışmanın amacı anlatılmış, katılımın gönüllülük ilkesine göre olacağı ve dağıtılan form ve ölçekleri doldurmalarının yaklaşık 15-20 dakikalarını alacağı belirtilmiştir. Öncelikle öğrencilerden bilgilendirilmiş onam formunu doldurmaları istenmiştir; hiçbir sınıfta katılmayı reddeden öğrenci olmamıştır. Uygulama süresi 10-20 dakika arasında değişmiştir. Uyarlanması hedeflenen ölçeğin test tekrar test güvenilirliğini ölçmek için ölçek İstanbul Üniversitesi'nde uygulamaya katılan 50 üniversite öğrencisine 15 gün arayla yeniden uygulanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri Kişisel Bilgi Formu ve Baba Anketi kullanılarak toplanmıştır. Baba Anketi, Finley ve Schwartz (2004) tarafından Baba Katılım Ölçeği; Çocuklukta ve Ergenlikte Mevcut Baba Katılım Algısı Ölçeği ve Çocuklukta ve Ergenlikte Arzu Edilen Baba Katılım Algısı Ölçeği olmak üzere üç ölçeği içerecek şekilde kullanılmaktadır.

Bilgilendirilmiş Onam Formu

Bu form araştırmada yer alacak katılımcılara çalışmanın temel amacı ve işlemi hakkında bilgi vermek ve onların gönüllü katılım ve onaylarını sağlamak amacıyla oluşturulmuştur.

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmacılar tarafından oluşturulan Kişisel Bilgi Formu, katılımcıların yaş, cinsiyet, ekonomik durum ve anne babanın eğitimleri gibi demografik bilgileri içermektedir. Form biri açık uçlu, dördü çoktan seçmeli olmak üzere toplam beş sorudan oluşmaktadır.

Baba Katılım Ölçeği (BKÖ) (Nurturant Fathering Scale)

Bu ölçek babanın duygusal desteğini ve yakınlığını genç yetişkinlerin bakış açısından değerlendirmek amacıyla Finley (1998) tarafından geliştirilmiştir ve dokuz maddeden oluşmaktadır. Her bir madde beşli likert üzerinden ve soruların içeriğine bağlı olarak farklı ifadelerle değerlendirilmektedir (oldukça çok-hiç, her zaman-hiçbir zaman, oldukça yakın-hiç yakın değil, çok iyi-çok kötü, mükemmel-iyi değil). Yapılan iki çalışmada Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .88 ile .90 olarak bildirilmiştir (Finley, 1998; Williams ve Finley, 1997; akt. Kuzucu ve Özdemir 2013). Finley ve Schwartz (2004) tarafından gerçekleştirilen açımlayıcı faktör analizi ölçeğin, varyansın %69,4'ünü açıklayan ve öz değeri 6.24 olan tek faktörlü bir yapıya sahip olduğunu göstermiştir. Aynı çalışmada, maddelerin faktör yükleri .76 ve daha yukarı olup R^2 değerleri .57 ve .83 arasında değişmektedir. Doğrulayıcı faktör analizinde elde edilen uyum değerlerinin yeterli olduğu bulgulanmıştır (akt. Kuzucu ve Özdemir, 2013).

Ölçeğin Türkçe uyarlaması Kuzucu ve Özdemir (2013) tarafından 15-17 yaş arasındaki ergenler üzerinde yapılmıştır. Bu uyarlama çalışmasında, ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlık katsayısının .88 olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin varyansın %54'ünü açıklayan ve öz değeri 4.9 olan orijinal ölçekte olduğu gibi tek faktörlü bir yapıya sahip olduğu ortaya konmuştur. Uyarlama çalışmasında R^2 değerlerine bakıldığında örtük değişken tarafından maddelerde açıklanan varyans miktarının .36 ile .77 arasında değiştiği ve bir çok maddenin açıklanan varyansının .50'nin üzerinde olduğu belirtilmiştir (Kuzucu ve Özdemir, 2013).

Bu ölçek toplam puan üzerinden değerlendirilmektedir. Alınabilecek en yüksek toplam puan 45 olup, düşük oranda duygusal desteği, en düşük toplam puan 9 olup yüksek oranda duygusal desteği göstermektedir.

Mevcut çalışmada ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .89 olarak hesaplanmıştır. Ölçek, güvenilirliği test etmek için aynı zamanda Çocuklukta ve Ergenlikte Mevcut Baba Katılım Algısı Ölçeği için eş ölçek olarak kullanılmıştır.

Çocuklukta ve Ergenlikte Baba Katılım Algısı Ölçekleri

Finley ve Schwartz (2004) çocuğu merkeze alan bir yaklaşımla, çocuğun yaşamının ve gelişiminin çeşitli yönlerinde (zihinsel, duygusal, sosyal vb.) baba katılım algısını “mevcut” ve “arzu edilen” olmak üzere iki farklı düzeyde değerlendirebilmek amacıyla iki kısa formdan oluşan baba katılım ölçekleri geliştirmişlerdir. Bu çalışmada da babanın katılım algısının mevcut ve arzu edilen düzeyleri iki ayrı ölçekle ve bir arada ölçülmüştür. Araştırmacılar, katılımcıların algısını ölçtüklerini söylemelerine rağmen bu durum ölçek adına yansımamıştır. Bu çalışmada ölçek adı hem mevcut hem de arzu edilen düzeyleri ve algıyı da içerecek şekilde “Çocuklukta ve Ergenlikte Mevcut Baba Katılım Algısı Ölçeği” ve “Çocuklukta ve Ergenlikte Arzu Edilen Baba Katılım Algısı Ölçeği” olarak adlandırılmıştır. Aşağıda her iki ölçek tanımlanmış ve geçerlik ve güvenilirlik analizlerine yer verilmiştir.

Çocuklukta ve Ergenlikte Mevcut Baba Katılım Algısı Ölçeği (ÇEMBKAÖ) (Reported Father Involvement)

Bu ölçek, çocuğun yaşamının ve gelişiminin çeşitli yönlerinde mevcut baba katılım algısını ölçmeyi amaçlamaktadır (Finley ve Schwartz, 2004). Açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri sonucunda ölçeğin 20 maddeli ve üç faktöre sahip olduğu görülmüştür. Bu faktörler, sekiz maddeyi kapsayan Duygusal Destekleyici Katılım (Expressive Involvement) (Bakım

vermek, Arkadaşlık, İlgi ve Etkinlik Paylaşma, Duygusal Gelişim, Sosyal Gelişim, Manevi Gelişim, Fiziksel Gelişim, Boş Zaman Eğlence) ($\alpha=.93$); sekiz maddeyi kapsayan Araçsal Katılım (Instrumental Involvement) (Koruyucu Olma, Terbiye etme, Para Sağlama, Okul/Ev Ödevleri, Etik/Ahlaki Gelişim, Sorumluluk Geliştirme, Mesleki Gelişim, Bağımsızlık Geliştirme) ($\alpha=.91$) ve dört maddeyi kapsayan Yol Gösterici Katılım (Mentoring/advising involvement) (Zihinsel Gelişim, Yetkinlik Geliştirme, Tavsiye Verme, Öğretici ve Yol gösterici olma) ($\alpha=.90$) olarak adlandırılmıştır. Mevcut Katılım düzeyi 5'li likert (Her zaman ilgiliydi-hiçbir zaman ilgili değildi) kullanılarak toplam puan üzerinden değerlendirilmekte, değerler 20-100 arasında değişmektedir. Yüksek puan babanın yüksek katılım oranını, düşük puan düşük katılım oranını göstermektedir (Finley ve Schwartz, 2004).

Çocuklukta ve Ergenlikte Arzu Edilen Baba Katılım Algısı Ölçeği (ÇEABKAÖ) (Desired Father Involvement)

Ölçek, çocuğun, hayatının ve gelişiminin çeşitli yönlerinde babasının katılımının mevcut durumla karşılaştırıldığında ne düzeyde olmasını arzuladığını ölçebilmek amacıyla Finley ve Schwartz (2004) tarafından geliştirilmiştir. Bu ölçek, "Çocuklukta ve Ergenlikte Mevcut Baba Katılım Algısı Ölçeğiyle" paralel bir biçimde, birebir yapılandırılmış 20 maddeyi içermektedir. Arzu Edilen Katılım Düzeyi 5'li likert üzerinden, 5 "Çok daha fazla ilgilenmesini İsterdim", 1 "çok daha az ilgilenmesini isterdim" ve 3 "Gerektiği kadar ilgilendi" şeklinde değerlendirilmektedir. Açımlayıcı faktör analizi sonucunda iki faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Birinci faktör, "Arzu Edilen Duygusal Destekleyici Katılım (Expressive Desired Involvement)" olarak isimlendirilmiş olup, toplam varyansın %31,6'sını açıklamış ve 11 maddeden oluşmuştur (Zihinsel gelişim, duygusal gelişim, sosyal gelişim, manevi gelişim, fiziksel gelişim, boş zaman/eğlence/oyun, öğretici ve yol gösterici olma, bakım verme, okul/ev ödevleri). İkinci faktör ise "Arzu Edilen Araçsal Katılım (Instrumental Desired Involvement)" olarak isimlendirilmiş olup, toplam varyansın %29,4'ünü açıklamış ve 9 maddeden oluşmuştur (Etik/ahlaki gelişim, mesleki gelişim, sorumluluk geliştirme, bağımsızlık geliştirme, yetkinlik geliştirme, para sağlama, koruyucu olma, tavsiye verme, terbiye etme). Madde faktör yükleri ilk faktör için .40 - .72 arasında, ikinci faktör için .48 - .73 arasında değişkenlik göstermiştir. Cronbach alfa değerleri Arzu Edilen Duygusal Destekleyici Katılım faktörü için $\alpha=.93$, Arzu Edilen Araçsal Katılım faktörü için $\alpha=.92$ ve toplam ölçek için $\alpha=.96$ olarak belirlenmiştir (Finley ve Schwartz, 2004). Ölçek toplam puan üzerinden değerlendirilmekte, yüksek puan yüksek oranda katılım arzusunu belirtirken, düşük puan arzu edilenden fazla oranda katılım anlamına gelmektedir (Finley ve Schwartz, 2004, 2007).

Verilerin Analizi

Katılımcıların demografik özelliklerine ait tanımlayıcı bulgular frekans dağılımları hesaplanarak elde edilmiştir. Çocuklukta ve Ergenlikte Mevcut Baba Katılım Algısı ve Çocukluk ve Ergenlikte Arzu Edilen Baba Katılım Algısı Ölçeklerinin yapı geçerliğini ölçmek için oblik döndürme yönteminin kullanıldığı açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizinin ardından elde edilen iki ve üç faktörlü ölçek yapılarının uyum değerlerini karşılaştırmak amacıyla yapısal eşitlik modeli kapsamında doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir.

Ölçeklerin ölçüt geçerliği ve test tekrar test korelasyonları için Pearson momentler çarpımı korelasyon analizi kullanılmış, güvenilirliğiyle ilgi olarak Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı hesaplanmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu bölümde Çocukluk ve Ergenlikte Baba Katılım ölçeklerinin geçerlik ve güvenilirliklerini test etme amacı doğrultusunda çeviri işlemi, yapı geçerliği ile güvenilirlik analizlerine ilişkin bulgular yer almaktadır.

Çeviri İşlemi

Çocukluk ve Ergenlikte Baba Katılım Ölçekleri'nin Türkçeye uyarlama çalışmaları için öncelikle ölçeği geliştiren araştırmacılardan izin istenip onayları alınmıştır. İki boyuttan oluşan ölçeklerin Mevcut Katılım Düzeyi'nin Erkman (2009) tarafından faktör analizi yapılmadan sadece güvenilirliği test edilerek Türkçeye Baba İlgisi Ölçeği olarak kazandırılmış olduğu ancak Arzu Edilen Katılım Düzeyi Boyutunun uyarlama çalışmasının hiç yapılmadığı görülmüştür. Bu çalışma kapsamında öncelikle ölçeklerin bu boyutunun Türkçeye çevirisi, çeviri-yeniden çeviri yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla 20 maddeden oluşan ölçek başta araştırmacı olmak üzere, iki alan uzmanı tarafından ayrı ayrı Türkçeye çevrilmiştir. Araştırmacı tarafından yapılan çevirinin uygunluğu diğer iki çalışmayla karşılaştırılarak test edilmiştir. Türkçeye çevrilen ölçek taslağı iyi derecede İngilizce bilen bir alan uzmanı tarafından tekrar İngilizceye çevrilmiştir. Ölçeğin İngilizceye dönüştürülmüş hali ve Türkçe çevirisi anlam birliği açısından araştırmacı ve alan uzmanları tarafından tekrar değerlendirilmiştir. Olumlu değerlendirmelerin ardından ölçeğin anlaşılabilirliğini ve işlerliğini test etmek amacıyla 10 üniversite öğrencisi üzerinde pilot çalışma yürütülmüş ve elde edilen sonuçlar bu araştırmanın verilerine dahil edilmemiştir. Tüm değerlendirmelerin ardından ölçeğin geçerlik güvenilirlik çalışması için uygun hale geldiği görüşüne ulaşılmıştır.

Çocukluk ve Ergenlikte Mevcut Baba Katılım Algısı Ölçeğinin Geçerlik Analizleri

Madde Analizi

Toplam 287 kişiye uygulanan bu ölçüm aracının madde analizi aşamasında öncelikle madde toplam puan korelasyonları hesaplanmıştır. Maddelerin korelasyon katsayıları .52 ile .79 arasında değişmiştir. Analiz sonucunda bütün maddelerin toplam puanla olan ilişkilerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmüştür.

Açımlayıcı Faktör Analizi

Ölçek, yapı geçerliliği kapsamında temel eksen boyutlandırması ve oblik döndürme yönteminin kullanıldığı açımlayıcı faktör analizine tabi tutulmuştur. Açımlayıcı faktör analizi neticesinde, özdeğeri 1'in üzerinde olan iki faktör tespit edilmiştir. Madde yükü .30'un altında olan 19. madde (okul/ev ödevleri); çift yüklendiği için 1. (zihinsel gelişim), 7. (Mesleki Gelişim) ve 10. (Yetkinlik Geliştirme) maddeler ölçekten çıkartılmıştır.

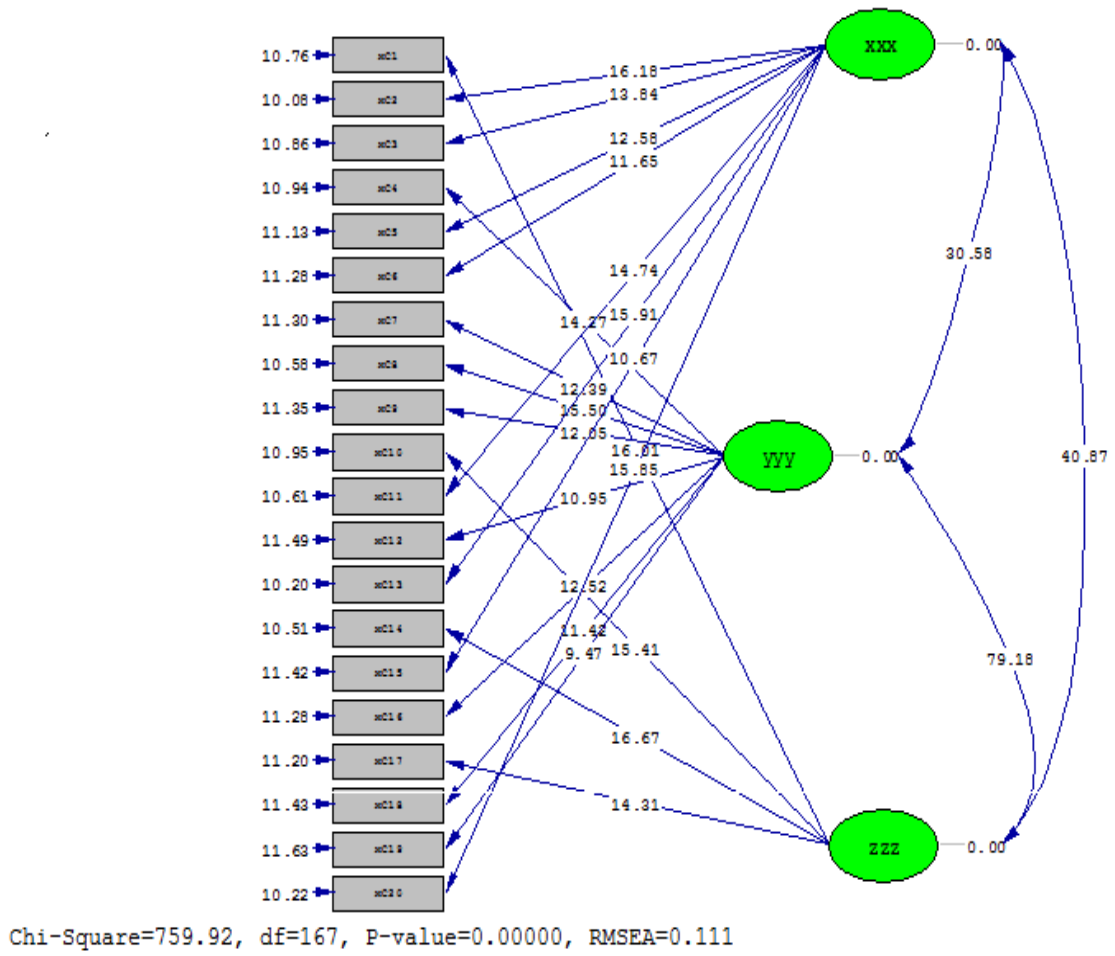
Ölçeğin iki faktörlü bu halinde 1. faktörde toplam varyansın yaklaşık %50'sini açıklayan ve Araçsal Katılım (instrumental) boyutunu içeren toplam 9 madde; 2. faktörde toplam varyansın yaklaşık %10'unu açıklayan ve Duygusal Destekleyici katılım boyutunu ölçen 7 madde olduğu gözlemlenmiştir. Her bir faktörün isimleri, özdeğerleri, Cronbach alfa iç tutarlılık sayıları, faktör yükleri, varyans değerleri ile ortalama ve standart sapmaları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Çocukluk ve Ergenlikte Mevcut Baba Katılım Algısı Ölçeği Faktörler, Maddeler, Faktör Yükleri, Oblik Döndürmeden Sonraki Genel Varyans Değerleri

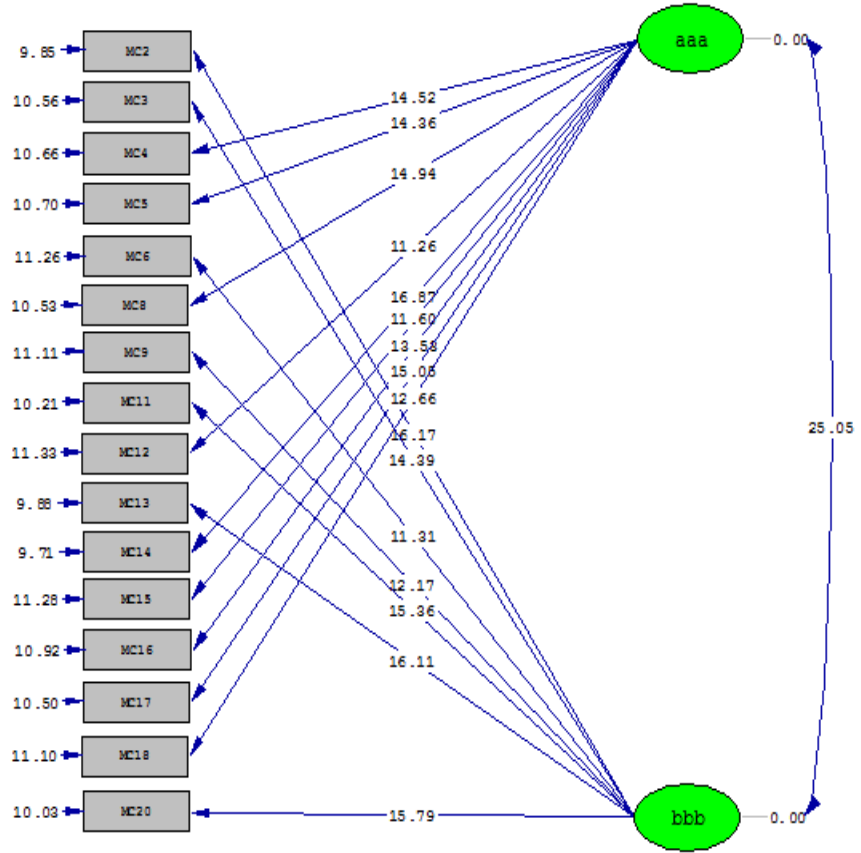
Araçsal Katılım	Faktör Yükleri	Varyans Değerleri
Toplam 9 madde. Özdeğer: 8,114 Cronbach Alfa: .91, varyans: %50		
4 Etik Ahlaki Gelişim	.658	.587
5 Manevi Gelişim	.564	.591
8 Sorumluluk Geliştirme	.677	.588
12 Para Sağlama	.598	.452
14 Öğretici yol Gösterici Olma	.585	.675
15 Bakım Verme	.486	.465
16 Koruyucu olma	.729	.577
17 Tavsiye Verme	.758	.601
18 Terbiye Etme	.886	.537
Duygusal Destekleyici Katılım	Faktör Yükleri	Varyans Değerleri
Toplam 7 madde. Özdeğer: 1,628, varyans: %10, Cronbach Alfa: .90		
2 Duygusal Gelişim	.727	.638
3 Sosyal Gelişim	.785	.540
6 Fiziksel Gelişim	.460	.432
9 Bağımsızlık Geliştirme	.512	.471
11 Boş zaman/Eğlence/Oyun	.884	.619
13 İlgil ve Etkinlik Paylaşma	.767	.645
20 Arkadaşlık/Dostluk Etme	.733	.652

Yapılan son madde analizi neticesinde de birinci faktörün madde toplam puan korelasyonlarının .59 - .73 (12 ve 17 maddeler) ikinci faktörde .57- .76 (6. ve 2. maddeler) olduğu tespit edilmiştir. Sonuçta bütün maddelerin toplam puanla olan ilişkilerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmüştür.

Araştırmanın diğer basamağında orijinal ölçek (Finley ve Schwartz, 2004) üç faktörlü yapıya sahip olduğu için elde edilen veriler yeniden temel eksen boyutlandırması ve oblik döndürme yöntemi kullanılarak bu defa üç faktörlü yapıya zorlanmış ve her iki yapının uyum değerlerini karşılaştırabilmek amacıyla yapısal eşitlik modeli kapsamında doğrulayıcı faktör analizi yürütülmüştür. Ölçeğin iki ve üç faktörlü yapısının doğrulayıcı faktör analizleri sonuçları aşağıda sunulmuştur.

Şekil 1. Üç Faktörlü Yapının Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Chi-Square=360.00, df=103, P-value=0.00000, RMSEA=0.093

Şekil 2. Uyarlanmış İki Faktörlü Yapının Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

İki ve üç faktörlü yapılar için gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi neticesinde iki faktörlü yapının uyum değerlerinin hem de karşılaştırmalı uyum endekslerinin üç faktörlü yapıya kıyasla daha kabul edilebilir olduğu tespit edilmiştir. Her iki yapının uyum değerleri ile karşılaştırmalı endeks katsayıları ve modifikasyon sayıları Tablo 3'de görülebilir.

Tablo 3. Üç ve İki Faktörlü Yapıların Uyum Değerleri İle Karşılaştırmalı Endeks Katsayıları ve Modifikasyon Sayıları

	GFI	sRMR	AGFI	CFI	RMSEA	X ² /df
3Faktörlü	0.79	0.069	0.74	0.86	0.111	4.55
Uyarlanmış	0.86	0.059	0.82	0.91	0.093	3.49
2 Faktörlü						

GFI:Uyum İyiliği İndeksi sRMR:Standardize edilmiş kök kare artık AGFI: Ayarlanmış Uyum İyiliği İndeksi CFI:Karşılaştırmalı Uyum İndeksi RMSEA: Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü

Ölçüt bağımlı geçerlik

Yine yapı geçerliği kapsamında, ölçeğin eş ölçek olarak nitelendirilebilecek Baba Katılım Ölçeği arasındaki korelasyon incelenmiştir. İki ölçek arasındaki korelasyon değeri .80 ($p < .01$) olarak hesaplanmıştır.

Güvenirlilik Analizi

Ölçeğin test-tekrar test güvenirliğini belirlemek için ölçek 50 üniversite öğrencisine iki hafta arayla iki kez uygulanmıştır. Bu iki uygulama arasındaki korelasyon .89 ($p < .01$) olarak hesaplanmıştır. Yukarıda belirtilen analiz sonuçları, 16 maddeli; Araçsal Katılım ve Duygusal Destekleyici Katılım olmak üzere iki faktörlü olan Çocukluk ve Ergenlikte Mevcut Baba Katılım Algısı Ölçeğinin geçerli ve güvenilir olduğunu ortaya koymuştur.

Çocuklukta ve Ergenlikte Arzu Edilen Baba Katılım Algısı Ölçeğinin Geçerlik Analizleri

Madde analizi

Toplam 287 kişiye uygulanan bu ölçüm aracının madde analiz aşamasında ilk olarak madde toplam puan korelasyonları hesaplanmıştır. Analiz sonucunda 2. maddenin toplam madde korelasyonu .20'nin altında çıkmış ve bu madde ölçekten çıkarıldıktan sonra tekrar yürütülen analiz neticesinde geriye kalan 19 maddenin toplam puanla olan ilişkilerinin .44 ile .72 arasında değiştiği ve bu değerlerin kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmüştür.

Açımlayıcı faktör analizi

Ölçek, yapı geçerliliği kapsamında temel eksen boyutlandırması ve oblik döndürme yönteminin kullanıldığı açımlayıcı faktör analizine tabi tutulmuştur. Bu analiz neticesinde özdeğeri 1'in üzerinde olan üç faktör tespit edilmiştir. Madde yükü .30'un altında olduğu için 6. madde ölçekten çıkarılmıştır.

Ölçeğin 3 faktörlü son halinde 1. faktörde toplam varyansın yaklaşık %46'sını açıklayan ve Arzu Edilen Araçsal Katılım boyutunu içeren toplam 9 madde; 2. faktörde toplam varyansın yaklaşık %10'unu açıklayan ve Arzu Edilen Duygusal Destekleyici Katılım boyutunu ölçen 6 madde, ve 3. faktörde toplam varyansın yaklaşık %7'sini açıklayan ve Arzu Edilen Özerkleştirici Katılım boyutunu ölçen 3 madde olduğu gözlemlenmiştir. Her bir faktörün isimleri, özdeğerleri, Cronbach alfa iç tutarlılık sayıları, faktör yükleri, ortak varyans değerleri ile ortalama ve standart sapmaları Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4. Çocuklukta Ve Ergenlikte Arzu Edilen Baba Katılım Algısı Ölçeği Faktörler, Maddeler, Faktör Yükleri, Oblik Döndürmeden Sonraki Varyans Değerleri

Arzu Edilen Araçsal Katılım	Faktör Yükleri	Varyans Değerleri
Toplam 9 madde. Özdeğer:8,303, varyans: %46, Cronbach Alfa: .92		
4 Etik/ahlaki gelişim	.701	.690
5 Manevi gelişim	.659	.588
7 Mesleki gelişim	.447	.475
12 Para sağlama	.748	.573
14 Yol gösterici olma	.586	.660
15 Bakım verme	.669	.579
16 Koruyucu olma	.846	.643
17 Tavsiye verme	.767	.609
18 Terbiye etme	.815	.624
Arzu Edilen Duygusal Destekleyici Katılım	Faktör Yükleri	Varyans Değerleri
Toplam 6 madde. Özdeğer:1,945, varyans: %10, cronbach alfa: .84		
1 Zihinsel gelişim	.439	.490
3 Sosyal gelişim	.591	.582
11 Boş zaman/eğlence/Oyun	.808	.525
13 İlgi ve etkinlik paylaşma	.769	.590
19 Okul/ev ödevleri	.505	.401
20 Arkadaşlık/dostluk etme	.665	.512
Arzu Edilen Özerkleştirici Katılım	Faktör Yükleri	Varyans Değerleri
Toplam 3 madde. Özdeğer: 1,383, varyans: %7, cronbach alfa: .86		
8 Sorumluluk geliştirme	.559	.664
9 Bağımsızlık geliştirme	.742	.598
10 Yetkinlik geliştirme	.729	.647

Yapılan son madde analizi neticesinde de birinci faktörde madde toplam puan korelasyonlarının .56 - .75 (7. ve 16. maddeler), ikinci faktörde .50- .70 (19. ve 13. maddeler) ve üçüncü faktörde .69 - .76 (8. ve 10.maddeler) olduğu tespit edilmiştir.

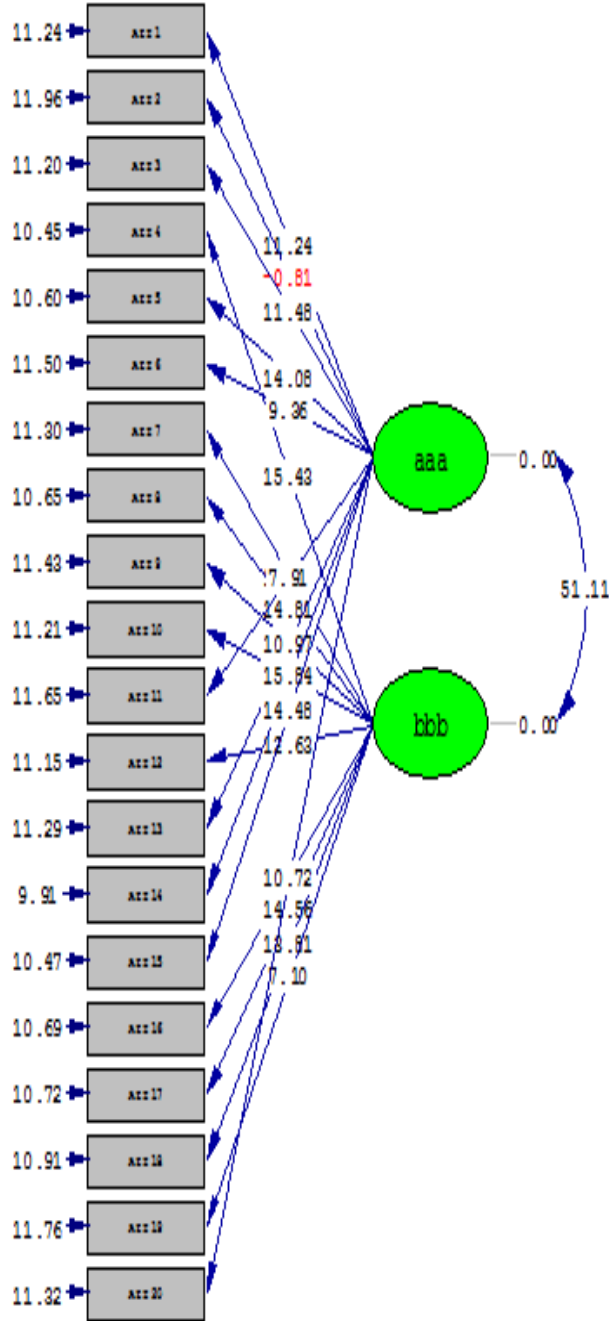
Ancak orijinal ölçeğin iki boyutlu olması ve bu çalışmada Mevcut Katılım düzeyinden de iki faktörlü bir yapı elde edilmiş olması nedeniyle yeniden temel eksen boyutlandırması ve oblik döndürme yöntemi kullanılarak bu defa iki faktöre zorlanarak bir doğrulayıcı faktör analizi yürütülmüştür. Bu faktör analizi neticesinde 6 ve 19. maddeler ortak varyans değeri .30'un altında olduğu için ölçekten çıkarılmıştır. Analiz sonucunda birinci faktörde toplam varyansın %45'ini açıklayan ve Arzu Edilen Araçsal Katılım boyutunu ölçen 12 madde, ikinci faktörde toplam varyansın %10'unu açıklayan ve Arzu Edilen Duygusal Destekleyici Katılım boyutunu ölçen 5 madde ile iki faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Bu iki faktörlü doğrulayıcı faktör analizine ilişkin betimsel bulgular da Tablo 5'de sunulmuştur. Yapılan son madde analizi neticesinde de birinci faktörün madde toplam puan korelasyonlarının .57 - .75 (9. ve 14. maddeler), ikinci faktörde .54- .72 (1. ve 13. maddeler) olduğu saptanmıştır.

Tablo 5. Çocuklukta ve Ergenlikte Arzu Edilen Baba Katılım Algısı Ölçeği Faktörler, Maddeler, Faktör Yükleri, Oblik Döndürmeden Sonraki Varyans Değerleri

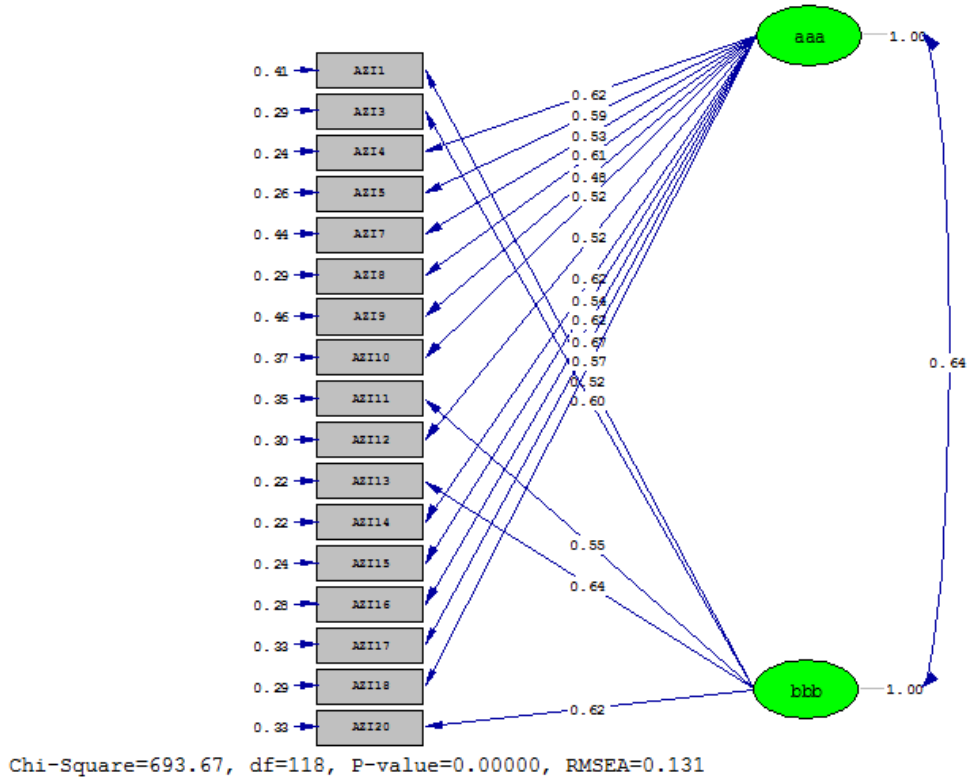
Arzu Edilen Araçsal Katılım	Faktör Yükleri	Varyans Değerleri
Toplam 12 madde. Özdeğer: 8,567, varyans: %45, cronbach alfa:.93		
4 Etik/ahlaki gelişim	.807	.699
5 Manevi gelişim	.742	.571
7 Mesleki gelişim	.553	.465
8 Sorumluluk geliştirme	.703	.673
9 Bağımsızlık geliştirme	.426	.594
10 Yetkinlik geliştirme	.507	.650
12 Para sağlama	.727	.592
14 Öğretici / yol gösterici olma	.679	.651
15 Bakım verme	.669	.563
16 Koruyucu olma	.791	.633
17 Tavsiye verme	.777	.604
18 Terbiye etme	.869	.629
Arzu Edilen Duyusal Destekleyici Katılım	Faktör Yükleri	Varyans Değerleri
Toplam 5 madde. Özdeğer: 1, 981 Varyans: %10 cronbach alpha:. 84		
1 Zihinsel gelişim	.467	.472
3 Sosyal gelişim	.687	.595
11 Boş zaman eğlence	.738	.504
13 İlgi etkinlik paylaşma	.797	.589
20 Arkadaşlık dostluk Etme	.669	.516

Araştırmanın diğer basamağında orjinal ölçek (Finley ve Schwartz, 2004) iki faktörlü olduğu için ikiye zorlanmış olan yapı (Şekil 3), Lisrel'e dahil edilmiş ve daha iyi uyum değerleri elde edilmesi amacıyla uyarlanarak Şekil 4'te gösterilen uyarlanmış iki faktörlü yapı elde edilmiştir. İlk elde edilen iki faktörlü yapı, uyarlanmış iki faktörlü yapı ve üç faktörlü yapının

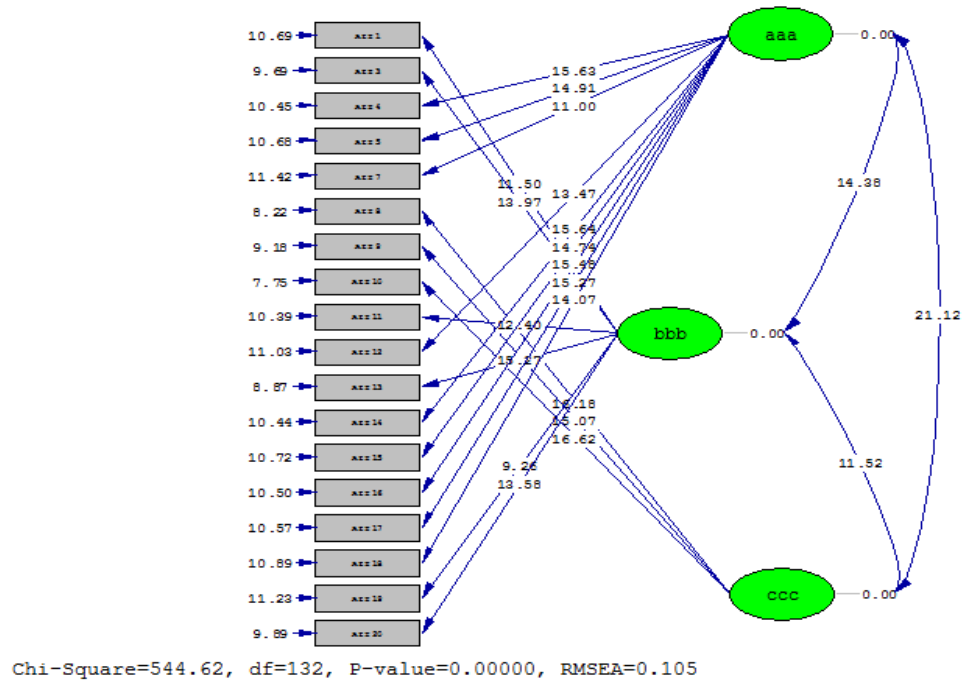
uyum değerlerini karşılaştırabilmek amacıyla yapısal eşitlik modeli kapsamında doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Bu analiz sonuçları aşağıda sunulmuştur.

Şekil 3. İki faktörlü yapının doğrulayıcı faktör analizi sonuçları

Şekil 4. Uyarlanmış iki faktörlü yapının doğrulayıcı faktör analizi sonuçları

Şekil 5. Uyarlanmış üç faktörlü yapının doğrulayıcı faktör analizi sonuçları

Her üç yapı için gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi neticesinde üç faktörlü yapının hem uyum değerlerinin hem de karşılaştırmalı uyum endekslerinin ilk elde edilen iki faktörlü yapıya ve uyarlanmış iki faktörlü yapıya kıyasla daha kabul edilebilir olduğu tespit edilmiştir. Her üç yapının uyum değerleri ile karşılaştırmalı endeks katsayıları ve modifikasyon sayıları Tablo 6’da görülebilir.

Tablo 6. İki Faktörlü; Uyarlanmış İki ve Üç Faktörlü Yapıların Uyum Değerleri İle Karşılaştırmalı Endeks Katsayıları ve Modifikasyon Sayıları

	GFI	sRMR	AGFI	CFI	RMSEA	X ² /df
2 Faktörlü	0.70	0.088	0.63	0.74	0.146	7.12
Uyarlanmış 3 Faktörlü	0.83	0.072	0.77	0.87	0.105	4.12
Uyarlanmış 2 Faktörlü	0.78	0.078	0.71	0.83	0.131	5.87

Güvenirlilik analizi

Ölçeğin güvenirlik analizleri kapsamında ise ölçeğin test-tekrar test güvenirliğini belirlemek için ölçek 50 üniversite öğrencisine iki hafta arayla iki kez uygulanmıştır. Bu iki uygulama arasındaki korelasyon .62 (p<.01) olarak hesaplanmıştır. Sonuç olarak, 18 maddeli ve Araçsal Arzu Edilen Katılım, Duygusal Destekleyici Arzu Edilen Katılım ve Özerkleştirici Arzu Edilen Katılım isimli üç faktörü olan bu ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğu görülmüştür.

Tartışma

Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencileriyle yürütülecek baba katılım araştırmalarına bir ölçüm aracıyla katkı sağlamaktır. Üniversite öğrencilerinin baba katılım algısını mevcut ve arzu edilen iki düzeyiyle ölçmeye olanak tanıyan baba katılım ölçeklerinin (Finley ve Schwartz, 2004) bu alandaki eksikliği gidereceği düşünülmüştür.

Bu amaç doğrultusunda, öncelikle Çocuklukta ve Ergenlikte Mevcut Baba Katılım Algısı Ölçeğinin geçerlik ve güvenirliği test edilmiştir. Orijinal ölçek 20 maddeden ve üç faktörlü yapıdan oluşurken (Finley ve Schwartz, 2004), mevcut çalışmada yürütülen açılımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin 16 maddeli ve iki faktörlü bir yapıya sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Araştırmacılar, faktörleri adlandırırken Parsons ve Bales’in (1955) çekirdek ailede anne ve baba rollerine ilişkin kavramsallaştırmalarından hareket etmişlerdir. Parsons ve Bales, 20. yüzyılın ortasında çekirdek ailenin rolünü ve işlevlerini inceledikleri çalışmalarında, babaların aile içindeki en temel işlev ve rolünün çocuğun dış dünyaya uyumunu sağlamak olduğunu dile getirmişlerdir. Bu temel rolü koruyucu olma, gelir getirme ve disiplini sağlama gibi yönleriyle araçsal (instrumental) olarak nitelendirmişlerdir. Öte yandan, çocuk bakımının merkezinde yer alan, babalara kıyasla çocukla evde daha fazla vakit geçiren annelerin temel rolü ise duygusal anlamda destekleyici, bütünleyici olmaktır. Parsons ve Bales’e (1955) ait bu yaklaşımı temel alarak Finley ve Schwartz (2004), çocuğun dış dünyaya uyumunu sağlamaya dönük rolünü -gelir sağlamak, koruyucu olmak ve terbiye etmek gibi- kapsayan faktör için araçsal katılım (instrumental involvement); çocukla yakın bir diyalogu, duygu ve ifade paylaşımını içeren, duygusal entegrasyonunu sağlayan rolü –bakım vermek, paylaşılan etkinlikler, ilgiler- kapsayan faktör için duygusal destekleyici katılım (expressive involvement) kavramlarını kullanmışlardır (Finley ve Schwartz, 2004, 2006). Mevcut araştırmada elde edilen faktör dağılımlarına bakıldığında ise birinci faktör yapısı etik/ahlaki gelişim, manevi gelişim, sorumluluk geliştirme, para sağlama, öğretici yol gösterici olma, bakım verme, koruyucu olma, tavsiye verme, terbiye etme maddelerinden oluşmaktadır. Bu maddeler “bakım verme” (caregiving) haricinde, Parsons ve Bales’in (1955) yukarıda belirtilen işlevselci yaklaşımında tanımladığı babanın çocuğun dış dünyaya uyumunu sağlamaya dönük araçsal rollerini içermektedir. Bu nedenle bu faktör yapısına, orijinal ölçekle de paralel olarak

Araçsal Katılım (instrumental involvement) adı verilmiştir. “Bakım verme” maddesinin bu faktör yapısında yer almasının nedeninin, çeviriden kaynaklı olabileceği, babanın çocuğun günlük bakımına katılımından ziyade, “bakmak”² fiili olarak anlaşılmış olabileceği düşünülmektedir. Ölçeğin ikinci faktör yapısı ise duygusal gelişim, sosyal gelişim, fiziksel gelişim, bağımsızlık geliştirme, boş zaman eğlence, ilgi/etkinlik paylaşma, arkadaşlık/dostluk etme maddelerini içermektedir. Bu faktör yapısında yer alan maddelerin “bağımsızlık geliştirme” maddesi haricinde orijinal ölçekle paralel bir seyir izlediği görülmektedir. Bu maddelerin, Parsons ve Bales’in (1955) anneler için tanımlamış olduğu çocukla daha fazla etkileşime girerek onu duygusal olarak destekleme işlevlerini kapsadığı söylenebilir. Daha önce de belirtildiği gibi çocuklarla daha çok etkileşime giren ve bunu kendini daha çok ortaya koyarak, kendi duygularını daha çok ifade ederek yapan anneler için “expressive” lider kavramı kullanılmıştır (Parson ve Bales, 1955, s.315). Yukarıda da belirtildiği gibi orijinal ölçekte de bu faktör yapısı “expressive involvement” olarak adlandırılmıştır (Finley ve Schwartz, 2004). Bu çalışmada, “expressive”³ kavramını Türkçeye tek bir kelimedede anlaşılır bir biçimde çevirme güçlüğü nedeniyle ikinci faktör yapısı “duygusal destekleyici katılım” olarak adlandırılmıştır. Elde edilen bu faktörlerin ilerleyen çalışmalarda baba katılımının niteliğini ve değişen yapısını incelemede katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Nitekim, Finley ve Schwartz (2006), faktörlerden faydalanarak Parsons ve Bales’in (1955) savlarını yeniden değerlendirmiş, günümüz babalarının araçsal rolünü koruyup korumadığını, babaya ait rollerin değişime uğrayıp uğramadığını araştırmışlardır. Söz konusu araştırmada elde edilen sonuçlara göre günümüzde de babanın araçsal katılımının, duygusal destekleyici katılımının üzerinde olduğu görülmüştür (Finley ve Schwartz, 2006). Ülkemizde yürütülecek araştırmalarda da babalık rolündeki mevcut durumun ve değişimin izini sürmek için ölçeğin faktörleriyle de faydalı olacağı umulmaktadır.

Araştırmanın bir diğer aşamasında, Çocuklukta ve Ergenlikte Arzu Edilen Baba Katılım Algısı Ölçeğinin geçerlik ve güvenilirliğini test etmek ve bu ölçeği Türkçeye uyarlamak amacıyla açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yürütülmüştür. Bu analizler sonucunda orijinal ölçeğin 20 maddeli ve iki faktörlü yapısına karşın, iki madde (duygusal gelişim ve fiziksel gelişim) uygun geçerlik değerlerine sahip olmadığı için çıkarılmış ve 18 maddeyi içeren üç faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Faktör yapılarından birincisi, etik/ahlaki gelişim, manevi gelişim, mesleki gelişim, para sağlama, yol gösterici olma, bakım verme, koruyucu olma, tavsiye verme, terbiye etme maddelerini içeren Arzu Edilen Araçsal Katılımdır. İkincisi, zihinsel gelişim, sosyal gelişim, boş zaman/eğlence/oyun, ilgi ve etkinlik paylaşma, okul/ev ödevleri, arkadaşlık/dostluk etme maddelerini içeren Arzu Edilen Duygusal Destekleyici Katılımdır. Bu çalışmada orijinal ölçekten farklı olarak üçüncü bir faktör yapısı elde edilmiştir. Bu faktör yapısı, sorumluluk geliştirme, bağımsızlık geliştirme, yetkinlik geliştirme maddelerini içermektedir. Bu faktör yapısı, madde içeriklerine bakılarak Arzu Edilen Özerkleştirici Katılım olarak adlandırılmıştır. Bu maddelerin aynı faktör yapısı altında yer almasından yola çıkarak araştırmanın katılımcısı olan üniversite öğrencilerinin babalarından özerkleştirici bir katılım arzu ettiği ileri sürülebilir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda ölçeğin bu faktörüyle, farklı katılımcılar üzerinde uygulanıp başka değişkenlerle ilişkisine bakmak bu varsayımı test edebilir.

Arzu Edilen Baba Katılım Algısı literatürde henüz yeni olan bir kavramdır ve ilk olarak Finley ve Schwartz (2004) tarafından ele alınmıştır. Farklı aile yapılarıyla yürüttükleri çalışmalarda

² Bakmak fiili, Türkçe’de beslemek geçindirmek anlamında kullanılabilirdiği gibi, ilgilenmek, gözetmek anlamında da kullanılmaktadır (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu. 1988).

³ Expressive kavramının anlatan, dışavurumcu, anlatımcı, gösteren, etkileyici, anlatımsal, dışavurumsal, ifade eden gibi karşılıklarla Türkçe çevirisinin yapıldığı görülmektedir. (expressive (t.y.) Tureng online sözlük içinde. Erişim adresi <https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce/expressive>

arzu edilen baba katılım algısıyla ilişkili anlamlı sonuçlar elde etmişlerdir. Ailesi boşanmış olan genç yetişkinlerin arzu edilen baba katılım algısı ile öznel iyi oluşu arasında anlamlı bir ilişki olduğunu bulgulamışlardır. Söz konusu araştırmada faktörlerde cinsiyet farklarına bakıldığında ise genç yetişkin kadınların babalarından daha fazla duygusal destekleyici katılım arzu ettiklerini saptamışlardır (Finley ve Schwartz, 2007). Yakın dönemli bir başka araştırmada ise kültür ve cinsiyet farkları araştırılmıştır. Endonezya’da yaşayan Endonezyalı ve göçmen Güney Koreli ergen yaş grubunun (15-18) mevcut ve arzu edilen baba katılım algıları arasında anlamlı farklılıklar görülmüştür. Araştırma sonuçları, Endonezya’lı gençlerin babalarından özellikle gelir sağlama alanında daha fazla katılım arzu ettiğini, Güney Koreli gençlerin ise tavsiye verme alanında en düşük düzeyde katılım arzuladığını göstermiştir (Chong ve Savitri, 2020). Yerli literatürde henüz arzu edilen katılım yapısıyla ilişkili çalışmalar mevcut değildir. Arzu edilen baba katılımını ölçmeye olanak tanıyan bu ölçeğin gerek farklı aile yapılarıyla gerekse cinsiyetler ve kültürler arası farkları ortaya koymaya dönük çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

SONUÇ

Bu araştırmada ergenler ve genç yetişkinlerle yürütülecek baba katılım çalışmalarına katkı sağlamak amacıyla Finley ve Schwartz (2004) tarafından geliştirilen “Mevcut Katılım” ve “Arzu Edilen Katılım” olmak üzere iki düzeyi ölçen Çocuklukta ve Ergenlikte Baba Katılım Ölçekleri Türkçeye uyarlanmış ve geçerliği ve güvenilirliği test edilmiştir. Yürütülen analizler sonucunda “Çocuklukta ve Ergenlikte Mevcut Baba Katılım Algısı” ve Çocuklukta ve Ergenlikte Arzu Edilen Baba Katılım algısı” ölçeklerinin geçerli ve güvenilir olduğu saptanmıştır. Retrospektif bir ölçüm aracı olan bu ölçeklerle babanın gerçek katılımını ölçmek değil, çocuğun çocukluk ve ergenlik döneminde babanın katılımını ne şekilde algıladığını ortaya koyabilmek hedeflenmektedir. Baba katılımının geçmişe dönük olarak araştırılmasının ve boyutlarının saptanmasının nedeni zihinde kalan olumlu “tortular”ın gerçek durumun kendisinden daha önemli olduğu görüşüne dayalı fenomenolojik yaklaşımın benimsenmesidir (Finley ve Schwartz, 2004). Mevcut çalışmada uyarlanan ölçeklerin bu yaklaşımla hareket eden araştırmacılara yürüttükleri baba çalışmalarında katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu araştırma İstanbul, Kocaeli ve Eskişehir’de yer alan çeşitli üniversitelerden sınırlı sayıda üniversite öğrencisiyle gerçekleştirildiği için araştırma sonuçları bu üniversite öğrencileriyle sınırlıdır. Yine bu çalışmada olan bir başka sınırlılık araştırma katılımcılarının anne baba bir arada olan aile yapılarından gelmeleridir. Farklı aile yapılarından gelen daha geniş katılımlı bir araştırmada baba katılımının etkisini ve arzu edilen düzeyini ölçmek ve karşılaştırmak anlamlı ve farklı sonuçlar verebilir. Arzu edilen baba katılımının boyutlarını ölçebilmek, gelecekte özellikle boşanmış ailelerde yürütülecek çalışmalarda, çocukların ihtiyaçlarının tespit edilmesinde ve bu yönde geliştirilecek sosyal politikaların oluşturulmasında yarar sağlayabilir.

Her iki ölçek diğer ölçüm araçlarıyla birlikte kullanılarak üniversite öğrencilerinin, geçmişe dönük baba katılım algısının iyi oluş değişkenleriyle ilişkisi ve yaşamlarındaki izdüşümleri incelenebilir. Ölçekler sadece tamamı değil faktörleriyle de da babanın çocuğun yaşamındaki rollerinin “mevcut” ve “arzu edilen” yönlerinin tespit edilmesi ve bunların demografik değişkenlerle ilişkisinin araştırılması için kullanılabilir.

Ülkemizde babanın çocuğun gelişimine katılımını incelemeye dönük çalışmalar mevcut olmakla birlikte halen sınırlı sayıdadır. Özellikle ergenler ve genç yetişkinler üzerinde baba katılımıyla ilişkili yeterli çalışma söz konusu değildir. Baba katılım çalışmalarının artması, baba katılımının boyutlarının tespit edilmesi ve çocuğun psikolojik iyi oluşunun üzerindeki etkilerinin ortaya konması; babalara dönük gerçekleştirilecek eğitimlere ve dolaylı olarak annelerin desteklenmesine katkı sağlayacaktır. Bu araştırmanın bu yolda atılmış küçük bir adım olduğu umulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ana Çocuk Eğitim Vakfı (2017). Türkiye’de babalığı anlamak serisi I: Türkiye’de ilgili babalık ve beliricileri ana raporu. Erişim adresi: <http://www.acev.org/kaynaklarimiz/arastirmalarimiz-ve-yayinlarimiz>
- Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu: Türkçe Sözlük. (1988). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aslan, H. S. (2020). Çocuk gelişimi ve baba katılımı. Ş. Ünlü-Çetin (Ed.), *Erken çocukluk gelişimi ve eğitiminde baba katılımı* (2 bs., s.31-40) içinde. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32, 470-483.
- Cabrera, N.(2019). Father involvement, father-child relationship and attachment in the early years. *Attachment and Human Development*. doi:10.1080/14616734.2019.1589070
- Carlson, M. (2006). Family structure, father involvement, and adolescent behavioral outcomes. *Journal of Marriage and Family*, 68, 137-154.
- Choi, J., Kim, H.K., Capaldi, D. M. ve Snodgrass, J. J. (2021). Long-term effects of father involvement in childhood on their son's physiological stress regulation system in adulthood. *Developmental Psychobiology*, 1-12. doi:10.1002/dev.22152
- Chong, W.S. ve Savitri, L.S.Y. (2020). Comparisons of fathers’s involvement in Korean immigrants and Indonesians: Gender and cultural differences. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 494, 471-485.
- Cryer-Coupet, Q. R., Dorsey, M. S., Lemmons, B. P. ve Hope, E. C. (2020) Examining multiple dimensions of father involvement as predictors of risk taking intentions among black adolescent females. *Children and Youth Services Review*, 108, 1-10.
- Dick, G.L. (2004). The fatherhood scale. *Research on Social Work Practice*, 14(2), 80-92.
- Doherty, J. W, Kouneski, F. E., Erickson, F. M. (1998). Responsible fathering: An overview and conceptual framework. *Journal of Marriage and the Family*, 60, 277-292.
- Erdem, S. (2020). Baba katılımı ölçümünde yorumsamacı yaklaşımın yeri. *Akademik Hassasiyetler*, 7(13), 407-430.
- Erkman, F. (2009, Şubat). *Relationship of perceived parental acceptance and perceived father involvement to resilience*. The Society for Cross-Cultural Research 38. yıllık toplantısında sunulan bildiri, Las Vegas, Nevada, USA.
- Fabrigar, L.R. ve Wegener, D.T. (2012). *Exploratory factor analysis*. New York, NY: Oxford University Press.
- Finley, G.E. (1998). Parental age and parenting quality as perceived by late adolescents. *Journal of Genetic Psychology*, 159, 505-506.
- Finley, G.E., ve Schwartz, S.J. (2004). The father involvement and nurturant fathering scales: Retrospective measures for adolescent and adult children. *Educational and Psychological Measurement*, 64(1), 143-164. doi: 10.1177/0013164403258453
- Finley, G.E. ve Schwartz, S.J. (2006). Parsons and Bales revisited: Young adult children’s characterization of fathering role. *Psychology of Men&Masculinity*, 7(1), 42-55.
- Finley, G. E., ve Schwartz, S.J. (2007). Father involvement and long-term young adults outcomes: The differential contributions of divorce and gender. *Family Court Review*, 45(4), 573-587. doi:10.1111/j.1744-1617.2007.00172.x
- Finley, G.E. ve Schwartz, S.J. (2010). The divided world of the child: Divorce and long-term psychosocial adjustment. *Family Court Review*, 48 (3), 516-527. doi:10.1111/j.1744-1617.2010.01326.x
- Hawkins, A.J. ve Palkovitz, R. (1999). Beyond ticks and clicks: The need for more diverse and broader conceptualizations and measures of father involvement. *Journal of Mens's Studies*, 8, 11-32.

- Hawkins, A.J., Bradford, K.P., Palkovitz, R., Christiansen, S.L., Day, R.D., Call, V.R.A. (2002). The inventory of father involvement: a pilot study of a new measure of father involvement. *The Journal of Mens's Studies*, 10 (2), 183-196.
- Hearn, G., Clarkson, G. ve Day, M. (2019). The role of NICU in father involvement, beliefs and confidence: A follow up qualitative study. *Advances in Neonatal Care*, 20(1), 80-89. doi: 10.1097/ANC.0000000000000665
- Hofferth, S. (2003). Race/ ethnic differences in father involvement in two-parent families: Culture, context, or economy? *Journal of Family Issues*, 24, 185-216.
- Karabulut, H. (2017). *Ergenlerin saldırgan davranışları, baba katılımı ve baba katılımının yordayıcıları arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karabulut, H. ve Şendil, G. (2018). Okul öncesi dönemdeki baba katılımının ebeveyn tutumlarına göre incelenmesi, *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 2/3, 143-154.
- Karaduman, M.A. ve Çığ, O. (2020). Babaların çocukların hayatına katılımını etkileyen faktörler. Ş. Ünlü-Çetin (Ed.), *Erken çocukluk gelişimi ve eğitiminde baba katılımı* (2 bs., s.47-61) içinde. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kline, P. (1994). *An easy guide to factor analysis*. New York: Routledge.
- Kume, T. (2015). The effect of father involvement in childcare on the psychological well-being of Adolescent: A cross cultural Study. *New Male Studies: An International Journal*, 4(1), 38-51.
- Kuzucu, Y. ve Özdemir Y. (2013). Ergen ruh sağlığının anne ve baba katılımı açısından yordanması. *Eğitim ve Bilim*, 38 (168), 96-112.
- Lamb, M. (2000). The history of research on father involvement: An overview. *Marriage & Family Review*, 29(2/3), 23-42.
- Lamb, M. (2010). How do fathers influence children's development? Let me count the ways. M.E.Lamb (Ed.) *The role of the father in child development* (5 bs., s.1-26) içinde. Canada: John Wiley&Sons.
- Lamb, M.E., Pleck, J.H., Charnov, E., Levine, J.A. (1985). Paternal behavior in humans. *American Zoologist*. 25(3), 883-894. doi:10.1093/icb/25.3.883
- Lamb, M. E. ve Tamis-Lemonda, C.S. 2004. The role of father: An introduction. M.E.Lamb. (Ed.) *The role of father in child development* içinde (s.1-31). Haboken, NJ, US; John Wiley & Sons inc.
- Levtov, R., van der Gaag, N., Grene, M., Kaufman ve M., Barker, G. (2015). *State of the world's fathers*. Washington, DC: Promunda, Rutgers, Save the children, Sanke Gender Justice and Men Engage Alliance.
- Özyeşer-Cinel, N. (2021). Babaların ve büyükbabaların çocuklarının hayatına katılım durumları. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 97-127. doi:10.20493/birtop.883288.
- Palkovitz, R. (1997). Reconstructing "involvement": Advancing our understanding of good fathering. C. Tamis-Le Monda ve N. Cabrera (Ed), *Handbook of father involvement: Multidisciplinary perspectives* (s.119-140) içinde. Mahwah, NJ:Erbaum.
- Parke, R. D. (1996). *Fatherhood*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Parke, R.D.(2000). Father involvement. *Marriage&Family Review*, 29(2-3), 43-58.
- Parsons, T. ve Robert, F.B. (1955). *Family, socialization and interaction process*. Glencoe III:Free press.
- Pleck, J.H. (2010). Paternal involvement: revised conceptualization and theoretical linkages with children outcomes. M.E.Lamb (Ed.),*The role of the father in child development* (5 bs, s.58-93) içinde. Canada: John Wiley & Sons
- Roopnarine, J.L.(Ed.). (2015). *Fathers across cultures: The importance, roles and diverse practices of dads*. Santa Barbara, CA: Praeger.

- Schwalb, D., Schwalb, B.J., Lamb, M. (Ed.). (2013). *Fathers in cultural context*. Londra: Routledge.
- Sımsıkı, H. ve Şendil, G. (2014). Baba katılım ölçeği'nin (BAKÖ) geliştirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (49), 104-123.
- Slaughter, J. ve Nagoshi, C.T. (2020). Testing a contextual model of effects of father involvement on child behaviors. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 37, 547–556. doi:10.1007/s10560-020-00649-5
- Şencan, H. (2005). *Güvenilirlik ve geçerlilik*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Taylor, S.E., Fredericks, E.M., Janisse, H.C. ve Cousino, M. K. (2020). Systematic review of father involvement and child outcomes in pediatric chronic illness populations. *Journal of Clinical Psychology in Medical Settings*, 27, 89–106. doi:10.1007/s10880-019-09623-5.
- Uzun, H. (2020). Babalık ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(20), 551-567.
- Ünlü, Ş. (2010). *Being fathered and being a father: examination of the general pattern of Turkish fathers' and their own fathers' involvement level for children between the ages 0-8*. (Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Williams, C, R. (2013). *Father involvement and offspring's subjective well being in African Americans*. (Doktora Tezi). Tennessee State University, Tennessee.

Annelerin Çocukluk Örselenmelerinin Çocuğa Bakım Verme Davranışları Üzerindeki Etkisi ve Çocuk İçin Riskleri¹

The Effect of Maternal Childhood Maltreatment on Maternal Caregiving and Risk for the Child

Kübra Şahin İpek^{1*}, Sultan Tarlacı²

¹Uzm.Psikolog, Kocaeli Adliyesi, pskkubra@gmail.com, orcid.org/0000-0002-7781-098X *Sorumlu Yazar

²Prof.Dr., Üsküdar Üniversitesi, sultan.tarlaci@uskudar.edu.tr., orcid.org/0000-0001-7634-1467

Geliş tarihi/Received : 06.05.2021 Kabul tarihi/Accepted: 26.10.2021 Yayın tarihi/Published: 30.12.2021

ÖZET

Çocuklukta yaşanan örselenme yaşantılarının yaşam boyu süren bedensel ve ruhsal etkileri bulunmaktadır. Bu etkilerden biri de ebeveynlik davranışları üzerinedir. Bu araştırma ile çocukluk örselenmelerinin, annelik davranışları üzerindeki etkisi ve çocuğun gelişiminde ortaya çıkabilecek risk faktörleri, annenin duygu düzenleme becerisi ve çocuğuyla kurduğu ilişkinin niteliği üzerinden araştırılması hedeflenmiştir. Nörogelişimsel yaklaşımın esas alındığı araştırmaya,4-6 yaş aralığında problem davranışlar sergilediği gözlemlenen çocukların (N=75) anneleri katılmıştır. Katılımcı annelere Çocukluk Örselenme Yaşantıları Ölçeği (ÇÖYÖ), Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği (DDGÖ)-Kısa Form ve Çocuk Ana-Baba İlişki Ölçeği uygulanmıştır. İlişki ölçeği yakınlık boyutu ters kodlanmıştır ve değişkenler arasındaki ilişkiler ANOVA, korelasyon, ki-kare ve hiyerarşik regresyon analizleri ile yorumlanmıştır. Uygulanan analizler sonucunda; katılımcıların en yüksek oranda duygusal ihmal ve istismar yaşantısı bildirdiği görülmüştür. Katılımcı annelerde örselenme yaşantısının varlığı arttıkça duygu düzenleme gücünde artış olduğu ($r=.40$; $p<.01$), anne-çocuk ilişkisinin niteliğinde ise DDGÖ açıklık (duygusal tepkilerin anlaşılabilmesi) alt boyutunun yordama gücü ($Beta=.43$; $p<.01$) bulunduğu görülmüştür. Cinsel istismar yaşantısının varlığı ile anne-çocuk ilişkisinin yakınlık boyutu ($r=.30$; $p<.01$) arasında ve duygu düzenleme gücünde artış ile anne-çocuk ilişkisinin çatışma boyutu ($r=.37$; $p<.01$) arasında pozitif ilişki olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Anne-çocuk ilişkisinin nörogelişimsel mekanizmasını anlamak, annenin ve gelişmekte olan çocuğun duygusal ve bilişsel sağlığı üzerinde daha etkili adımlar atılmasını sağlayacaktır. Bu adımlar, çocukluk dönemi örselenmelerinin gelecek kuşaklara etkisinin kırılabilmesi için gerekli erken müdahalenin yapılabilmesi adına önemli görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk ihmal ve istismarı, annelerin çocukluk çağı örselenmeleri, erken dönem beyin gelişimi, duygu düzenlemenin nörogelişimi, anne bakımı

ABSTRACT

The childhood maltreatment has lifelong physical and mental effects. One of these effects is on parenting behaviors. This study aimed to investigate the impact of childhood maltreatment on maternal caregiving and risk of the child development. This research uses neurodevelopmental approach and focuses on the mother's emotional regulation capacity and mother-child relationships. The data was collected from the mothers of children (75) who were observed to show problematic behaviors at 4-6 years old. 3 measurement scales were here: Childhood Maltreatment Questionnaire (CMQ), Difficulties in Emotion Regulation Scale Brief Form (DERS-16), Child-Parent Relationship Scale. Closness sub-scale of the Child-Parent Relationship Scale was reversed and variables were tested by anova, correlation, chi-square and hierarchical regression. The participants reported that emotional neglect and abuse rate was the highest in maltreatment. It was seen that there was an increase in the difficulties in emotion regulation when the maltreatment experiences increased ($r=.40$; $p<.01$). Clarity sub-dimension of DERS-16 predicted the quality of the relationships of mothers with their children ($Beta=.43$; $p<.01$). It was found that there were positive correlations between the existence of maltreatment experience and the closeness of mother-child relationship ($r=.30$; $p<.01$) and between the emotion regulation difficulty and conflict dimension of mother-child relationship ($r=.37$; $p<.01$). This study also showed that, understanding the neurodevelopmental mechanism of the relationship of mother and child would provide to take effective steps on the emotional and cognitive health of mother and growing child. These steps seem to be important for early intervention in order to break the impact of childhood maltreatment on next generations.

Keywords: Child abuse and neglect, maternal childhood maltreatment, early brain development, neurodevelopment of emotional regulation, maternal caregiving

¹ Bu çalışma ikinci yazarın danışmanlığındaki birinci yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Dünya Sağlık Örgütü'ne göre çocuğa kötü muamele; 18 yaşın altında maruz kalınan, fiilen ya da potansiyel olarak çocuğun sağlığına, gelişimine, yaşamına ve onuruna zarar veren fiziksel, duygusal, cinsel istismarı, ihmali ve ticari sömürüyü kapsar (World Health Organization, 2016). Her yıl 15 yaşın altında 40 milyon çocuk ihmal ve istismar mağduru olmaktadır (United Nations International Children's Emergency Fund, 2008). Ülkemizde UNICEF işbirliğiyle yapılan çalışmada, 7-18 yaş arası çocukların %51 düzeyinde duygusal istismara, %43 düzeyinde fiziksel istismara ve %3 düzeyinde cinsel istismara ve %25 oranında ihmale maruz kaldığı saptanmıştır. Yine bu çocukların %56 oranında fiziksel istismara, %49 oranında duygusal istismara ve %10 oranında cinsel istismara tanıklık ettikleri rapor edilmiştir (UNICEF-Türkiye, 2010).

Çocuğun bakım ve korunmasından sorumlu kişilerin çocuğa kötü muamelesi çocuk istismarı anlamına gelirken, bu kişilerin çocuğun bakım ve korunmasını yeterli ölçüde sağlayamamaları çocuk ihmali olarak değerlendirilmektedir (Lynch, 1999). Çocuk istismarı konusunun literatüre ilk girişi 1946 yılında olup, kafa travması ve sarsılmaya bağlı fiziksel bulgularla ilişkisi ortaya çıkarılmıştır ancak uzun yıllar konuya gereken dikkat verilmemiştir (Kara, Biçer ve Gökalp, 2004). Çocukluk çağı olumsuz yaşantılarına dair en kapsamlı ve dikkat çekici çalışma ise, 1997 yılında 17000'den fazla kişiyle yapılmış olan olumsuz çocukluk deneyimleri çalışmasıdır. Bu çalışma ile olumsuz çocukluk yaşantılarına maruz kalma arttıkça yetişkinlikte, depresyon ve intihar girişimi, cinsel sağlık sorunları, obezite, alkolizm, uyuşturucu bağımlılığı, kalp ve akciğer hastalıkları riski ile güçlü bir ilişkisi olduğu gösterilmiştir (Felitti, 2009). Çocukluk travmalarını önemli kılan bir diğer faktör, olumsuz etkilerinin yalnızca maruz kalan kişiyle sınırlı olmamasıdır. Örselenmelerin kuşaklararası bir etki yarattığı konusuna ilk vurgu yapan makale, 1975 yılında Fraiberg ve arkadaşları tarafından yayınlanmıştır. Söz konusu makalede, çocukluk örselenmelerinin olumsuz sonuçlarının, bakım verme yoluyla çocuğa aktarıldığı ve etkisinin nesiller boyu devam ettiği anlatılmıştır (Fraiberg, Adelson ve Shapiro, 1975).

Çocuğa kötü muamele her sosyoekonomik düzeyden ailenin içinde görülebilmekle birlikte ailesel işlev bozukluğunun bir göstergesi sayılmaktadır (De Bellis, 2005). Kötü muamelenin yaşandığı aileler üzerine yapılan çalışmalar, bu ailelerdeki anne ve babaların diğer ebeveynlere nazaran çocuklarıyla duygusal etkileşimlerinin içeriği ve sıklığı bakımından farklılıklar gösterdiklerini ve daha az olumlu duygu ifade ettiklerini bulgulamışlardır (Pollak, Cicchetti, Hornung ve Reed, 2000).

Sarı, Ardahan ve Öztornacı (2016), son 10 yılı kapsayan analiz çalışmalarında, fiziksel istismara maruz kalmanın yarattığı risk faktörlerinin başında yasadışı madde kullanımının geldiğini, cinsel ve duygusal istismar sonucunda ise en fazla zihinsel rahatsızlık riski doğduğunu saptamışlardır. Şiddeti sorun çözme yöntemi olarak kullanma ve sosyal ilişkilerde bozukluk fiziksel istismarın sonuçları arasında sayılırken, cinsel istismarın sonuçları arasında ilişki kurma ve sürdürülebilir becerisinde bozulma ve depresyon sayılmaktadır. Duygusal istismar ise ileriye dönük kişilik bozukluklarının gelişiminde önemli bir risk etmeni olarak görülmektedir (Gökler ve Taner, 2004).

İhmal ya da istismarın bakım veren kişi tarafından erken dönemde uygulanmış olması, tekrarlayıcı ve/veya uzun süreli nitelikte olması yaşanan örselenmeye gelişimsel travma özelliği atfetmiş olur. Gelişimsel travmayı diğer travmalardan ayıran özelliği, bakım veren ve bebek arasında oluşan bağlanma örüntüsünün ileride kurulacak ilişkiler için bir model oluşturacak ve kişinin algı ve beklentilerini şekillendirerek duygu ve düşüncelerine önderlik edecek olmasıdır (Firat ve Baskak, 2012).

Diğer primatlarla karşılaştırıldığında insan yavrusu çok daha az olgunlaşmış bir beyinle dünyaya gelir ve hayatta kalmak için uzun süre bakıcılara bağımlıdır. Bağımlı olduğu bu dönem, fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal gelişimin çok hızlı olduğu ve yetişkinlik döneminde sahip olacağı beyin neredeyse %90'ını zenginleştirdiği dönemdir (Bertan, Haznedaroğlu, Koln, Yudakök ve Güçiz, 2009; Perry, 2000). Beynin sağlıklı gelişiminin önemli bileşenleri olan, miyelinizasyon, sinaptogenez, plastisite, duygu ve davranışların düzenlenmesi gibi süreçler, bilgi, iletişim ve deneyimlerle zenginleşirler. Aksi takdirde, yetersiz duysal-motor uyarım, gerilim, stres ve toksik stres beyin gelişimini olumsuz yönde etkileyecektir (Shore, 2012; Tanrıdağ, 2018). Shonkoff, koruyucu bir anne çocuk ilişkisinin yokluğunun, strese yanıt sistemlerinde uzayan bir aktivasyon yaratmakta olduğunu ve bunun çocuklarda “toksik stres” olarak tanımlandığını aktarmaktadır (akt.; Bertan ve ark., 2009). Toksik stres, nöron bağlantılarının yeterli düzeyde oluşmamasına ve böylece beyin mimarisinin değişmesine sebep olmaktadır (Bertan ve ark., 2009). Çocuklukta kötü muamelenin nörogelişimsel süreçlerine vurgu yapan Perry’ye göre, bebekler ve çocuklar en çok aile içinde şiddete maruz kalır ya da tanık olurlar. Bu çocuklar içinde buldukları tehdit ve korku atmosferine uyum sağlamak zorunda kalır. Bu uyum ise nörofizyolojik süreçlerde gerçekleşerek çocuğun fizyolojik, duygusal, davranışsal, bilişsel ve sosyal işlevlerinde meydana gelecek fonksiyonel değişimlerin temel nörogelişimsel zeminini oluşturur. Bu yönüyle erken dönemde gelişmekte olan beyin strese son derece duyarlıdır (Perry, 2001; Perry, 2002).

Beyin, çocukluk döneminde tamamen işlevsel hale gelir ve “kullan ya da kaybet” ilkesine göre çalışır. Beynin üst bölgelerinin sağlıklı gelişimi ise alt bölgelerin sağlıklı işleyişine bağlıdır (Perry 2002; Perry, 2009). Bu haliyle Perry, kötü muamele görmüş çocukların çoğunluğundaki problemin, beyindeki dağınık veya zayıf düzenlenmiş ağ bağlantıları kaynaklı olduğunu vurgular (Perry, 2000; Perry, 2009).

Duygu ve duyguyu düzenleyen nörolojik süreçler, duylardan soyut akıl yürütmeye varana kadarki süreçlerde meydana gelir. Beyinde bu süreç, limbik yapı ile prefrontal bölgenin karşılıklı işleyişinde çalışılmış, limbik bölgenin uyarıcının değeri ve anlamı konusunda uzmanlaşmış olduğu, orta prefrontal bölgenin ise anlamın değerlendirilmesi, sosyal bilgi işleme, üst bilişsel işlevler ve bedensel tepkilerin koordineli bir şekilde bütünleşmesini sağladığı görülmüştür. Duyguya dair açıklamaların ortak kabulü, duygunun çevreyle sürekli etkileşim halinde olduğu ve bu etkileşimlerin fizyolojik değişimlerin ve bilişsel süreçlerin ortaya çıkmasında çok büyük etkisi olduğudur. Bu yönüyle duygu, içsel ve dışsal etkilenmeyi sağlayarak bizi eyleme hazırlar, bir ruh hali meydana getirir ve kişilerarası etkileşimi açığa çıkarır. Sonuçta, duygu ve duygunun düzenlenmesi bir bütünün parçaları olarak görülür (Siegel, 2018).

Duygunun düzenlenmesinde etkin olan limbik sisteme ait amigdala ve hipokampus, strese yanıt oluşturur. Yapılan araştırmalarda, tekrarlanan stresin bu parçaların sinaptik yapısını ve aktivasyonunu değiştirdiği görülmektedir. Hipokampüsteki hasar, hafıza ve öğrenmeyle ilişkili gözlemlenen bazı problemlerle ve travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) ile ilişkilendirilirken, amigdala hasarı sosyal uyarıların önemini değerlendirmede sorunlara yol açmaktadır (Perry, 2001; Hanson ve ark., 2014). Bu yönüyle çocuklukta kronik strese maruz kalma, prefrontal korteks aktivasyonuna zarar verir ve etkinliğini zayıflatır, amigdalada ise etkinlik artışı görülür (De Bellis, 2005; Karabekiroğlu, Karabekiroğlu, Cömert ve Topçuoğlu, 2007). Hanson ve arkadaşları (2014), şiddet ve ihmal gibi yoğun stres altında yaşamış 12 yaşında çocuklarla yaptıkları çalışmada, iyi koşullarda bulunmuş çocuklara nazaran bu çocukların daha küçük hacimli amigdala ve hipokampüse sahip olduklarını bulgulamışlardır. Tottenham ve arkadaşları (2011) tarafından yapılan çalışmada, koruma altında bulunan 10 yaşlarındaki çocuklarda kontrol grubuna nazaran artmış amigdala aktivitesi ve amigdala ile prefrontal korteks arasında

azalmış beyaz madde tespit edilmiştir. Yine bu çocukların göz teması süresi anlamlı olarak daha az bulunmuştur.

Prefrontal Kortekse ait bölümlerden olan Medial prefrontal korteks, sosyal biliş, olumsuz duyguların düzenlenmesi ve amigdala aktivitesinin baskılanmasında işlev görürken, Orbitofrontal korteks, uyarıcının değerlendirilmesi, homeostatik düzenleme, özellikle korkuya dair duygusal bellek ve empati gibi işlevleri yerine getirmektedir. Orbitofrontalin bu yönüyle bağlanma süreçlerine dahil olduğu ve gelişiminde bağlanılan kişi ile göz teması, yüz yüze iletişim ve uyumlanma sırasındaki uyarılmaların niteliğinin oldukça önemli olduğu görülmüştür (Schore, 2013; Siegel, 2018). Fonksiyonel nörogörüntüleme çalışmaları, duygu, dikkat, motivasyon ve empati için sağlıklı işlemesine ihtiyaç duyulan alt ve üst kortikal beyin bölgelerinin, bebeğe ait uyarımları, besleme ve bakım davranışlarını da düzenlediğini ve bu bölgelerin aktivasyonunun etkili ebeveynlik için çok önemli olduğunu göstermektedir (Swain, 2008).

Bebekler ihtiyaçlarını karşılamak için dış stres düzenleyicileri olarak bakım verenlerine bağımlıdırlar. Birincil bakıcının besleyici, duyarlı, tutarlı ve öngörülebilir bakımı sayesinde bebeğin beyinde kullanıma bağlı oluşan nöral aktiviteye uygun olarak, uyumlu ve esnek stres yanıt sistemi inşa edilecektir. Ancak, bakım verenin depresif, stresli, tutarsız ve ilgisiz olduğunda bu sistem ağları anormal olarak gelişir ve ortaya, gelecekteki stres faktörlerine karşı baş etme gücüyle yaşayan, yardımcı olabilecek ilişkisel desteklerden yararlanamayan bir çocuk çıkar (Perry, 2009). Sosyal ilişkilere hazırlık olan bu süreç, çocuğun duyguları tanıması, sosyal ip uçlarını yorumlayabilmesi ve davranışsal cevap oluşturabilmesi için önemlidir (Pollak ve ark., 2000).

Racine, Plamondon, Madigan, McDonald ve Tough (2018), annelerin çocukluk örselenme yaşantılarının doğum öncesi ve doğum sonrası üzerine biyolojik ve psikolojik etkisini incelemek amacıyla, ortalama 31 yaşlarında 1994 kadın katılımcı ile hamilelik döneminde ve bebeklerinin 4. ve 12. ayında psikometrik ölçümler yapmışlardır. Bu ölçümler sırasıyla, doğum riski, bebeğe yönelik düşmanca davranışlar ve bebeğin gelişim düzeyi hakkında bilgi almayı amaçlamıştır. Annenin örselenmişlik öyküsü arttıkça hamilelikte sağlık sorunlarının arttığı yine bebeğin de sağlık sorunlarıyla doğma riskinin arttığı görülmüştür. Ayrıca, annenin örselenmişliğine bağlı biyolojik ve psikolojik risklerin kümülatif bir etki yaparak bebeğin 12. ayı dolaylarında olumsuz gelişimsel çıktılarının izlenebildiği görülmüştür. Annede örselenmişliğe bağlı gelişen risklerin hamilelik döneminde fizyolojik tepkiler olarak ortaya çıktığı, doğum sonrasında ise davranışsal tepkiler olarak ortaya çıktığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kim ve arkadaşları (2010), doğumdan sonraki birinci ayı içinde olan annelerle yaptıkları MR çalışmalarında, bu annelerin, kendi çocukluklarında annelerinin bakım ve aşırı koruyuculuğuna yönelik algılarıyla bebek uyarımlarına verdikleri fonksiyonel yanıtın ilişkisi ölçülmüştür. Çocukluk döneminde daha fazla anne bakımı gördüğünü belirten annelerin bebek ağlaması sırasında üst ve orta prefrontal alanlarda daha yüksek aktivasyon izlendiği, daha az anne bakımı gördüğünü söyleyen annelerde hipokampal aktivasyonlarda artış olduğu belirtilmiştir.

Swain çocuklarına örseleyici davranan annelerle yaptığı çalışmalarda, bu annelerin doğum sonrası ve ilerleyen zamanda görsel ve işitsel bebek uyarımlarına karşı abartılı fizyolojik tepkiler verdikleri izlenmiştir. Çalışmada, kortikal düzenlemelerin yetersiz kaldığı durumda, bu annelerin, dürtüsel ve bastırılmamış tepkiler vermesi ya da uyarımların eşik altında kalarak ihmalde bulunmalarının olasılığı üzerinde durulmuştur (Swain, 2008; Swain, 2011).

Yıldırım ve arkadaşlarının, cinsel yakınmalarla başvuran iki kadın hasta ile yaptıkları terapötik çalışma sonucunda hasta yakınmalarının, kendi kız çocuklarına yönelik istismar riski kaygılarıyla ortaya çıktığı ve hastaların çocuklarıyla aynı yaşta maruz kaldıkları çocukluk çağı cinsel istismar yaşantılarının bulunduğu anlaşılmıştır. Bu annelerin kız çocuklarına yönelik

davranışlarının da kendi anneleriyle olan ilişki biçimlerini yansıtır şekilde koruyucu ya da çatışmalı olduğu, bu haliyle annenin bir kaç kuşak önceki rol ve ilişkileri, çocuğun öznelliğini etkileyecek şekilde aktarmakta olduğu yönünde değerlendirilmiştir (Yıldırım, Peykan, Hacıoğlu, Koçak ve Özer, 2010).

Ayaz, Özpolat, Yücel ve Altunöz (2013), 3 yaşındaki kızının bekâreti konusunda endişeler yaşaması sonucu kompulsif davranış örüntüleri geliştiren ve kızının psikososyal gelişimine zarar veren bir annenin kliniğe yatışı sonrası tedavi sürecini izlemiştir. Bu annenin, obsesif kompulsif bozukluk (OKB) gelişiminde, çocukluk örselenmeleriyle birlikte reddedici, aşırı kontrolcü ve eleştirel ebeveyn tutumunun etkili olduğu, erken dönemde gelişen tehdit algısının kendi davranışları üzerinde kontrol duygusunu azalttığı ve duygularını düzenlemekte zorlandığı görülmüştür. Annenin, çocukluğunda maruz kaldığı istismarcı anne rolünü devam ettirerek kendi kızını istismar etmeye devam ettiği yönünde raporlamışlardır.

Rijlaarsdam ve arkadaşları (2014), 6 yaş öncesi çocuğun içselleştirme ve dışsallaştırma davranış problemleri ile annenin çocukluk istismarı öyküsü arasındaki ilişkinin aracı mekanizmalarını araştırdıkları çalışmalarında, çocukların dışsallaştırıcı sorunlarında annenin düşmanca davranışlarının ve sert disiplinin etkili olduğunu bulgulamışlardır.

Ezen ve Açıkgöz (2017), hastane personeli olan annelerle yaptıkları çalışmada, erken dönemde örselenme yaşantısına sahip annelerin, kendi çocuklarına daha fazla örseleyici davrandıkları, bu annelerin en yoğun olarak duygusal istismara maruz kaldıkları, çocuklarına ise yoğun olarak fiziksel istismarda buldukları sonucuna ulaşmışlardır.

Kimi çalışmalarda, anne ile bebek/çocuk arasındaki bağlanma ilişkisinin niteliği çocuğun duygu düzenleme becerisinin öncülü sayılmış ve bağlanma kuramı, duygulanım düzenleme kuramı olarak değerlendirilmiştir. Çocuğun bakım vereniyle kurduğu ilişkide duyguların karşılıklı olarak düzenlenmesi ve deneyimlenmesi, çocuğun kendi duygu düzenleme becerisinin gelişiminde ve buna bağlı olarak çocuğun işlevselliğinde ve iyilik durumunda önemli rol oynamaktadır (Özyurt, Öztürk ve Akay, 2017). Massart ve arkadaşları (2016), erken dönem deneyimlerin DNA metilasyonu üzerine yaptıkları araştırmada, annenin bakım ve ilgisinin biyokimyasal sinyallere çevrildiğini, bu sinyallerin genlerin ifadesini değiştirerek yavrunun sosyal çevreye uzun vadeli adaptasyonlarının şeklini belirlediğini göstermişlerdir. Yetersiz anne bakımı yada yoksunluğunun, hipokampüsteki glukokortikoid reseptörü üzerindeki olumsuz etkisiyle yavruların yaşam boyu davranışlarını değiştirerek anksiyete artışı ve stres tepkiselliğine neden olduğu, bu durumun ilerleyen dönemde prefrontal korteksin gelişimi ve bağışıklık sistemini de etkilediği görülmüştür (Massart ve ark., 2016; Weaver ve ark., 2004).

Küresel bir sorun olan çocuklara yönelik kötü muamelenin yaşam boyu süregiden ve insanların acı çekmesine neden olan sonuçları bulunmaktadır. Erken dönemde yaşanan kötü muamele yarattığı stres ile beyin gelişiminde bozulmalara yol açarak zihinsel, psikolojik ve davranışsal risk faktörlerine açık hale getirir. Bu risk faktörlerinden biri de çocukluğunda kötü muameleye maruz kalmış birinin ebeveyn ya da bakım veren olduğunda beraberindeki çocuğun kötü muameleye uğrama riskini artıracaktır (WHO, 2016). Çocukluk ihmal ve istismarı yaşamının uzun vadeli etkileri hakkında farkındalık artmaktadır ancak bu mağduriyeti yaşamış çocukların ebeveynliği ve bir ebeveyn olduklarında kendi çocuklarının duygusal ve sosyal gelişimlerini nasıl etkileyecekleri hakkında çok az şey bilinmektedir (Treat, Sheffield, Williamson ve Hays-Grudo, 2019). Bu sebeple, annelerin çocukluk örselenme yaşantısı ile çocukların duygusal ve sosyal gelişimlerinde yaşanan problemler arasındaki ilişkiye etki eden etmenlerin araştırılmasının önemli olduğu düşünülmüş ve söz konusu çalışma oluşturulmuştur.

Literatürde, örselenmelerin nörobiyolojisi ve davranış problemleri hakkında çok az araştırma yapıldığı (Hanson var ark., 2014), Türkçe literatürde ise oldukça az sayıda olduğu (Eşel, 2010;

Ezen ve Açıkgöz, 2017; Fırat ve Baskak, 2012; Gökler ve Taner, 2004) görülmektedir. Bu alanda yapılan az sayıda çalışma, örselenme öyküsü bulunan annelerin çocukları ile ilişkisinin bebeklik döneminden itibaren zorlaşacağı ve gelişimin önemli basamaklarının sağlıklı yaşanacağı olasılığı üzerinde durmaktadır (Racine, Plamondon, Madigan, McDonald, Tough, 2018). Bu yönüyle, anne ve çocuk arasındaki ilişkinin nörogelişimsel mekanizmasının incelenmesi literatüre önemli bir katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmada, 4-6 yaş aralığında duygusal ve sosyal açıdan uyum ve davranış sorunları yaşayan çocukların annelerinde, çocukluk örselenme yaşantısının varlığı araştırılmıştır. Ayrıca annelerin örselenme geçmişi ile annelerin duygu düzenleme becerisi ve çocuğuyla kurduğu ilişkinin niteliği arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Çocukluk dönemi örselenmelerinin, uzun vadede, annenin duygu düzenleme süreçleri ve güvenli annelik davranışları üzerinde olumsuz etkiler yaratabildiği görülmüştür. Bu konuda, çocuklarla çalışan uzmanlar ve annelerde farkındalık oluşturmak, çocukluk travmalarının beyin ve ruh sağlığı üzerindeki olumsuz etkisini azaltarak duygusal ve sosyal dayanıklılığa ve güvenli ilişkilere geçişi destekleyen müdahalelerin geliştirilmesine katkıda bulunmak ümit edilmiştir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Söz konusu araştırma ilişkisel tarama modelinde kesitsel bir çalışmadır. İlişkisel taramalar, değişkenler arasındaki ilişkileri incelemeyi ve varsayımında bulunabilmeyi sağlar (Büyüköztürk, Çokluk ve Köklü, 2011).

Çalışma Grubu

Araştırmada, 48 ay ile 72 ay arasında çocuk sahibi olan annelerden, çocuklarında problem davranışlar gözlemleyenlerin çalışmaya katılması istenmiştir. 4-6 yaş aralığının belirlenmesinde, literatürde 4 yaştan itibaren duyguyu ifade etme ve düzenleme becerisinin ortaya koyulma biçiminin gözlenebilmesi (Pollak ve ark., 2000) ve 6 yaştan sonra akademik yaşamın önemli bir etken olarak bu sürece dahil olması etkili olmuştur. Kocaeli ili İzmit ilçesi özel ve devlete bağlı anaokullarından basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılarak 116 anne çalışmaya katılmıştır. Bu annelerden, çocuğun yaşı ve problem düzeyi araştırma kriterlerine uygun olmayan 41 cevap veri dışı bırakılmıştır ve 75 kişilik bir çalışma grubu oluşturulmuştur.

Çocuklarda gözlemlenen problem düzeyi, kişisel bilgi formunda sorgulanmıştır. Etik kurallar gereği çocukların ve devam etmekte oldukları okulların isimlerinin belirtilmemesi istenmiştir. DSM-V tanı ölçütleri (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2013) doğrultusunda problemin çocuğun okul ve/veya sosyal çevresince son 6 aydır izleniyor olması, problemin şiddeti ve yaşa uygunluğu (Peacock ve Holland, 2003) dikkate alınmıştır.

Annelerin %46.7'sinin çocuklarında öfkeye bağlı problemler yaşandığını belirttiği, çocukların %9.3'ünün korkuya bağlı uyku sorunları yaşadığı, yine %9.3'ünde regresyon bulunduğu, %8'inde yeme bozukluğu ve %1.3'ünde takıntılı davranışlar gözlemlendiği ve %25.3'ünde birden fazla problem davranışın bir arada bulunduğu görülmüştür.

Araştırmaya katılan annelerin yaş ortalamasının 34.8±4.2 olduğu, annelerin çocuklarının yaş ortalamasının ise 60.4±11.6 aylık olduğu görülmüştür. Çocukların 42'sinin kız, 33'ünün ise erkek olduğu görülmüştür. Annelere ait demografik bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Kişisel Bilgiler

Değişken		n	%
Eğitim durumu	İlk ve ortaokul	3	4
	Lise	16	21.3
	Önlisans	11	14.7
	Lisans	38	50.7
	Lisansüstü	7	9.3
Çalışma durumu	Evet	43	57.3
	Hayır	32	42.7
Ortalama aylık gelir	0-2500	7	9.3
	2501-5000	22	29.3
	5001-7500	19	25.3
	7501-10000	12	16.0
	10001 ve üstü	15	20.0
Çocukluğunda kimin yanında büyüdüğü	Anne ve baba ile birlikte	64	85.3
	Yalnızca anne ile birlikte	6	8.0
	Aile büyükleriyle birlikte	5	6.7

Araştırmaya katılan annelerin bilgileri incelendiğinde; annelerin %4'nün ilkokul ve ortaokul mezunu olduğu, %36'sının lise ve ön lisans mezunu olduğu, % 60'mının ise lisans ve üstü öğrenim almış olduğu görülmüştür. Yine annelerin, %36'sının 7500TL ve üstü aylık gelire sahip olduğu görülmüştür. Katılımcı annelerden 64'ünün çocukluğunda anne ve babasıyla birlikte büyüdüğünü belirttiği, 6 katılımcının yalnızca anne ile, 5 katılımcının ise aile büyükleriyle bir arada büyümüş olduğunu belirttiği görülmüştür.

Verilerin Toplanması

Veri Toplama Araçları

Çalışmanın etik kurul izni, Üsküdar Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu Başkanlığı tarafından 27/12/2019 tarih ve 61351342/2019-673 sayı ile verilmiştir. Akabinde verilerin toplanması amacıyla Kocaeli İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı 6 Devlet okulundan veri toplamak için izin istenmiş ve 6 Mart 2020 tarihinde onay alınmıştır. Ancak yaşanan pandemi nedeniyle okullar bünyesinde veri toplanamamıştır. Bu sebeple veri toplama araçları, okul sınırlaması olmaksızın, Google formlar aracılığıyla annelere ulaştırılmıştır. Gönüllük esasına dayalı olarak katılımcılara, araştırmacı tarafından oluşturulmuş Gönüllü formu ve Kişisel bilgi formu, Çocukluk Örselenme Yaşantıları Ölçeği (Aslan ve Alparslan, 1999), Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği- Kısa Form (Yiğit ve Yiğit, 2017) ve Çocuk-Ana Baba İlişki Ölçeği (Akgün ve Yeşilyaprak, 2010) öz-bildirim ölçekleri uygulanmıştır.

Kişisel Bilgi Formu

Katılımcıların, sosyodemografik özelliklerini saptamak amacıyla araştırma değişkenleriyle ilgili olarak yapılandırılmıştır. Formda araştırmaya katılan annelerin yaşı, eğitim ve çalışma durumu, gelir düzeyi, annenin çocukluğunda kimin/kimlerin yanında büyüdüğü sorgulanmıştır. Formda araştırmaya katılan annelerin çocuklarının yaşı, cinsiyeti ve hangi tür duygusal ve davranışsal problem yaşadığı ve problemin sıklığı ve şiddeti sorgulanmıştır. Ayrıca katılımcı annede psikiyatrik tanı varlığı dışlama kriteri olarak belirlenmiştir.

Çocukluk Örselenme Yaşantıları Ölçeği (ÇÖYÖ)

Bernstein ve arkadaşları (1994) tarafından, 18 yaşından önceki örselenme yaşantılarını taramayı amaçlayan kendini-bildirim ölçeğidir. Ülkemizdeki geçerlik ve güvenilirlik çalışması Aslan ve Alparşlan (1999) tarafından üniversite öğrencileri üzerinde yapılmıştır. Örselenme yaşantılarının doğrudan söylenmediği dikkate alınarak profesyoneller için bir tanıma aracı ihtiyacını karşılamak amacıyla geliştirilmiştir. Ölçeğin, iç tutarlılık katsayısı Cronbach $\alpha = .96$, ölçeğin yarıya bölme güvenilirlik katsayısı Cronbach $\alpha = .96$ olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin duygusal kötüye kullanım ve duygusal ihmal, fiziksel kötüye kullanım, cinsel kötüye kullanım olmak üzere 3 alt boyutu bulunmaktadır. 3 Alt boyutun da iç tutarlılık kat sayıları Cronbach $\alpha = .94 - .95$ arasında hesaplanmıştır (Aslan ve Alparşlan, 1999). Ölçek 40 maddeden oluşan 5'li Likert tipi ölçektir ve yüksek puanlar istismar yaşantısının varlığını göstermektedir. Ölçekten alınabilecek taban puan 40 ve tavan puan 200'dür (Aslan ve Alparşlan, 1999). Bu çalışmada da Aslan ve Alparşlan (1999)'ın çalışmasında olduğu gibi ÇÖYÖ 3 alt boyut üzerinden değerlendirilmiştir ve tüm alt boyutların güvenilirlik düzeyleri kabul edilebilir olup, fiziksel istismar alt boyutu .85, duygusal istismar ve ihmal boyutu .94 ve cinsel istismar alt boyutu .79 düzeyinde bulunmuştur. Ölçek genelinde ise güvenilirlik .94 olarak bulunmuştur.

Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği-Kısa Form (DDGÖ-Kısa Form)

Bjureberg ve arkadaşları (2016) tarafından geliştirilen ölçek duygu düzenlemedeki güçlük düzeylerini belirleme ve ölçmeyi hedeflemektedir. Ölçek 5'li likert tipinde ve 16 maddeden oluşmaktadır, yüksek puanlar duygu düzenleme güçlüğünde yaşanan yoğunluğa işaret etmektedir. Ölçekten alınabilecek taban puan 16 ve tavan puan 80'dir. Ölçek, duygusal tepkilerin anlaşılmasında (Açıklık), olumsuz duyguların deneyimlendiği sırada amaca yönelik davranışlarda bulunmada güçlük yaşama (Amaçlar), olumsuz duygular deneyimlenirken dürtü kontrolünde güçlük yaşama (Dürtü), etkili olarak algılanan duygu düzenleme stratejilerine erişimde sınırlılık (Strateji), duygusal tepkilerin kabul edilmemesi (Kabul etmeme) alt boyutlarından oluşmaktadır (Yiğit ve Yiğit, 2017). Ölçeğin Türkçeye uyarlaması Yiğit ve Yiğit (2017) tarafından yapılmış ve iç tutarlılık katsayısı Cronbach $\alpha = .92$ olarak bulunmuştur. Ölçekte açıklık, amaçlar, dürtü, strateji ve kabul etmeme alt boyutları iç tutarlılık katsayıları sırasıyla .84, .84, .87, .87 ve .78 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada da Yiğit ve Yiğit (2017)'in çalışmasında olduğu gibi, ölçek açıklık, amaçlar, dürtü, strateji ve kabul etmeme olmak üzere 5 alt boyut üzerinden değerlendirilmiştir ve sırasıyla güvenilirlik katsayıları .88, .82, .89, .88, .84 olarak bulunmuştur. Ölçek genelinde ise güvenilirlik .94 olarak bulunmuştur.

Çocuk-Anababa İlişki Ölçeği

Ölçek, Pianta (1992) yılında anne baba çocuk ilişkisini anlamak amacı ile anne çocuk etkileşimi literatüründen ve bağlanma teorisinden yararlanılarak oluşturulmuştur. Buna göre, bebeğin rahatlatılma, korunma, yatıştırılma ve keşfetme ihtiyacını karşılayan ebeveynler duyarlı ebeveynler olarak tanımlanır. Bu duygusal bağ sayesinde çocuk, güvenilir, sevilir ve değerli olduğuna dair bir zihinsel model inşa edecektir ve bu model yetişkinlikte de işlev görmeye devam edecektir (Akgün ve Yeşilyaprak, 2010). Ölçeğin uyarlama çalışması Akgün ve Yeşilyaprak (2010) tarafından, karşılıklı ilişkiye yönelik davranışların tanımlandığı bir ölçek ihtiyacıyla 4-6 yaş çocuk sahibi anneler örnekleminde yapılmıştır. Ölçek orjinalinde 3 alt boyuttan oluşmaktadır ancak bağlanma alt boyutunun iç tutarlılığı kültürel sebeplerin etkisiyle düşük bulunmuştur. Uyarlanan ölçekte Çatışmalı ilişki (.85) ve Olumlu/Yakın ilişki (.73) olmak üzere 2 alt boyut bulunmaktadır. Ölçek 5'li likert tipinde ve 24 maddeden oluşmakta ve toplam puan iç tutarlılık katsayısı Cronbach $\alpha = .73$ olarak bulunmuştur. Ölçek analizinde Olumlu/Yakın ilişki alt boyutu ters kodlanmakta ve alınan yüksek puanlar çatışmalı ilişkiyi göstermektedir (Akgün ve Yeşilyaprak, 2010). Ölçekten alınabilecek taban puan 24, tavan puan ise 120'dir. Bu çalışmada da Akgün ve Yeşilyaprak (2010)'ın çalışmasında olduğu gibi, ölçek yakın ve çatışmalı olmak üzere 2 alt boyut üzerinden değerlendirilmiştir ve yakın alt boyutun

güvenirlilik katsayısı .70, çatışma alt boyutunun güvenirlilik katsayısı .80 olarak bulunmuştur. Ölçek genelinde ise güvenirlilik .79 olarak bulunmuştur.

Verilerin Analizi

Katılımcılardan elde edilen veriler SPSS 16.0 programına aktarılmıştır. Öncelikle değişkenlere ilişkin betimsel istatistikler yapılmış ve değişkenlerin normallik testi için Skewness ve Kurtosis değerlerine bakılmıştır. Skewness ve Kurtosis değerleri -1.5 ile +1.5 aralığında olduğunda normal dağılım olduğu kabul edilmektedir (Tabachnick and Fidell, 2013). Mevcut çalışmada ÇÖYÖ, DDGÖ ve Çocuk Ana-baba ilişki ölçeğinin Skewness değerlerinin sırasıyla .897, .519, .198 olduğu, Kurtosis değerlerinin ise sırasıyla .424, -.266, -.153 olduğu görülmüştür. Ölçek alt boyutlarının ise Skewness değerlerinin .003 ile 1.18 arasında değiştiği Kurtosis değerlerinin ise -.872 ile 1.19 arasında değiştiği görülmüştür. Yalnızca, ÇÖYÖ'nin cinsel istismar alt boyutunun normal dağılımdan anlamlı olarak farklılık sergilediği görülmüştür ve bu alt boyut için nonparametrik analizler olan, Spearman Brown korelasyon analizi ve Kruskal-Wallis testi kullanılmıştır. Normal dağılım gösteren, diğer tüm değişkenler arasındaki ilişkiyi izlemek amacıyla Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Katılımcıların çocukluk örselenme yaşantısının varlığının, kişisel bilgilerine göre farklılaşp farklılaşmadıklarını görmek amacıyla yapılan anova analizinde, anlamlı farkların görüldüğü durumlarda, gruplar arası eşitsizlik nedeniyle homojen dağılım için Hochberg's GT2 Post hoc testi, ÇÖYÖ cinsel istismar alt boyutu için kullanılan Kruskal-Wallis analizinde ise, Tamhane's T2 Post hoc testi uygulanmıştır (Hochberg ve Tamhane, 1987).

İlişkili bulunan değişkenler arasında yordama gücü çoklu regresyon analizi ile test edilmiştir. Böylece, ÇÖYÖ'ne ait fiziksel istismar ve duygusal istismar alt boyutlarının DDGÖ'ne ait alt boyutlar olan açıklık, amaçlar, dürtü, strateji ve kabul etmeme üzerindeki yordama gücü ve Çocuk-Anababa İlişki Ölçeği Yakın ilişki alt boyutu üzerindeki yordama gücü incelenmiştir. Yine ilişkili bulunan DDGÖ'ne ait açıklık, amaçlar, dürtü, strateji ve kabul etmeme alt boyutlarının Çocuk-Anababa İlişki Ölçeği ortalaması ile Yakın ve Çatışmalı ilişki alt boyutları üzerindeki yordama gücü incelenmiştir.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Katılımcı Annelerin Çocukluk Örselenme Yaşantıları, Duygu Düzenleme Güçlüğü ve Çocuk-Anne İlişkisi Puanları ile İlişkili Demografik Faktörler

Katılımcı annelerin örselenme yaşantısına sahip olma düzeyi incelendiğinde, örselenme yaşantısı puan ortalamalarının 73.01 ± 24.05 olduğu ve puanların birbirinden oldukça farklılaşabildiği görülmüştür. En yüksek örselenme yaşantısının duygusal istismar ve ihmal boyutunda var olduğu ve yine en yüksek düzeyde farklılaşmanın da bu boyutta ortaya çıktığı görülmüştür. 8 katılımcının yüksek düzeyde cinsel istismar yaşantısına sahip olduğunu belirttiği, bu sayının katılımcı sayısı içinde %10.6'lık bir oran oluşturduğu görülmüştür.

Yapılan Anova ve Kruskal Wallis testi analiz sonuçları Tablo 2'de gösterilmiştir. Anova analizinde, anlamlı farkların görüldüğü durumlarda, gruplar arası eşitsizlik nedeniyle homojen dağılım için Hochberg's GT2 Post hoc testi uygulanmıştır. ÇÖYÖ cinsel istismar alt boyutu, Kruskal Wallis testi ile analiz edilmiş olup, anlamlı farkların görüldüğü durumda Tamhane's T2 Post hoc testi uygulanmıştır (Hochberg ve Tamhane, 1987). Katılımcı annelerin çocuklukta örselenme yaşantısı bulgusunun eğitim düzeylerine ve mevcut gelir durumlarına göre farklılık göstermediği ancak çocuklukta yanında büyünülen kimselere göre farklılık gösterdiği görülmüştür.

Tablo 2. Annelerin Çocukluk Örselenme Yaşantılarına Etki Eden Demografik Faktörler (N=75)

Değişkenler		Fiziksel	Duygusal	ÇÖYÖ	Cinsel
		İstismar	İstismar ve İhmal	Ortalama	İstismar
Eğitim durumu	Grup içi	1.73	3.88	1.88	
	Gruplar arası	21.33	47.91	26.16	X ² =7.76
	F	1.42	1.41	1.26	
	<i>p</i>	.236	.237	.293	.101
Ortalama aylık gelir	Grup içi	.28	1.02	.32	
	Gruplar arası	22.78	50.77	27.72	X ² =6.33
	F	.220	.355	.208	
	<i>p</i>	.927	.840	.933	.176
Çocukluk döneminde kimin yanında büyüdüğü	Grup içi	2.25	3.68	2.88	
	Gruplar arası	20.81	48.12	25.17	X ² =9.63
	F	3.89	2.75	4.11	
	<i>p</i>	.025*	.070	.020*	.008**

*p < .05, **p < .01

Çocuklukta yalnızca anne yanında büyüdüğünü belirten katılımcıların, anne ve baba yanında büyüdüğünü belirten katılımcılara nazaran çocukluk örselenme yaşantısı ölçeğinin genel toplamında ve fiziksel istismar alt boyutunda daha yüksek puanlara sahip oldukları ancak aile büyükleri yanında büyüdüğünü belirten katılımcılardan farklılaşmadıkları görülmüştür. Çocuklukta aile büyükleri yanında büyüdüğünü belirten katılımcıların ise cinsel istismar boyutu puanlarının, anne ve baba yanında büyüdüğünü belirten katılımcılardan anlamlı düzeyde farklılaştığı ancak yalnızca anne yanında büyüdüğünü belirten katılımcılardan farklılaşmadığı görülmüştür. Duygusal istismar ve ihmal alt boyutu puanlarının ise, çocukluk döneminde yanında büyünülen kimselere göre farklılaşmadığı görülmüştür.

Katılımcı annelerin, duygu düzenleme güçlüğü puan ortalamalarının 40.6±14.84 olduğu, tüm alt boyutların puan ortalamasının birbirine yakın olduğu ve dağılımlarının birbirine paralel olduğu görülmüştür. Katılımcıların duygu düzenleme güçlüğü genel ve alt boyut puanlarının, demografik özelliklerine göre farklılık göstermediği bulunmuştur (p > 0,05).

Katılımcı annelerin, çocuk-anne ilişkisi ölçek puan ortalamalarının 50.94±11.47 olduğu, Çatışmalı ilişki alt boyutu puan ortalamasının daha yüksek olduğu ve yine yüksek düzeyde farklılaşmanın da bu boyutta olduğu görülmüştür. Katılımcıların çocuk-anne ilişkisi genel ve alt boyut puanlarının, demografik özelliklerine göre farklılaşmadığı bulunmuştur (p > 0,05).

Katılımcı Annelerin Çocukluk Örselenme Yaşantıları, Duygu Düzenleme Güçlüğü Düzeyleri ve Çocuk-Anne İlişki Ölçeği Puanları Arasındaki Korelasyonlar

Kullanılan ölçeklerin genel ve alt boyutlarını içeren tüm değişkenlerin yer aldığı korelasyon analizi sonuçları Tablo 3’de verilmiştir. Buna göre, annelerin, çocukluk örselenme yaşantısının varlığı ile duygu düzenleme güçlüğü puanları arasında yüksek anlamlılıkta ve pozitif yönde orta düzeyde bir ilişki ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, DDGÖ alt boyutlarından “kabul etmeme” boyutu ile çocukluk örselenme yaşantılarından yalnızca duygusal istismar ve ihmal alt boyutu arasında zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki gözlemlenmiştir.

Tablo 3. Annelerin Çocukluk Örselenme Yaşantısı (ÇÖYÖ), Duygu Düzenleme Güçlüğü (DDGÖ) ve Çocuk-Anne İlişkisi Puanları Arasındaki Korelasyon (R) Değerleri (N =75)

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1. ÇÖYÖ Ort		.867**	.965**	.353**	.398**	.374**	.380**	.330**	.377**	.183	.154	.284*	.046
2. Fiziksel İst			.720**	.192*	.357**	.317**	.347**	.337**	.359**	.097	.134	.233*	.056
3. Duygusal İst. ve İhmal				.289**	.353**	.345**	.339**	.267*	.324**	.195*	.125	.279*	.006
4. Cinsel İst.					.195*	.306**	.143	.173	.158	.120	.261*	.298**	.173
5. DDGÖ Ort.						.755**	.769**	.882**	.928**	.733**	.367**	.224*	.366**
6. Açıklık							.562**	.621**	.631**	.447**	.430**	.318**	.390**
7. Amaçlar								.609**	.642**	.361**	.282**	.089	.329**
8. Dürtü									.788**	.561**	.326**	.194*	.316**
9. Strateji										.608**	.313**	.204*	.310**
10. Kabul Etmeme											.213*	.157	.204*
11. Çocuk-Anne İliş. Ort.												.742**	.906**
12. Yakın İliş.													.424**
13. Çatışmalı İ.													

* $p < .05$, ** $p < .01$; korelasyonlar tek yönlü olarak hesaplanmıştır

ÇÖYÖ ile duygu düzenleme güçlüğü ortalaması anlamlı ve pozitif korelasyon ($r=.40$; $p<.01$) göstermekte olup, duygu düzenleme güçlüğü alt boyutlarıyla olan ilişkisine bakıldığında ($r=.33$ - $.38$; $p<.01$), ÇÖYÖ puanları arttıkça açıklık, amaçlar, dürtü ve strateji puanlarının da arttığı söylenebilir. Fiziksel istismar yaşantısının varlığı ile duygu düzenleme güçlüğü ortalama puanı ve kabul etmeme alt boyutu hariç diğer tüm alt boyut puanları arasında anlamlı ve pozitif yönde ($r=.31$ -. 35 ; $p<.01$) bir ilişki bulgulanmış olup, fiziksel istismar yaşantısı puanları arttıkça açıklık, amaçlar, dürtü ve strateji puanlarının da arttığı söylenebilmektedir.

Duygusal istismar ve ihmal yaşantısının varlığı ile duygu düzenleme güçlüğü ortalama puanı ile açıklık, amaçlar ve strateji alt boyutları arasında anlamlı ve pozitif yönde ($r=.32$ -. 35 ; $p<.01$) bir ilişki bulgulanmıştır. Ayrıca, dürtü ve kabul etmeme alt boyutları ile anlamlı ancak daha zayıf bir ilişki ($r=.19$ -. 26 ; $p<.05$) olduğu görülmüştür. Cinsel istismar yaşantısının varlığı ile duygu düzenleme güçlüğü arasındaki ilişkiye bakıldığında, DDGÖ ortalaması ile arasında zayıf

ancak anlamlı bir ilişki ($r=.19$; $p<.05$) ve beş alt boyuttan yalnızca açıklık boyutu ile arasında yüksek anlamlılıkta ve pozitif yönde ($r=.30$; $p<.01$) bir ilişkisi olduğu bulgulanmıştır.

Çocuk-anne ilişkisi ölçeği ile ÇÖYÖ arasındaki ilişki incelendiğinde, ilişki ölçeğinin genel ortalaması ile yalnızca cinsel istismar puanları arasında anlamlı ancak zayıf bir ilişkinin ($r=.26$; $p<.05$) varlığından söz edilebileceği, çatışmalı ilişki alt boyutu ile ÇÖYÖ ortalaması ve alt boyutları arasında anlamlı bir ilişkinin varlığından söz edilemeyeceği sonucuna varılmıştır.

Yakın ilişki alt boyutu ile ÇÖYÖ ortalaması ve fiziksel istismar ve duygusal istismar ve ihmal alt boyutlarının her biri arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki ($r=.23 - .28$; $p<.05$) olduğu ancak ilişkinin gücünün zayıf olduğu görülmüştür. Cinsel istismar alt boyutunun ise yüksek düzeyde anlamlı ve daha güçlü bir ilişkiye ($r=.30$; $p<.01$) sahip olduğu görülmüştür.

Çocukluk örselenme yaşantıları varlığı ile Çocuk-Anne ilişkisi yakınlık alt boyutu puanlarının birlikte artma eğilimi gösterebildiği söylenebilir. Bu alt boyutun ters kodlanması dikkate alındığında, ÇÖYÖ puanları ile Yakınlık alt boyutu puanlarının negatif ilişkili olduğu söylenebilir.

DDGÖ ortalama puanı arttıkça Çocuk-Anne ilişkisi ölçeği ortalama puanının ve alt boyut puanlarının arttığı görülmektedir. DDGÖ alt boyutlarından açıklık, amaçlar, dürtü ve strateji boyutları ile Çocuk-Anne ilişkisi ölçeği ortalama puanı ve çatışma alt boyutu arasında yüksek anlamlılıkta ve orta düzeyde bir ilişki olduğu ($r=.28-.43$; $p<.01$) ancak kabul etmeme boyutu ile aralarında daha zayıf bir ilişki ($r=.20-.21$; $p<.05$) olduğu görülmektedir. Yakınlık alt boyutunun, amaçlar ve kabul etmeme alt boyutları ile ilişkili bulunmadığı, dürtü ve strateji alt boyutları ile arasında anlamlı ancak zayıf bir ilişki ($r=.19-.20$; $p<.05$) olduğu görülmektedir.

Açıklık alt boyutunun Çocuk-Anne ilişkisi ölçeği ortalama puanı ve alt boyutları ile en yüksek ilişki düzeyine sahip olduğu, çatışma alt boyutu ile arasında anlamlı bir ilişki ($r=.39$; $p<.01$) olduğu, yakınlık alt boyutu puanlarının ise yalnızca açıklık alt boyutu puanları ile yüksek anlamlılıkta ve daha güçlü bir ilişkiye sahip olduğu ($r=.32$; $p<.01$) görülmüştür.

Çocukluk Örselenme Yaşantıları Varlığının Duygu Düzenleme Güçlüğü Üzerindeki Yordayıcılığı

Çocukluk örselenme yaşantıları alt boyutlarından fiziksel istismar ve duygusal istismar ve ihmal varlığının, duygu düzenleme güçlüğü üzerindeki etkinliğini ve yordamadaki katkılarını bağımsız olarak saptamaya çalışmak amacıyla çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir. ÇÖYÖ cinsel istismar alt boyutu normal dağılım göstermemesi sebebiyle analize dahil edilmemiştir. DDGÖ kabul etmeme alt boyutu ile yalnızca duygusal istismar ve ihmal alt boyutu puanları arasında anlamlı bir ilişki bulunmuş olması sebebiyle çoklu regresyon analizine dahil edilmemiştir. Bu iki alt boyut arasında yapılan regresyon analizi sonucunda ise duygusal istismar ve ihmal alt boyutunun, kabul etmeme alt boyutu üzerinde anlamlı bir yordayıcılığının olmadığı ($Beta=.19$; $p>.05$) görülmüştür.

Yapılan analizde birinci basamakta yer alan fiziksel istismar değişkeninin DDGÖ toplam puanlarını anlamlı olarak yordadığı ($Beta=.35$; $p<.05$) ve fiziksel istismar yaşantısının varlığı arttıkça annelerin duygu düzenleme güçlüğü puanlarının arttığı ve söz konusu değişkenin varyansın %11'ini açıkladığı görülmektedir. İkinci basamakta eklenen duygusal istismar ve ihmal değişkeninin DDGÖ toplam puanları üzerinde tek başına anlamlı düzeyde yordayıcılığının bulunmadığı ve toplam varyansa %1'lik katkı sağladığı görülmüştür.

Tablo 4. ÇÖYÖ ve Annelerin Duygu Düzenleme Güçlüğü (DDGÖ) Ortalamalarının Çoklu Regresyon Analizi (N=75)

	DDGÖ ort.			Açıklık			Amaçlar			Dürtü			Strateji		
	B	SH	β	B	SH	β	B	SH	β	B	SH	β	B	SH	β
Yordayıcılar															
Model 1															
Sabit	1.52	.32		1.37	.39		1.93	.39		1.07	.41		1.26	.37	
Fiziksel İstismar	.59	.18	.35*	.62	.22	.31*	.68	.21	.34*	.71	.23	.33*	.68	.20	.35*
R ²	.12			.10			.12			.11			.13		
ΔR ²	.11			.09			.11			.10			.12		
Model 2															
Sabit	1.47	.32		1.29	.39		1.87	.39		1.05	.42		1.21	.37	
Fiziksel İstismar	.35	.26	.21	.28	.31	.14	.42	.31	.21	.63	.34	.30	.49	.30	.26
Duygusal İstismar ve İhmal	.22	.17	.19	.31	.21	.24	.24	.20	.18	.07	.22	.05	.17	.20	.13
R ²	.14			.13			.13			.11			.14		
ΔR ²	.12			.10			.11			.09			.11		

*p < .05

Birinci basamakta, fiziksel istismar değişkeninin açıklık alt boyutu puanlarını anlamlı olarak yordadığı (Beta=.31; p<.05) ve varyansın %10'unu açıklayabildiği, ikinci basamakta eklenen duygusal ihmal ve istismar değişkeninin ise anlamlı düzeyde yordayıcılığının bulunmadığı görülmüştür.

Fiziksel istismar değişkeninin, amaçlar alt boyutu puanlarını anlamlı olarak yordadığı (Beta=.34; p<.05) ve puanlarının birlikte artma eğilimi gösterdiği, söz konusu değişkenin varyansın %11'ini açıklayabildiği ancak ikinci basamakta eklenen duygusal istismar ve ihmal değişkeninin ise amaçlar boyutu puanları üzerinde değişiklik yaratmadığı görülmüştür. Dürtü alt boyutunun regresyon analizinde ise, birinci basamakta fiziksel istismar değişkeninin anlamlı düzeyde yordama gücü olduğu (Beta=.33; p<.05) ve varyansın %10'unu üzerinde tek başına etkili olduğu görülmüştür. Yine strateji alt boyutunda, fiziksel istismar değişkeninin anlamlı düzeyde yordama gücü olduğu (Beta=.35; p<.05) ve varyansın %12'si üzerinde tek başına etkili olduğu görülmüştür. Dürtü ve strateji boyutlarının her iki analizinde de ikinci basamakta eklenen duygusal ihmal ve istismar değişkeninin bu boyutlar üzerinde doğrudan açıklama gücünün sınırlı olduğu, bununla birlikte toplam varyans üzerinde %1 oranında etkiyi azalttığı görülmüştür.

Çocukluk Örselenme Yaşantıları Varlığının Çocuk-Anne İlişki Ölçeği Puanları Üzerindeki Yordayıcılığı

ÇÖYÖ cinsel istismar alt boyutu normal dağılım göstermemesi sebebiyle analize dahil edilmemiştir. Fiziksel istismar ve duygusal istismar ve ihmal alt boyutu puanları ile Çocuk-anne ilişki ölçeği ortalama puanları ve çatışmalı ilişki alt boyutu puanları arasında anlamlı düzeyde korelasyonel bir ilişki bulunmaması sebebiyle analize dahil edilmemiştir.

Tablo 5. ÇÖYÖ ve Çocuk-Anne İlişkisi Ölçeği Yakın İlişki Alt Boyutu Ortalamasının Çoklu Regresyon Analizi (N=75)

Yordayıcılar	Yakın İlişki		
	B	SH	β
Model 1			
Sabit	1.59	.17	
Fiziksel İstismar	.19	.09	.23*
Model 2			
Sabit	1.55	.17	
Fiziksel İstismar	.05	.13	.06
Duygusal İstismar ve İhmal	.13	.09	.23

*p<.05 Model 1 için; $R^2 = .05$ $\Delta R^2 = .04$ Model 2 için; $R^2 = .08$ $\Delta R^2 = .05$

Birinci basamakta yer alan fiziksel istismar değişkeninin yakın ilişki alt boyutundaki puanları anlamlı olarak yordadığı (Beta=.23; p<.05) ve fiziksel istismar yaşantısının varlığı arttıkça annelerin çocuklarıyla yakın ilişki puanlarının arttığı ve böylece ilişkinin çatışmalıya doğru evrildiği görülmektedir. Ancak bu model, varyansın yalnızca %4'ünü açıklayabilmektedir.

İkinci basamakta eklenen duygusal istismar ve ihmal değişkeninin yakın ilişki alt boyutundaki puanlar üzerinde tek başına anlamlı düzeyde yordayıcılığının bulunmadığı ve toplam varyansa %1.3'lük katkısının olduğu görülmüştür.

Duygu Düzenleme Güçlüğü Puanlarının Çocuk-Anne İlişki Ölçeği Puanları Üzerindeki Yordayıcılığı

Tablo 6'da gösterilen regresyon analizinde Yakınlık alt boyutunun amaçlar ve kabul etmeme alt boyutları ile arasında anlamlı bir ilişki bulunmaması nedeniyle yordama güçleri yakınlık alt boyutunda analiz edilmemiştir. Yapılan analizin birinci basamağında yer alan duygu düzenleme güçlüğü ölçeği açıklık boyutunun, ilişki ölçeği genel ortalaması üzerinde anlamlı düzeyde yordayıcı (Beta=.43; p<.01) etkiye sahip olduğu ve varyansın %17'sini açıklayabildiği görülmüştür. Yine bu basamakta açıklık boyutu değişkeni, çatışmalı ilişki puanları üzerinde (Beta=.39; p<.01) ve yakın ilişki puanları üzerinde (Beta=.32; p<.01) yüksek düzeyde anlamlı yordama etkisine sahip olup, çatışmalı ilişki boyutunda varyansın %14'ünü ve yakın ilişki boyutunda ise varyansın %9'unu açıklama gücüne sahiptir.

Tablo 6. DDGÖ ve Çocuk-Anne İlişkisi Ölçeği Ortalamalarının Çoklu Regresyon Analizi (N=75)

Yordayıcılar	İlişki Ölçeği ort.			Yakın İlişki			Çatışmalı İlişki		
	B	SH	β	B	SH	β	B	SH	β
Model 1									
Sabit	1.67	.12		1.59	1.26		1.79	1.73	
Açıklık	.18	.04	.43**	.13	.06	.32**	.23	.06	.39**
R ²	.18			.10			.15		
ΔR^2	.17			.9			.14		
Model 2									
Sabit	1.62	.16					1.62	.22	
Açıklık	.16	.06	.36*				.16	.09	.27
Amaçlar	.01	.06	.03				.08	.09	.14
Dürtü	.03	.07	.09	-.00	.07	-.01	.03	.10	.06
Strateji	.00	.09	.00	.00	.08	.01	.00	.12	.00
Kabul etmeme	-.00	.05	-.01				-.00	.08	-.04
R ²	.19			.10			.17		
ΔR^2	.13			.6			.11		

*p<.05, **p < .01

Duygusal tepkilerin anlaşılmasında durumunu ölçmeyi hedefleyen açıklık boyutu puanlarındaki artış, ilişki ölçeği genel ve alt boyutlarındaki puanların çatışma yönünde artmasına yol açmaktadır. Analizin ikinci basamağında yer alan açıklık boyutu dışında kalan duygu düzenleme gücü alt boyutlarının çocuk-anne ilişki ölçeği ortalama ve alt boyutları puanlarını yordama gücünün anlamlı düzeyde olmadığı görülmüştür. Bununla birlikte amaçlar, dürtü, strateji ve kabul etmeme alt boyutlarının analize katılımıyla birlikte açıklık boyutunun, çocuk-anne ilişki ölçeği ortalama ve alt boyutlarının puanlarını yordama etkinliğinin zayıfladığı görülmüştür.

TARTIŞMA

Çocukluk çağı örselenmeleri tarih boyunca var olmuş, bilinen en büyük küresel sorunlardan biri olmaya devam etmektedir. Çocukluk çağı olumsuz yaşantıları, çocuğu bedensel ve ruhsal olarak zorlayan olaylardır. Tarihi eski olmakla birlikte çocukluk örselenmelerinin yaşam boyu sağlık ve refah üzerine ileriye dönük etkileri ise çok daha geç yıllarda konuşulmaya başlanmıştır. Bu örselenmelerin ebeveynlik davranışları üzerinde yaratacağı etki ise çok daha yakın zamanda bilimsel çalışmaların konusu olmaya başlamıştır. Gelişimsel travmalar çocuklukta ve devamındaki yetişkinlikte bir dizi bozukluğun ortaya çıkmasında önemli bir etiyolojik sebep gibi görünmektedir. Yeni araştırmalar, çocuklukta kötü muameleye maruz

kalmanın anneden yavrularına aktarım ile örülenmenin kuşaklararası aktarımı üzerine yoğunlaşmaktadır.

Çocukların yaşadığı gözlemlenebilir problemlerin birçok sebebi olmakla birlikte, ebeveynlere yönelik çalışmaların yoğun olarak tutum, bağlanma biçimi, değer algısı ve son yıllarda duygu düzenleme stratejileri üzerine yoğunlaştığı görülmektedir (Ezgin ve Dilmaç, 2018; Soysal, Bodur, İşeri ve Şenol, 2005; Taner ve Başal, 2013; Tüzün ve Sayar, 2006). Söz konusu çalışmada ise, çocuklarda gözlemlenen problemlerin, uyumlanma ve bağlanmayı içeren anne-çocuk ilişkisinin niteliğine ve bu ilişkinin doğasını oluşturduğu kabul edilen annenin dinamiklerine odaklanılmıştır. Söz konusu dinamikler ise, çocukluk örülenme yaşantısı ve duygu düzenleme güçlüğü olarak belirlenmiştir. Annelerde çocukluk örülenmesinin varlığı ve bu örülenmelerin duygu düzenleme üzerine bozucu etkisi az araştırılan dinamiklerden biri olması sebebiyle seçilmiştir.

Çalışmanın demografik verilerinin analizinde, katılımcı annelerin çocuklukta örülenmeye maruz kalma oranlarının, sahip oldukları eğitim, gelir düzeyi ve çalışma durumu gibi mevcut sosyoekonomik durumlarına göre farklılık göstermediği bulunmuştur. Katılımcıların içinde büyüdüğü sosyoekonomik durum, mevcut durumlarından farklılık gösterebileceği gibi, çocukluk örülenmeleri her sosyodemografik yapı içinde görülebilmektedir. Çocukluk dönemi cinsel istismarının ise, annenin eğitim düzeyi ve annede depresyonun varlığıyla güçlü bir ilişkisi olduğu saptanmıştır (Çelik ve Hocaoglu, 2018). Böylece anneye ait demografik faktörlerin önemli bir risk etmeni olduğuna işaret edilmiştir. Mevcut çalışmada, fiziksel ve cinsel istismara uğrama oranının yalnızca anne yanında ya da aile büyükleri yanında büyüdüğü durumlarda arttığı görülmüştür. Buradan yola çıkarak anne ve babanın birlikteliğinde büyümenin koruyucu etkisi olduğu ve bu birlikteliğin ebeveynler için de destekleyici olduğu söylenebilir.

Annelere ait duygusal istismar ve ihmal alt boyutu puanlarının, annelerin demografik özelliklerine göre ve çocukluk döneminde yanında büyüdüğü kimselere göre farklılaşmadığı görülmüştür. Bilindiği gibi duygusal istismar tek başına yaşanabileceği gibi, diğer istismar türlerine eşlik de etmektedir. Bu durum, duygusal istismarın sonuçlarının birebir gözlenebilmesini güçleştirmiştir. Duygusal istismar yaşantısının tek başına ele alındığı çalışmalarda, bu istismar türünün sonuçlarını araştırmak daha mümkün olacaktır.

Sekiz katılımcının yüksek düzeyde cinsel istismar yaşantısına sahip olduğunu belirttiği, bu sayının katılımcı sayısı içinde %10.6'lık bir oran oluşturduğu görülmüştür. Dünya Sağlık Örgütü'nün raporunda her 5 kadından 1'inin cinsel istismara maruz kaldığı (WHO, 2016) ve yine ülkemizde 7-18 yaş aralığında yapılan çalışmada, çocukların %10'nun cinsel istismara tanıklık ettiği bildirilmiştir (UNICEF-Türkiye, 2010). Bu yönüyle katılımcıların bildirdiği cinsel istismara maruz kalma oranının, raporlarla örtüşen oranlarda olduğu görülmüştür. Ülkemizde, cinsel istismarın ifade edilmesinin ve/veya ortaya çıkarılmasının toplumsal dinamiklerce zorlaştığı genel kanısına nazaran, mevcut çalışmada bu sınırlılığın yaşanmadığı, bu konularda yapılan araştırmaların sayısının artması ve toplumun konuşmaya teşvik edilmesinin baskı ve sınırlılıkları azaltıcı etki ettiği yönünde değerlendirilmiştir.

Araştırmada duygu düzenleme güçlüğü puanları incelendiğinde, katılımcıların puanlarının birbirine yakın olduğu, demografik bilgilerine göre anlamlı farklılık göstermediği görülmüştür. Bu durumda, katılımcı annelerin eğitim düzeyinin yüksek olmasının etkili olabileceği düşünülmüştür. Anne eğitim düzeyi ve ebeveynlik biçimleri üzerine yapılan çalışmalarda, annenin eğitim düzeyi arttıkça kontrolcü uygulamalarının azaldığı (Moorman ve Pomerants, 2008) görülmüştür. Bu annelerin, çocuğun ihtiyaç ve beklentilerine daha duyarlı davranışlar geliştirebileceği muhtemeldir.

Gelişimsel travmalara dair yapılan pek çok araştırma, erken dönemdeki örselenmelerin, nöral gelişim üzerindeki etkisinin sosyo-duygusal davranışları deneyime bağlı olarak şekillendirebildiğini ve bu durumun genetik hassasiyet ve olumsuz çevre koşullarından bağımsız şekilde psikopatolojinin yordayıcısı olarak ortaya çıktığını bildirilmektedir (Calkins ve Hill, 2007; De Bellis, 2005; Grant ve ark., 2011). Yine bu sonuçlar da, duygu düzenleme güçlüğünün demografik değişkenlerden bağımsız olarak gelişebileceğini ve bu gelişimin, ilk ilişkiler içinde tekrara bağlı olarak oluştuğunu göstermektedir. Mevcut araştırmada, annelerin sahip olduğu çocukluk örselenme yaşantısı arttıkça, annelerin duygu düzenleme güçlüğünde anlamlı bir artışa sebep olacağı öne sürülmüştür. Yapılan analizlerin öne sürülen ilişkiyi destekler nitelikte olduğu ve yapılan çalışmalarla tutarlılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada, annelerin duygu düzenleme güçlüğü puanları üzerinde yüksek yordama gücüne sahip olan çocukluk örselenmeleri şeklinin, fiziksel istismara ait olduğu görülmüştür. Bilindiği gibi, hemen her kültürde ve ülkemizde çocuğa fiziksel şiddet uygulamak sık rastlanan durumlardan biridir ve bu durumun kabul görmesini sağlayan kültürel dinamikler bulunmaktadır. Çalışmalar, fiziksel istismara maruz kalan çocukların duyguları anlama, tanıma ve ifade etme gibi sorunlarla karşı karşıya kaldıklarını göstermektedir (Pollak ve ark., 2000). Yine bu mağduriyeti yaşamış çocukların ilerleyen yıllarda sosyal ilişkilerde bozulmalar yaşadıkları, şiddeti sorun çözme yöntemi olarak kullanmayı öğrendiklerinde kendilerinin de şiddet uygulayan bir eş ya da ebeveyn olabildikleri görülmüştür (Çelik ve Hocaoglu, 2018; Sarı ve ark., 2016). Araştırmalara paralel olarak mevcut çalışmada da, annelerin duygu düzenleme güçlüğü puanları arttıkça, anne ile çocuk arasındaki ilişkide çatışma puanlarının arttığı görülmüştür. Beklenildiği düzey de olmasa da, anlamlı olarak bu iki değişkenin birlikte artış gösterdiği, duyguyu düzenleyememenin kişilerarası ilişkilere zarar verdiği görülmüştür. Anne ile çocuk arasındaki ilişki de, diğer sosyal ve kişilerarası ilişkilerde olduğu gibi duyguyu tanıma, anlama ve sağlıklı ifade etme becerilerine ihtiyaç duyacaktır ve çocuğun bu becerileri edinmesinde ilk ilişkilerin önemi gün geçtikçe anlamlı hale gelmektedir. Çalışmalar, ebeveyn bebek ilişkisinin, bebeklere ilk sosyal ortamlarını sağlayarak, diğerlerinden ne bekleyeceklerine, onlarla girecekleri etkileşimin nasıl olacağına, başkalarının beklentilerini en iyi nasıl karşılayacaklarına ve nasıl bir ebeveyn olacaklarına dair şablonlar sunacağını göstermektedir (Swain ve ark., 2007; Swain, 2008). Bununla birlikte bu şablonlar, çocuğun kişiliğinin dirençli birer parçasını (Tüzün ve Sayar, 2006) oluşturmaktadır. Çocuğun sosyal yaşamın içine karışmaya ve okul ortamıyla tanışmaya başladığı 4-6 yaş aralığında duygusal ve sosyal becerileri daha görünür hale gelmeye başlamaktadır, kimi zaman aile içinde önemsizleştirilen ya da görmezden gelinen uyumsuz davranışların, okul ve çevrenin dikkat odağına girdiği söylenebilir.

DDGÖ'nün yalnızca Açıklık (duygusal tepkilerin anlaşılması) alt boyutunun, Çocuk-Anne İlişki ölçeği yakınlık ve çatışmalı alt boyutlarının her ikisi üzerinde ileriye dönük ve güçlü olarak tahmin gücü olduğu görülmüştür. Annenin çocuğu ile uyumlanma ve sağlıklı bağ kurabilme kapasitesi, çocuktan gelen mesajları ve duygusal ipuçlarını alabilme ve uygun cevaplar oluşturabilme becerisine bağlı görünmektedir. Yine çocuğun da, bu yolla, sosyal ipuçlarını erkenden tanıyarak yorumlayabilmesi ve davranışsal cevaplar oluşturabilmesi için duyguları tanıyabilmesi oldukça önemlidir (Perry, 2009; Pollak, Cicchetti, Hornung ve Reed, 2000; Shore, 2012; Siegel, 2018; Sümer, Sayıl ve Berument, 2016). Diğerlerinin duygularına uygun algı, deneyim ve yanıt verme olarak tanımlanan empatinin (Swain, 2011) ortaya çıkabilmesi için de elzem olan bu becerilerin gelişimi, büyük oranda bebeklik dönemindeki ebeveyn duyarlılığıyla ilişkili görünmektedir.

Anne ve çocuk arasındaki uyumlanma ve duyguların paylaşımı, ilerleyen süreçte çocuğun hissedildiğini hissetmesine olanak sağlayarak bu süreçte öğrenilenler bir başkasını hissedebilme ve içsel uyumlanmayı şekillendirir (Siegel, 2018). Anne ve çocuk arasındaki

eşzamanlı uyumlanma çocuğun öz düzenlemesi ve sosyal strese uyumlu fizyolojik tepkiler verebilmesi için gerekli kişilerarası duygusal eş düzenlemeye (co-regulation) katkı sağlar (Azhari ve ark., 2019). Tüm bu açıklamalar erken çocukluk döneminde olan çocukların duygusal ve sosyal uyumunun ilişki içinde olduğu anneden beslendiğini göstermektedir. Anneler ilişki içinde oldukları çocuğun duyguyu düzenleme güçlüklerine odaklanmak ve kontrol etmekten daha çok kendi duygularını düzenleme konusunda yaşadığı zorlukların farkına varmalı ve buraya odaklanmalıdır. Bu noktada anneler ile yapılacak olan farkındalık çalışmalarının, hamilelik ve lohusalık gibi erken dönemlere yayılmasının, anne ve çocukların daha sağlıklı duygu düzenleme stratejileri geliştirmelerine yardımcı olacağı düşünülmektedir.

48-60 aylık çocuklarda gözlemlenen davranış problemleri ile çocukların anneleriyle olan ilişkilerinin incelendiği benzer bir çalışmada, çocukların anneleriyle kurduğu yakın ilişkinin çocuğun problem davranışlarında azaltıcı etkiye sahip olduğu, bu durumda çocuğun problem davranış sergilediği sırada gösterilen sıcak, yakın ve cevaplayıcı olmalarının da etkili olduğu görülmüştür. Bu çalışmada, annelerle çocuk arasındaki çatışmalı ilişkinin problem davranışlarda artışa sebep olduğu görülmüştür (Usta, 2014).

Araştırmada, çocukluk örselenme yaşantıları ile anne-çocuk ilişkisi arasındaki ilişki incelendiğinde, çatışma alt boyutu puanlarının örselenme yaşantısının varlığından bağımsız olduğu ancak yakın ilişki alt boyutu puanları ile ÇÖYÖ genel ortalaması ve tüm alt boyutlarının birlikte artış gösterdiği görülmüştür. Cinsel istismara maruz kalmanın ise, diğer istismar yaşantılarına nazaran yakın ilişki puanlarının artması (puanların artması olumsuz olduğunu göstermektedir) ile daha anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu görülmüştür. Yapılan çalışmalarca, erken dönemde maruz kalınan cinsel istismar yaşantısının ileri yaşlardaki en önemli sonuçlarından birinin, ilişki kurma ve sürdürme becerisinin bozulması olduğu ve psikiyatrik tanımlar içinde en sık majör depresyon ile ilişkili olduğu bildirilmiştir (Gökler ve Taner, 2004; Koçak ve Alpaslan, 2015). Cinsel istismarın aile içinde yaşanmış olması, çocuk üzerinde daha olumsuz ve uzun süreli etkilere sahiptir (Trickett, Noll, Reiffman ve Putnam, 2001). Çünkü, çocuk hayatta kalmak için ihtiyaç ve güven duyduğu kimselerce istismar edildiğinde, temel güven duygusu sarsılır ve korunmasız hisseder. Bu durum aile içinde yaşandığında tekrarlayıcı olma riski yüksektir ve çocuğun çaresiz hissetmesine neden olabileceği gibi yardım arayışını zorlaştıracakı düşünülmektedir.

Çocuk-Anne ilişki ölçeğinin “Çocuğumla etkileşimim, benim bir ebeveyn olarak kendimi etkili ve özgüvenli hissetmemi sağlar.” şeklindeki son maddesine verilen puanların, örselenme yaşantısının varlığında arttığı gözlemlenmiştir. Fitzgerald ve arkadaşlarının (2005), enstest mağdurlarıyla yaptığı çalışmada, bu mağduriyeti yaşamış annelerin ebeveynlik becerilerine ilişkin algılarının var olan ebeveynlik ilişkilerinden daha olumsuz olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun, cinsel istismar mağduru çocuklarda, maruz kaldığı eylem nedeniyle, kendini suçlama ve güçsüz hissetme duygularıyla (Soylu, Pılan, Ayaz ve Sönmez, 2012) örtüştüğü, bu çocukların, yetişkin olduklarında girdikleri yakın ikili ilişkilere aynı duyguları aktarabildiği yönünde değerlendirilmiştir.

Epidemiyolojik araştırmalar, yoksunluk, ihmal ve istismar öyküsü olan ebeveynlerin sağlık, eğitim, çocuklarında psikiyatrik problemler ve aile üyeleriyle ilişki problemleri yaşama gibi aile hayatının tüm aşamalarında problemler yaşadıklarını ve ebeveynlerin çatışmalı geçmişlerinin çocuklarıyla ilişkisine nüfuz edebildiğini göstermektedir (Fonagy, Steele M., Moran, Steele ve Higgitt, 1993). Görünen o ki, ebeveynlik davranışı, insan bebeklerinin şimdiki ve gelecekteki davranışlarını kritik olarak şekillendirmektedir. Geçmiş çalışmalarla tutarlı olarak bu çalışma da çocukluk örselenme yaşantıları ile duygu düzenleme güçlüğü ve çocuk-anne ilişkisinin niteliği arasında ayrı ayrı birer ilişki olduğunu göstermiştir. Annenin ruh sağlığının, çocuğun duygusal ve sosyal uyumunun önemli bir parçası olduğu ve erken çocukluk dönemi klinik çalışmalarında bu odağın korunmasının gerekliliği, literatüre bir katkı olarak

sunulduğu düşünülmektedir. Literatürde yer alan çocuklara yönelik kötü muamele araştırmaları gibi, söz konusu çalışma da, bu alanda önleme, müdahale ve etkili politikalar oluşturmayı hedeflemektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmalar yoluyla ortaya konulmaya çalışılan tüm davranışsal ilişkiler mikro ve makro sistemlerin bütününe katılımını gerektirmektedir. Bu haliyle diğer çalışmalar gibi bu çalışma da bütünü kapsayamadığı için eksiklikler barındırmaktadır. Araştırmadaki örneklem sayısının küçüklüğü ve katılımcıların demografik özelliklerinin homojenlik barındırması, istatistiki sonuçları anlamlı kılsa da ilişkinin gücü ve yordayıcılığı hakkında bilgi edinilmesini sınırlamıştır. Bu durum araştırma sonuçlarını genellemeyi de zorlaştırmaktadır.

Anne ve çocuk ilişkisini etkileyen birçok faktör sayılabilmektedir. İlişkisel davranışları tek bir nedene bağlamak mümkün olmayacağı gibi karıştırıcı faktörlerin çokluğu araştırmadaki olası yordayıcıların da gücünü zayıflatabilmektedir. Alandaki çalışmalar çocukluk örselenmelerinin ebeveynlik davranışları üzerine olumsuz etkisine kanıt niteliğinde bilgiler sunmakta olup, örselenmenin kişinin yalnızca kendi trajedisini oluşturmadığı kabul görmeye başlamıştır. Bu çalışmada sınınan ilişkiler için yeterli düzeyde destekleyici bulguya ulaşılamasa da yapılan farklı çalışmaların destekleme gücünün bulunduğu görülmüştür. Anne ve çocuk arasındaki ilişkilerin daha iyi anlaşılabilmesi için boylamsal çalışmalara ihtiyaç olduğu görülmüştür. Yine yapılacak benzer çalışmalarda kontrol grubunun oluşturulması, karşılaştırma yapma imkanı sunacağından daha sağlıklı sonuçlar alınmasına yardımcı olabilir.

Mevcut araştırmada, annenin çocuğuyla olan ilişkisini daha çok kendi gözlemlerine dayanarak aktarmasının sübjektif bir etki yaratacağı ve özellikle ihmal ve istismar yaşantısının varlığında kişinin kendi iç gerçekliği üzerindeki yanıltıcı etkinin dış gerçeklikle uyumsuzluk gösterebileceği ve yanlışlık oluşabileceği bu araştırmanın sınırlılıkları arasındadır. Verilerin online olarak toplanması, gözetim ve gerekli müdahalelerin yapılmasını sınırlamıştır.

İlişkisel araştırmaların niteliksel olmanın yanında deneysel ya da gözleme dayalı olması daha objektif sonuçlar ortaya çıkmasını sağlayabilir. Ev içi, okul ya da laboratuvar gibi ortamlarda gözlem yoluyla ilişkinin içeriğinin not edildiği çalışmalar bulunmaktadır. Ancak buradaki bir diğer sorun da, ülkemizde ev içi gözlemlerin misafir ağırlamaya dönüştürülmesi gibi, doğal gözlem olanağını sınırlayıcı etkilerinin olmasıdır.

Çocukluk dönemi örselenmelerinin sonuçları ve ebeveynlik üzerine etkileri konusunda farkındalık yaratılması, yine örselenmelerin etkilerinin azaltılması ve gelecek kuşaklara aktarımının önlenmesi için gerekli erken müdahalelerin sağlanabilmesi, halk sağlığı adına elzem görünmektedir. Bu doğrultuda, anne-çocuk ilişkisinin nörobiyolojik mekanizmasını anlamak, annelik davranışlarına ilişkin bütüncül bir bakış açısı kazandıracak ve hem annenin hem gelişmekte olan çocuğun duygusal ve bilişsel sağlığı üzerinde daha etkili adımlar atılmasını sağlayacaktır. Tüm istismar türlerinin kişinin ruh sağlığı, yakın ilişkileri ve sosyal yaşamı üzerinde güçlü olumsuz etkilere sahip olduğu bilinmektedir. Çocukluk dönemi cinsel istismarının ise, bu olumsuzluklarla birlikte kişinin temel güven duygusunu zedelediği, bu mağduriyeti yaşamış olan annelerin çocuklarıyla sıcak ve güvenli bir ilişki yaşamasının önüne geçebildiği görülmektedir. Bu noktada, ebeveynin sahip olduğu psikolojik durum hakkında bilinçli farkındalığının sağlanmasına yönelik müdahalelerde bulunmak ve anne ile çocuğun birlikte güvenli ve onarıcı ilişkiler yaşamalarına fırsat verecek klinik müdahalelerde bulunmak iyileşme olanağı sunabilir.

KAYNAKÇA

- Akgün, E. ve Yeşilyaprak, B. (2010). Çocuk anababa ilişki ölçeği Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *BAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(24): 44-53.
- Amerikan Psikiyatri Birliği (2013). *Ruhsal bozuklukların tanısal ve sayımsal elkitabı*. Beşinci Baskı (DSM-5). Ertuğrul Köroğlu (Çev.Ed.). Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Aslan, S. ve Alparslan, Z. N. (1999). Çocukluk örselenme yaşantıları ölçeğinin bir üniversite öğrencisi örnekleminde geçerlik, güvenilirlik ve faktör yapısı. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 10(4): 275- 285.
- Ayaz, T., Özpolat, A.Y., Yücel, D. ve Altunöz, U. (2013). Kendi çocuğunu fiziksel olarak istismar eden ve kendisi de fiziksel istismar gören bir OKB vakası. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 2: 116-120.
- Azhari, A., Leck, W.Q., Gabrieli, G., Bizeego, A., Rigo, P. ... Esposito, G. (2019). Parenting stress undermines mother-child brain to brain synchrony: Ahperscanning study. *Scientific Reports*, 9: 11407.
- Bernstein, DP., Fink, L., Handelsman, L., Foote, J., Lovejoy. ... Ruggiero, J. (1994). Initial reliability and validity of a new retrospective measure of child abuse and neglect. *Am J Psychiatry*; 151 (8): 1132-6.
- Bertan, M., Haznedaroğlu, D., Koln, P., Yudakök, K. ve Güçiz, D.B. (2009). Ülkemizde erken çocukluk gelişimine ilişkin yapılan çalışmaların derlenmesi. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 52: 1-8.
- Bjureberg, J., Ljótsson, B., Tull, M.T., Hedman, E., Sahlin, H., Lundh, L.G. ... Gratz, K.L. (2016). Development and validation of a brief version of the difficulties in emotion regulation scale: The DERS-16. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 38(2): 284-296.
- Büyüköztürk, Ş., Çokluk, Ö. ve Köklü, N. (2011). *Sosyal bilimler için istatistik*. Ankara: Pegem Akademi.
- Calkins, S. D. ve Hill, A. (2007). Caregiver influences on emerging emotion regulation: Biological and environmental transactions in early development. In J. J. Gross (Eds.). *Handbook of emotion regulation* içinde (p. 229–248). New York: The Guilford Press.
- Çelik, F.G.H. ve Hocoğlu, Ç. (2018). Çocukluk çağı travmaları: Bir gözden geçirme. *Sakarya Tıp Dergisi*, 8(4): 695-711.
- De Bellis, M.D. (2005). The psychobiology of neglect. *Child Maltreatment*, 10(2): 150-172.
- Eşel, E. (2010). Anneliğin nörobiyolojisi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 21(1): 68-78.
- Ezen, M. ve Açıkgöz, A. (2017). Çocukların örselenmesine annelerin örselenme yaşantısının etkisi. *Kocaeli Medical J*, 6(3): 13-21.
- Ezgin, F. ve Dilmaç, B. (2018). Uyum ve davranış problemi gösteren çocukların ebeveynlerinin değer algılarına ilişkin görüşleri. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(15): 719-774.
- Felitti, V.J. (2009). Adverse childhood experiences and adult health. *Academic Pediatrics*, 9: 131-2.
- Fırat, S. ve Baskak, B., (2012). Gelişimsel travmanın uzun dönem etkileri ve bunlara aracılık eden nörobiyolojik mekanizmalar. *Kriz Dergisi*, 20: 25-41.
- Fitzgerald, M.M., Shipman, K.L., Jackson, J.L., McMahon, R.J. ve Hanley, H.M. (2005). Perceptions of parenting versus parent-child interactions among incest survivors. *Child Abuse Neglect*, 29(6): 661-81.

- Fonagy, P., Steele, M., Moran, G., Steele, H. ve Higgitt, A. (1993). Measuring the ghost in the nursery: An empirical study of the relation between parents' mental representations of childhood experiences and their infants' security of attachment. *J. Amer. Psychoanal. Assn.*, 41: 957-989.
- Fraiberg, S., Adelson, E. ve Shapiro, V. (1975). Ghost in the nurcery: A psychoanalytic approach to the problem of impaired infant-mother relationships. *Journal of the American of Child Psychiatry*, 14(3): 387-421.
- Gökler, B. ve Taner, Y. (2004). Çocuk istismarı ve ihmali: Psikiyatrik yönleri. *Hacettepe Tıp Dergisi*, 35: 82-86.
- Grant, M.M., Cannistrac, C., Hollon, S.D., Gore, J. ve Shelton, R. (2011). Childhood trauma history differentiates amygdala response to sad faces within MDD. *J Psychiatr Res.*, Jul, 45(7): 886-95.
- Hanson, L.J., Nacewicz, B.M., Sutterer, M.J., Cayo, A.A., Schaefer, S.M. ... Pollak, S.D. (2014). Behavioral problems after early life stress: Contribution of the hippocampus and amygdala. *Biological Psychiatry*, 15, 77(4): 314-23.
- Hochberg, Y. ve Tamhane, A.C. (1987). *Multiple comparison procedures*. New York: John Wiley & Sons press.
- Kara, B., Biçer, Ü. Ve Gökalp, A.S. (2004). Çocuk istismarı. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 47: 140-151.
- Karabekiroğlu, A., Karabekiroğlu, K., Cömert, G. ve Topçuoğlu, V. (2007). Panik bozukluğunda beyin görüntüleme çalışmaları. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 8(3): 224-230.
- Kim, P., Leckman, J.F., Mayes, L.C., Newman, M., Feldman, R. ve Swain, J.E. (2010). Perceived quality of maternal care in childhood and structure and function of mother's brain. *Dev. Sci.*, 13(4): 662-673.
- Koçak, U. ve Alpaslan, A.H. (2015). Cinsel istismara uğrayan çocuk ve ergenlerin sosyodemografik özellikleri ve ruhsal değerlendirmesi. *Adli Tıp Bülteni*, 20(1): 27-33.
- Lynch, M. (1999). *Çocuk istismarı ve ihmali*. Ankara: Çocuk İstismarı ve İhmalini Önleme Derneği.
- Massart, R., Nemoda, Z., Suderman, J.M., Sutti, S., Ruggiero, A.M., Detter, A.M. ... Szyf, M.(2016). Early life adversity alters normal sex-dependent developmental dynamics of DNA methylation. *Dev. Psychopathol.*, 28(4pt2): 1259-1272.
- Moorman, E. ve Pomerantz, E.M. (2008). Mothers' cognitions about children's self-control: Implications for mothers' responses to children's helplessness. *Social Development*, 17(4): 960-979.
- Özyurt, G., Öztürk, Y., Akay, A. (2017). Anksiyete bozukluğu olan çocuklarda duygu düzenlemenin annelerin duygu düzenlemesi, bağlanma ve anksiyete duyarlılığı ile ilişkisinin incelenmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 18(4): 369-378.
- Peacock, G. G. ve Holland, M. L. (2003). *Emotional and behavioral problems of young children: Effective interventions in the preschool and kindergarten years*. New York: Guilford Press.
- Perry, B.D. (2000). Traumatized children: How childhood trauma influences brain development. *The Journal of the California Alliance for the Mentally*, III(11:1): 48-51.
- Perry, B.D. (2001). The neurodevelopmental impact of violence in childhood. D. Schetky and E.P. Benedek (Eds.), *Chapter 18: In textbook of child and adolescent forensic psychiatry* içinde (p. 221–238). American Psychiatric Press.
- Perry, B.D. (2002). Childhood experience and the expression of genetic potential: What childhood neglect tells us about nature and nurture. *Brain and Mind*,(3): 79-100.
- Perry, B.D. (2009). Examining child maltreatment through a neurodevelopmental lens: Clinical applications of the neurosequential model of therapeutics. *Journal of Loss and Trauma*, 14(4): 240-255.

- Pianta R. C. (1992). Child-Parent Relationship Scale. University of Virginia. Author.
- Pietromonaco P. R. & Barrett L. F. (2000). The Internal Working Models Concept: What Do We Really Know About The Self in Relation To Others?. *Review of General Psychology*, 4(2): 155-175.
- Pollak, S.D., Cicchetti, D., Hornung, K. ve Reed, A. (2000). Recognizing emotion in faces: Developmental effects of child abuse and neglect. *Developmental Psychology*, 36(5): 679-688.
- Racine, N., Plamondon, A., Madigan, S., McDonald, S. ve Tough, S. (2018). Maternal adverse childhood experiences and infant development. *Pediatrics*, 141(2): e20172495.
- Rijlaarsdam, J., Stevens, G.W., Jansen, P.W., Ringoot, A.P., Jaddoe ... J.J., Tiemeier, H. (2014). Maternal childhood maltreatment and offspring emotional and behavioral problems: Maternal and paternal mechanisms of risk transmission. *Child Maltreat*, 19(2): 67-78.
- Sarı, H.Y., Ardahan, E. ve Öztornacı, B.Ö. (2016). Çocuk ihmal ve istismarına ilişkin son 10 yılda yapılan sistematik derlemeler. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 15: 6.
- Schore, A.N. (2012). *Gelişimsel nörobiyoloji ve bağlanma kuramı*. Tahir Özakkaş (Ed.). İstanbul: Psikoterapi Enstitüsü Eğitim Yayınları.
- Schore, A.N. (2013). Duygulanımın düzenlenmesi ve kendiliğin kökeni: Duygusal gelişimin nörobiyolojisi. Tahir Özakkaş (Ed.), *Kısım 3: Geç Bebeklik Dönemi* içinde (s. 221-303). İstanbul: Psikoterapi Enstitüsü Eğitim Yayınları.
- Siegel, D.J. (2018). *Zihnin gelişimi: İlişkiler ve beyin arasındaki etkileşim bizi nasıl biz yapar?*. Tahir Özakkaş (Ed.). İstanbul: Psikoterapi Enstitüsü Eğitim Yayınları.
- Soylu, N., Pian, B.Ş., Ayaz, M. ve Sönmez, S. (2012). Cinsel istismar mağduru çocuk ve ergenlerde ruh sağlığını etkileyen etkenlerin araştırılması. *Anadolu Psikiyatri Derg*, 13: 292-298.
- Soysal, A.Ş., Bodur, Ş., İşeri, E. ve Şenol, S. (2005). Bebeklik dönemindeki bağlanma sürecine genel bir bakış. *Klinik Psikiyatri*, 8: 88-99.
- Sümer, N., Sayıl, M. ve Berument, S.K. (2016). *Anne duyarlılığı ve çocuklarda bağlanma*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları: Özel Dizi-2.
- Swain, J.E., Lorberbaum, J.P., Köse, S. ve Strathearn, L. (2007). Brain basis of early parent–infant interactions: Psychology, physiology, and in vivo functional neuroimaging studies. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 48 (3-4): 262-287.
- Swain, J.E. (2008). Baby stimuli and the parent brain: Functional neuroimaging of the neural substrates of parent-infant attachment. *Psychiatry (Edgmont (Pa. : Township))*, 5(8): 28–36.
- Swain, J.E. (2011). The human parental brain: In vivo neuroimaging. *Prog Neuropsychopharmacol Biol Psychiatry*, 35(5): 1242- 1254.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. Boston: Pearson.
- Taner, M.D. ve Başal, H. (2013). Okulöncesi çocuklarında gözlenen davranış problemleri ile ailelerinin anne-aaba tutumları arasındaki ilişki. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1): 115-144.
- Tanrıdağ, O. (2018). *Çocuk beyninin gelişimi ve nörogelişimsel problemler*. Fatma Özten (Ed.). İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Yayınları.
- Tottenham, N., Hare, T.A., Millner, A., Gilhooly, T., Zevin, J.D. ve Casey, B.J. (2011). Elevated amygdala response to faces following early deprivation. *Dev Sci.*, 14(2): 190-204.
- Treat, A.E., Sheffield-Morris, A., Williamson, A.C. ve Hays-Grudo, J. (2019). Adverse childhood experiences and young children’s social and emotional development: The role of maternal depression, self-efficacy, and social support. *Early Child Development and Care*, doi: 10.1080/03004430.2019.1578220.

- Trickett, P.K., Noll, J.G., Reiffman, A. ve Putnam F.W. (2001). Variants of intra familial sexual abuse experience: Implications for short- and long-term development. *Dev Psychopathol*,13: 1001-1019.
- Tüzün, O. ve Sayar, K. (2006). Bağlanma kuramı ve psikopaloji. *Düşünen Adam*, 19(1): 24-39.
- UNICEF. (2008). *Annual Report*. Erişim adresi:https://www.unicef.org/publications/files/UNICEF_Annual_Report_2008_EN_072709.pdf. Erişim tarihi: 10.10.2019.
- UNICEF-Türkiye. (2010). *Türkiye’de çocuk istismarı ve aile içi şiddet araştırması*. Erişim adresi: <http://atud.org.tr/kutuphane/unisefrapor.pdf>. Erişim tarihi: 10.10.2019.
- Usta, S.Y. (2014). *Okul öncesi dönem çocuklarda davranış problemlerinin anne-çocuk ve öğretmen-çocuk ilişkileri açısından incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Weaver, I.C.G., Cervoni, N., Champagne, F.A., D’Alessio, A.C., Sharma, S. ... Meaney, M.J. (2004). Epigenetic programming by maternal behaviour. *Nature Neuroscience*, 7(8): 847-854.
- World Health Organization. (2016). *Child maltreatment*. Erişim adresi: <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs150/en/>. Erişim tarihi: 10.11.2020.
- Yıldırım, E.A., Peykan, G., Hacıoğlu, H., Koçak, Y.E. ve Özer, Ş. (2010). Çocukluk çağı cinsel travması olan iki olguda travma belirtilerinin ortaya çıkışında anne olmalarının etkisi. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 47: 174-7.
- Yiğit, İ. ve Yiğit, M. G. (2017). Psychometric properties of Turkish version of difficulties in emotion regulation scale-brief form (DERS-16). *Current Psychology*,1-9.

Mutlu Fail Olgusu ve Çocukların Toplumsal Cinsiyet ve Etnisiteye Dayalı Akran Dışlanmasına Yönelik Yargıları

Happy Victimizer Phenomenon and Children's Judgements on Peer Exclusion Based on Gender and Ethnicity

Ayşe Yıldız¹, Melike Acar^{2*}

¹Uzm. Psikolog, Hisar Okulları, ayse.yildiz@hisarschool.k12.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9975-6219>

²Dr. Öğretim Üyesi, MEF Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, acarmel@mef.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3233-1042>

Geliş tarihi/Received : 21.02.2021 Kabul tarihi/Accepted: 09.12.2021 Yayın tarihi/Published: 30.12.2021

ÖZET

Ahlaki ve sosyal sorgulamanın gelişiminde duyguların anlamlandırılması ve duygu atıflarının da önemli rol oynadığı bulunmuştur (Arsenio, 2014). Bu araştırmanın ilk amacı, çocukların toplumsal cinsiyet ve etnisite bağlamında akran dışlanmasına yönelik yargılarını incelemektir. Buna ek olarak erken çocukluk ve ilkökull yıllarının ilk yarısında gözlemlenen "Mutlu Fail" (Arsenio ve Lover, 1995; Keller vd., 2003) olgusunun Türkiye çalışma grubunda da görülüp görülmediği akran dışlanması bağlamında araştırmaktır. Araştırmada karma araştırma deseni kullanılmış, katılımcı çocuklarla çevrimiçi bir platform üzerinden birebir görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmelerde özel bir ilkökulda ikinci sınıf öğrencisi olan toplam 24 (12 kız ve 12 oğlan) çocuk, cinsiyet ve etnisite bağlamlarında oyun grubundan dışlanmayı anlatan varsayımsal hikâyeleri değerlendirmişlerdir. İlk olarak çocuklara cinsiyet ve etnisite bağlamlarında bir oyun grubundan dışlanmaya yönelik yargı ve gerekçeleri sorulmuştur. Ayrıca, oyun grubunda sadece bir kişilik yer kaldığında çocukların akran tercihini iç-gruptan mı, yoksa dış-gruptan yana mı olduğu araştırılmıştır. Sonuçlar, çocukların her iki hikâyede de oyun grubundan dışlanmayı olumsuz olarak değerlendirdiğini, çocukların cinsiyet ve etnisite bağlamlarında oyun grubundan dışlanmayı değerlendirirken ahlaki normları gerekçe olarak kullandıkları göstermektedir. Her iki hikâyede de çocuklar, oyun grubuna dahil olmayan çocuğa olumsuz duygular (örneğin, üzgün, yalnız) atfetmişlerdir. Öte yandan mutlu fail olgusu ortaya çıkmış, katılımcı çocukların hikâyedeki akranını dışlayan çocuklara olumlu duygular atfetmeye daha meyilli oldukları gözlenmiştir. Genel olarak bu çalışmanın sonuçları bize, katılımcı çocukların sosyal dışlanmayı değerlendirirken evrensel bir sorgulama örüntüsü kullandıklarını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal dışlama, çocukların sosyal yargıları, mutlu fail, ahlaki duygular

ABSTRACT

It has been found that the identifying of emotions and attribution of emotions play an important role in the development of moral and social reasoning (Arsenio, 2014). The primary purpose of this research was to examine children's judgments about peer exclusion in the context of gender and ethnicity. In addition, it investigated whether the phenomenon of "Happy Victimizer" (Arsenio and Lover, 1995; Keller et al., 2003) in the early childhood and first half of primary school years is also seen in the Turkish study group in the context of peer exclusion. The research used a mixed research design, and one-on-one interviews were conducted with the participating children over an online platform. In the interviews, a total of 24 (12 girls and 12 boys) second-year students in a private primary school evaluated hypothetical stories about being excluded from the playgroup in terms of gender and ethnicity. First, the children were asked about their judgments and reasons for being excluded from a playgroup regarding gender and ethnicity. In addition, it was investigated whether the children's peer preference was for the in-group or the out-group when there was only one room left in the playgroup. The results showed that children negatively evaluated being excluded from the playgroup in both stories. They use moral norms as justification when evaluating exclusion from the playgroup in terms of gender and ethnicity. In both stories, the children attributed negative emotions (e.g., sad, lonely) to the child who was not included in the playgroup. On the other hand, the happy victimizer phenomenon emerged. The participating children were more inclined to attribute positive emotions to children who excluded their peers in the story. In general, the results of this study reveal that the participating children use universal reasoning patterns when evaluating social exclusion.

Keywords: Social exclusion, children's social judgments, happy victimizer, moral emotion

GİRİŞ

Çocuklar sosyal dünyayı nasıl anlarlar, nasıl yorumlarlar sorusu günümüz gelişim psikologlarının araştırdıkları temel sorulardan biridir (Köymen ve Tomasello, 2017). Ancak, Türkçe alanyazın incelendiğinde çocukların özne olduğu sosyal-bilişsel gelişim araştırmalarına nadir rastlanmaktadır. Bu araştırmanın ilk amacı ilkökul ikinci sınıfa giden çocukların gözünden sosyal dışlanmanın nasıl değerlendirildiği ve dışlama pratiklerine hangi duyguları attettiklerini Sosyal Alan Kuramı'nı (Turiel, 1983) kullanarak incelemektir.

Çocukların sosyal ve ahlaki sorgulamalarına yönelik ilk bilişsel gelişim kuramı Jean Piaget (1932) tarafından geliştirilmiştir. Piaget, ahlak gelişimini bilişsel gelişimle paralel açıklamakta, adalet ve karşılıklı saygı prensipleriyle tanımladığı otonom ahlakın ancak eşitler arası akran ilişkilerinde gelişebileceğini vurgulamaktadır. Piaget, 5-9 yaş arasındaki çocukların otoriteden bağımsız bir ahlaki sorgulama yürütemediklerini ve otorite tarafından konulmuş her kuralın eşit derecede önemli ve çığnenemez olduğunu düşünmektedirler (Piaget, 1932). Bir diğer yapılandırmacı gelişimsel yaklaşım olan Kohlberg'ün kuramında da ahlak en yalın ifadeyle, neyin doğru neyin yanlış sayıldığı ya da sayılması gerektiği ile ilgili akıl yürütme süreci olarak tanımlanır ve bilişsel gelişim aşamalarıyla doğrudan ilişkilendirilir (Kohlberg, 1969). Bu aşamalı sınıflandırma sistemleri kullanılarak ülkemizde yapılan yakın tarihli bir çalışmada, ilkökul çocuklarının gelenek öncesi dönemde olduğu bulunmuştur (Yaşartürk, 2019). Öte yandan sosyal-bilişsel gelişim alanında özellikle son 40 yılda yapılan bilimsel çalışmalar, Piaget ve Kohlberg'ün bulgularının aksine, çocukların aslında 3 yaşından itibaren otorite ve otoritenin koyduğu kurallar hakkında akıl yürüttüğünü ve evrensel ahlaki normları diğer sosyal kurallardan ayırttığını göstermektedir (Turiel, 2015). Bu çalışmanın da kuramsal çerçevesi olan Sosyal Alan Kuramına göre, sosyal bilgilerin alanları tanımsal bazı kriterler üzerinden farklılaşır (Turiel, 1983). Bu kuram, ötekinin iyi oluş hali, adalet, eşitlik ve haklar üzerine yargıların dayandırıldığı ahlaki alan, sosyal organizasyonel işleyişi sağlayan toplumsal-geleneksel alan ve bireylerin kendi olmalarına olanak sağlayan kişisel-psikolojik alan olmak üzere, üç farklı toplumsal bilgi türünün epistemolojik olarak farklılığını vurgular (Smetana, 2005). *Ahlaki alan*, Piaget'nin otonom ahlak tanımından (Piaget, 1932) yola çıkılarak, bireylerin ilişkilerinde karşılardaki kişinin iyi oluş ve haklarını herhangi bir otorite baskısı ve ceza korkusu olmadan gözetmesi olarak tanımlanmaktadır (Turiel, 1983). *Toplumsal-geleneksel alan* ise, sosyal bir varlık olan insanın, sosyal yaşamda ihtiyaç duyduğu düzenlemeleri, kuralları ve bu kuralları uygulama biçimlerini bağlam ve durumlara göre inceleyen bir alandır (Smetana, 1981). Sosyal alan kuramında, özellikle çocukların erken çocukluk yıllarından itibaren toplumsal-geleneksel alan ile ahlak alanının ayrımını evrensel olarak fark edebilmeleri gelişim psikoloji alanına yeni bir katkı sağlamıştır. Bu kuramla yapılan araştırmalar bize toplumsal bilginin üç alanından biri olan *ahlak alanında*, çocukların etkileşime girdikleri insanların hakları ve iyi oluş halleri ile sonuçlanan eylemleri yorumlayarak, bu eylemlerden çıkarımlar yaparak ahlaka ilişkin düşünceler geliştirdiklerini göstermektedir (Smetana, 1981). Çocuklar, kendi deneyimlerine dayanarak ötekinin de iyi olması için zarar verici davranışlardan uzak durma gibi ahlaki bir anlayış ve yargı oluşturmaktadırlar. Yapılan araştırmalarda çocuklar, başkasına ait bir eşyayı izinsiz eve götürmenin ötekini üzeceği için yanlış olduğunu ve buna yönelik kuralın da evrensel olması gerektiğini söylemektedirler (Smetana, 1989; Turiel, 1983). Çocukların *toplumsal-geleneksel alana* yönelik sorgulamalarında ise, ortak deneyimler ve etkileşimler neticesinde düzenlenmiş ve yine üzerinde ortak yargıya ama daha çok otorite figürlerince belirlenmiş beklentilere ve kurallara referans verdikleri görülür (Turiel, 1983). Sosyal bir varlık olarak çocuklar, gelişim süreçlerinde yetişkinleri gözlemleyerek ve dinleyerek birtakım doğrular, yargılar ve değerlendirmeler geliştirirken, toplumsal-geleneksel kuralların yetişkinler ve toplumun işleyişi için önemli olduğunun da farkına varırlar, ancak bu kuralların bağlamdan bağlama

değişebileceğine yönelik değerlendirmeler yaparlar (Smetana, 2005). *Kişisel-psikolojik* alan ise, çocukların kendini, kimliğini, kişiliğini ve psikolojik ihtiyaçlarını anlama ve yorumlama durumlarını içermektedir. Bu alana yönelik yapılan sorgulamalar doğru ya da yanlış gibi normlara değil, kişisel seçime dayandırılır (Nucci 1981).

Batı ülkelerinde Sosyal Alan Kuramı ile yapılan araştırmalar bize, çocukların toplumsal cinsiyete ve etnisiteye dayalı doğrudan ayrımcılığı ahlaki açıdan açıkça kınadıklarını, ancak çetrefilli durumlarda, örneğin sadece bir kişiyi seçmek zorunda oldukları durumlarda, ötekinin dışlanmasını grubun işleyişi, toplumsal kalıp yargıları ve grubun normları gibi toplumsal-geleneksel alanın kriterlerine dayanarak gerekçelendirip açıkladıklarını göstermektedir (Killen, Mulvey ve Hitti, 2013; Ruthland ve Killen, 2013).

Öte yandan, ahlaki yargılar ve ahlaki duyguların gelişimi arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaların sayısı da artmaktadır. Bu çalışmalarda öne çıkan kavramlardan biri de “Mutlu Fail” (happy victimizer) olgusudur. Araştırma sonuçları, dört-sekiz yaş arası çocukların ahlaki norm ihlali yapan faile olumlu duygular attettiklerini göstermektedir (Arsenio ve Krammer, 1992; Gummerum vd., 2016; Keller vd., 2003). Bir başka deyişle, bu yaş aralığındaki çocuklar, bir çocuğun arkadaşını salıncaktan itmesini ahlaken yanlış bir davranış olarak değerlendirmelerine rağmen iten çocuğun amacına ulaşip salıncağa bindiği için mutlu hissedeceğini söylemektedirler. Ancak, sekiz yaşından itibaren ahlaki bir normu bilerek isteyerek ihlal eden faile suçluluk, vicdan azabı, üzüntü gibi duygular atfetmeye başladıkları görülmüştür. Ülkemizdeki alanyazın incelendiğinde zorbalık üzerine yapılmış pek çok çalışma olduğu saptanmıştır. Ancak bu çalışmalarda zorbalık davranışı, şiddet eğilimi ve dürtü kontrolü güçlüğü gibi, sadece bireysel psikolojik özelliklere indirgenerek zorbalık yapmaya ve zorbalığa maruz bırakılmaya eğilimli çocukların tespiti amaçlanmıştır (Bayraktar, 2006). Bu noktada, çocukların bakış açısını hem ayrımcılık yapanın, zorbalığa yatkın olanın hem de ayrımcılığa maruz bırakılanın bakış açısından değerlendirildiği sosyal-bilişsel gelişim odaklı Türkiye’de yapılmış karma desenli bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Bu çalışma, Sosyal Alan Kuramından yola çıkarak ilkokul ikinci sınıfa giden çocukların içinde yetişmiş oldukları kültürde, birini oyun grubuna dahil etmeme-dışlama davranışını, toplumsal cinsiyet ve etnisite bağlamlarında nasıl değerlendirdikleri ve bu değerlendirmelerinin gerekçelerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın ana odağı, benzer değerlendirme örüntülerinin Türkiye’de seçilmiş çalışma grubunda olup olmadığını araştırmaktır. Bu doğrultuda aşağıdaki beş soruya cevap aranacaktır:

1. Araştırmaya katılan çocuklar, bir akranı oyun grubuna dahil etmeme-dışlama davranışını nasıl değerlendiriyor? Dışlanmanın toplumsal cinsiyet ve etnisite dayalı olduğu iki durumda çocukların değerlendirmelerinin dağılımı nasıldır?
2. Çocukların değerlendirmelerine yönelik sundukları gerekçeler hikâyenin bağlamına göre nasıl dağılıyor?
3. Oyuncakların sınırlı sayıda olduğu durumda, çocuklar oyun grubuna kimi seçiyorlar ve bunu nasıl gerekçelendiriyorlar?
4. Çocuklar, dışlayanlara ve dışlanana hangi duyguları atfediyorlar?
5. Katılımcı çocuklar, duruma dışlanan çocuk bakış açısından baktıklarında ne gibi çözüm önerileri getiriyorlar?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin bir arada kullanıldığı karma araştırma deseni kullanılmıştır. Karma desende, nicel ve nitel veri toplama ve analiz yöntemleri birlikte kullanılır (Creswell ve Clark, 2017).

Çalışma Grubu

Bu çalışmaya ilkökul ikinci sınıfına devam eden ve anadili Türkçe olan, 12 kız, 12 oğlan olmak üzere toplam 24 çocuk (\bar{x} = 7 yaş, 4 aylık, SS =3.64) katılmıştır. Yaş ortalaması kızlar için 7 yaş, 6 ay (SS =3.03), oğlanlar için 7 yaş, 2 aydır (SS =3.99). Çalışmaya katılan çocukların tamamı İstanbul'da özel bir okula devam etmektedir. Katılımcı çocukların anne ve babalarının tamamı en az 4 yıllık üniversite mezunudur.

Verilerin Toplanması

Çocuklarla yapılacak görüşmeler yüz yüze olacak şekilde planlanmıştır. Ancak, COVID-19 salgını nedeniyle öğrencilerin eğitim-öğretim süreçleri ve yöntemlerinde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan düzenlemeler neticesinde, 2020-2021 akademik yılına uzaktan eğitim ile devam edilmiştir. Bu nedenle, planlanan görüşmeler çevrimiçi ortamda birebir olarak düzenlenmiştir. Görüşmelerde katılımcılara varsayımsal hikâyeler sunulmuş ve onlardan durumları değişik bakış açılarından değerlendirmeleri, değerlendirmelerini gerekçelendirmeleri istenmiştir. Yapılan görüşmeler yazıya dökülüp geliştirilen kodlama şemasına göre kodlanmıştır.

Çocuklarla yapılacak görüşmelere başlanmadan, hikâyeler ve sorular MEF Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Komitesi'nin 13.05.2019 tarihli toplantısında incelenmiş ve onaylanmıştır. Aynı zamanda çocukların devam etmekte olduğu özel okulun yönetim ve etik kurullarından da izin alınmıştır. Bu süreçten sonra veli onam formu velilere gönderilmiştir. Velileri tarafından çalışmaya katılmasına onay verilen çocuklarla yapılan çevirim içi görüşmelerin ses ve görüntü kayıtları alınmıştır. Gizliliği ve güvenliği korumak adına, alınan kayıtlar kimseyle paylaşılmadan deşifre edilmiş ve sonrasında silinmiştir. Deşifrelerde ve analizlerde çocukların kimliğini ortaya çıkaracak hiçbir bilgi kullanılmamıştır.

Çevrimiçi yapılan her bir görüşme için yaklaşık olarak 15-20 dakika ayrılmıştır. Çocuklara, devam etmek istemedikleri ya da soruyu yanıtsız bırakmak istedikleri durumlarda kesinlikle ısrar edilmemiştir. Katılımcı çocukların sorulara cevap vermeleri beklenmiş, onları rahatsız edecek, yönlendirici, acele ettirici her türlü tavırdan özenle kaçınılmıştır. Hikâyeler okunmadan önce çocuklara, anlatılacak hikâyelere dair sorulan soruların doğru ya da yanlış cevaplarının olmadığı ve sadece hikâyelerdeki sorularla ilgili kendi fikirlerini ve değerlendirmelerini paylaşmalarının yeterli olduğu, istemediği soruyu cevaplamama hakkına sahip oldukları söylenmiştir.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada kullanılan varsayımsal hikâyeler Theimer, Killen ve Stangor (2001), Killen, Mulvey ve Hitti (2013), Killen ve Stangor (2001) araştırmalarında kullanılan hikâyelerden ve değerlendirme sorularından esinlenerek geliştirilmiştir. Dışlayan ve dışlanana yönelik duygu atıfları soruları ise Arsenio ve Lover'in (1995) çalışmasından alınmıştır. Hikâye sunumlarına durumu tasvir eden çizimler de eklenmiştir. Çocuklara anlatılan her hikâyede iki farklı durumu değerlendirmeleri istenmiştir. İlk hikâyenin bağlamı, toplumsal cinsiyet ve buna bağlı toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına dayandırılarak karşı cinsten akranın dışlanmasıdır. Bu bağlamda kız çocuklarına, bebeklerle oynayan bir grup kız ve oyuna katılmak isteyen bir

oğlanın kızlar tarafından dışlandığı hikâye sunulmuştur. Oğlanlar ise, kamyonlarla oynarken oyunlarına katılmak isteyen bir kız çocuğunun dışlanmasını değerlendirmişlerdir ve gerekçelerini söylemişlerdir. Daha sonra katılımcı çocuklar, hem dışlayan hem de dışlanan çocuğun duygularını tahmin etmeye çalışmışlardır. Hikâye görselinde de, bir grup hemcins çocuğun oyun oynamakta olduğu ve karşı cinsten bir akranın bu çocukların yanlarına gelip oyuna katılmak istediği resmedilmiştir. Hikâye şu şekilde devam etmektedir: “Grup içinden bir çocuk (Selin), karşı cinsten çocuğu (Kerem) oyuna dahil etmek istemez ve gidip oğlanlarla oynamasını söyler.” hikâye okunduktan sonra katılımcı çocuklara Selin’in Kerem’i dışlaması uygun mudur diye sorulmuş ve sonrasında “neden?” sorusu yöneltilerek cevaplarını gerekçelendirmeleri istenmiştir.

Bu sorudan sonra, aynı hikâyelerin oyuncakların sınırlı olduğu versiyonu şu şekilde sunulmuştur. Örneğin oyuncak bebeğin limitli olduğu hikâye şu şekildedir: “Bir grup kız çocuk, bebeklerle oynamaktadır ve bebek sayısı limitlidir. Selin (hemcins) ve Kerem (karşı cins), aynı anda oyun grubuna yaklaşırlar ve oyuna katılmak istediklerini söylerler. Oyunda sadece bir oyuncak bebek boşta ve oyuna sadece bir kişiyi seçmeleri gerekmektedir.” Hikâye okunduktan sonra katılımcı çocuklara ilk önce “Sence kimi seçerler, Kerem’i mi, yoksa Selin’i mi?” sorusu yöneltilmiştir. Daha sonra katılımcılardan yaptıkları seçimi gerekçelendirmeleri istenmiştir. Son olarak da “Dışlayan ve dışlanan çocukların yerinde olsan ne hissederdin?” ve “Böyle bir durumda sen olsaydın, ne yapardın?” sorularıyla katılımcıların kendilerine yönelik yansıtma yapmaları istenmiştir.

İkinci hikâyede ise, katılımcılardan akranın oyun grubundan dışlanması davranışını etnisite bağlamında değerlendirmeleri istenmiştir. Bu hikâyede çocuklar, sınıflarında serbest oyun zamanında karışık gruplarda oyun oynamaktadır. Sınıflarına ailesi Türkiye’ye yerleşmek zorunda kalan Rana isimli bir öğrenci gelmiştir. Rana, Türkçe’yi sınıftaki diğer çocuklar gibi akıcı konuşmamaktadır. Bir grup çocuk sınıfın oyun köşesinde bloklarla oynamaktadır. Yeni çocuk Rana, grup halinde oynayan çocukların yanlarına yaklaşarak onlarla birlikte oynamak istediğini söyler, ancak çocuklar Rana’yı oyuna istemediklerini söylerler. Toplumsal cinsiyet hikâyesinde sorulan soruların aynısı, aynı sırayla bu hikâyeden sonra da aynı sırayla sorulmuştur.

Verilerin Analizi ve Güvenirliliği

Değerlendirmeler için kodlama şemaları, yazıya dökülen görüşmeler tek tek okunup çocukların verdikleri cevaplara göre oluşturulmuştur. Çocukların her iki hikâyede de akranını oyun grubuna dahil etmeme-dışlama davranışına yönelik değerlendirmeleri üç kategoride kodlanmıştır: (0) hayır, uygun değil, (1) biraz uygun, duruma göre değişir, (2) evet, uygun. Çocukların, oyuncakların sınırlı sayıda olduğu durumda kimi seçersin sorusuna verdikleri cevapları ise üç kategoride kodlanmıştır: (0) kendiyi aynı olanı seçer, (1) ötekini seçer, (2) her ikisini seçmek için ortam yaratmaya çalışır. Değerlendirmeler, makalenin birinci yazarı ve araştırmanın sorularına kör bir başka araştırma asistanı tarafından kodlanmıştır. Bu iki bağımsız kodlama arasında uyum oranı .90 Cohen Kappa olarak hesaplanmıştır.

Deşifre edilen görüşmelerde çocukların sunduğu gerekçeler Tablo 1’de gösterilen kodlama kriterlerine göre bağımsız iki kodlayıcı tarafından kodlanmıştır. Kodlama şeması, Sosyal Alan Kuramı kullanılarak yapılan benzer araştırmaların (Arsenio ve Kramer, 1992; Killen, Mulvey ve Hitti, 2013) kodlama şeması dikkate alınarak geliştirilmiştir. Araştırmanın kodlama kategorileri de hem birinci yazar hem de bağımsız araştırma asistanı tarafından kodlanmış ve bağımsız kodlamalar arasındaki uyum .80 Cohen Kappa olarak hesaplanmıştır. Çocukların dışlayana ve dışlanana yönelik duygu atıfları ise, (1) üzgün; (2) kızgın; (3) şaşkın ve (4) mutlu şeklinde kodlanmıştır.

Bu çalışmada, veriler sosyal-bilişsel gelişim araştırmalarında sıklıkla kullanılan bire bir klinik görüşme yöntemiyle toplanmıştır (Mayer, 2005). Bu yöntem, aynı zamanda araştırmanın teorik çerçevesi olan Sosyal Alan Kuramı tarafından da benimsenen, çocuklarda ve yetişkinlerde sosyal ve ahlaki sorgulamanın gelişimini yapılandırmacı bakış açısından analiz etmeye olanak sağlayan bir yöntemdir. Katılımcı sayısının azlığı nedeniyle bu çalışmada betimsel istatistiksel yöntemler kullanılmıştır. Nitel verinin bu şekilde kodlanarak nicel veriye dönüştürülüp analiz edilmesi yöntemi Sosyal Alan Kuramı kullanılarak yayınlanmış diğer araştırmalarla tutarlıdır (Killen, Lee-Kim, McGlothlin, Stangor ve Helwig, 2002). Çalışmaya katılan çocukların ebeveynlerinden çocuklardan araştırmaya katılım formu doldurmaları istenmiş, onay verenler kendi eğitim bilgilerini ve çocuğun doğum tarihini içeren kısa bir demografik form doldurmuşlardır.

Tablo 1. Gerekçeler İçin Kodlama Şeması

Alan	Kriter	Örnek
Ahlaki	Adalet Haklar İyi oluş hali	<i>"Adil olmaz, eşitliği bozar."</i> <i>"Her çocuğun oyun oynama hakkı vardır."</i> <i>"Diğeri seçilmezse üzülür."</i>
Sosyal-geleneksel kurallar	Toplumsal beklentiler Kalıp yargılar Toplumsal cinsiyet rolleri	<i>"Kızlar ve oğlanlar birlikte oynamak zorunda değil."</i> <i>"Herkes kendi grubuyla, kendi gibi olanla oynar."</i> <i>"Kızlar bebeklerle oynar, arabaları erkekler daha çok sever."</i>
Grup fonksiyonu	Grubun iyiliği ve çıkarları	<i>"Oyunu daha iyi bileni seçerler."</i> <i>"Kimin dilini daha iyi anlıyorlarsa onu seçerler."</i> <i>"Kendi gibi olanı seçer, çünkü daha önce de oynadılar."</i>
Kişisel	Kişisel tercih	<i>"Kimi isterse onu seçer, karışamayız."</i>

BULGULAR VE TARTIŞMA

Çocukların toplumsal cinsiyet ve etnisite bağlamlarında akranını oyun grubuna dâhil etmeme-dışlama durumlarını değerlendirmelerini, bu değerlendirmeleri gerekçelendirmelerini ve dışlayan- dışlanan çocuklara yönelik duygu atıflarını yapılandırmacı bakış açısıyla incelemeyi amaçlayan bu araştırmanın bulgularının Sosyal Alan Teorisinin kullanıldığı önceki araştırmalarla tutarlı olup olmadığı araştırılmıştır (Killen ve Ruthland, 2013). Bulgular, giriş bölümünde belirlenen araştırma sorularının sırasıyla analiz edilmiştir.

Tablo 2. Çocukların Varsayımsal Hikâyelerdeki Akranın Oyun Grubundan Dışlanmasını Değerlendirmesi

	Uygun değil	Biraz uygun	Uygun
Cinsiyet	%75 (N=18)	%25 (N=6)	---
Etnisite	%83 (N=20)	%13 (N= 3)	%4 (N=1)

1. *Çocukların akran dışlanmasına yönelik değerlendirmeleri.* Araştırmaya katılan çocukların çoğu toplumsal cinsiyet rollerine (%75) ve etnisiteye dayalı (%83) akran dışlanmasını uygun bulmadıklarını söylemektedirler. Ancak Tablo 2’de gösterildiği gibi katılımcıların, toplumsal cinsiyet rollerine dayalı dışlamayı, etnisiteye bağlı dışlanmadan daha olumlu değerlendirmiş oldukları bulunmuştur. Ayrıca katılımcı çocukların toplumsal cinsiyete dayalı dışlanmaya yönelik değerlendirmeleriyle etnisiteye dayalı dışlanmaya yönelik değerlendirmeleri arasındaki

uyum incelenmiştir (Bknz Tablo 3). Katılımcıların %71 (N =17) her iki bağlamdaki dışlama davranışını olumsuz değerlendirirken, sadece %8'i (N= 2) akran dışlamayı iki bağlamda da biraz uygun olarak değerlendirmiştir (Bknz Tablo 3). Geriye kalan %21'i (N=7) ise iki bağlamı farklı değerlendirmiştir. Bunların %4'i (N=1) toplumsal cinsiyet bağlamında akran dışlanmasını biraz uygun bulurken, aynı çocuk etnisite bağlamında dışlamayı uygun bulmuştur. Aynı şekilde etnisite bağlamında dışlamayı biraz uygun değerlendiren bir diğer çocuk (%4, N =1) toplumsal cinsiyet bağlamında dışlanma uygun değil demmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Değerlendirmelerinin Hikâyeler Arasındaki Uyumunu

	N	%
İki hikâyede de uygun değil diyenler	17	71
İki hikâyede de biraz uygun diyenler	2	8
Toplumsal cinsiyet bağlamında biraz uygun derken, etnisitede uygun değil diyenler	1	4
Etnisite bağlamında biraz uygun, toplumsal cinsiyet için uygun değil	1	4
Sadece cinsiyet bağlamında biraz uygun	2	8
Sadece etnik bağlamda uygun diyenler	1	4
Toplam	24	100

2. *Gerekçeler.* Katılımcı çocuklar, dışlamayı her iki bağlamda da ahlaki gerekçelerle olumsuz bulduklarını söylemişlerdir (Tablo 4). Örneğin, çocuklar cinsiyete dayalı dışlama hikâyesinde akranı oyuna dahil etmeme-dışlama davranışlarını ahlaki (%71) sorgulamalar yaparak “*Uygun değil, çünkü erkekler erkeklerle kızlar kızlarla oynayacak diye bir şey yok.*”, “*Uygun değil, çünkü herkes herkesle oynayabilir ve kızlar da arabayla oynayabilir. Erkek de Barbie ile oynayabilir. Erkeğin oynamasına izin vermezlerse o üzülür, herkes üzülür.*”, “*Uygun değil, çünkü kız ya da erkek ayrımı olursa o zaman Dünya doğru düzgün bir yer olmaz.*” şeklinde ifade etmişlerdir. Bu alıntılar çalışma grubundaki çocukların toplumsal cinsiyetle ilgili kalıp yargıları sorguladıklarını ve eşitlik fikrini ön plana çıkardıklarını göstermektedir ve konuyla ilgili yapılmış diğer çalışmalarla da tutarlıdır (Killen ve Ruthland, 2013).

Öte yandan, etnisiteye dayalı hikâyede, oyunda akranı dışlama davranışı, araştırmaya katılan çocuklar tarafından değerlendirilirken çocukların, ahlaki gerekçelere daha sık başvurdukları (%75) görülmektedir. “*Uygun değil, çünkü diğer ülkelerden gelen çocuklar da herkesle oynayabilirler.*”, “*Uygun değil, çünkü kimse dış görünüşünden ibaret değil, oynamayı bir denesinler.*” “*Uygun değil, çünkü diğeri yeni gelmiş ve kendini yalnız hissediyor*” ifadeleriyle çocuklar etnisiteye dayalı dışlamanın uygun olmadığını dile getirmişlerdir.

Çocukların sadece küçük bir bölümünün toplumsal cinsiyet bağlamına yönelik hikâyede, akranı oyun grubuna dahil etmeme davranışını yorumlarken, toplumsal-geleneksel kurallara dayalı değerlendirmelere (%17) ve grubun fonksiyonuna yönelik değerlendirmelere (%8) başvurduğu görülmüştür. Çocukların azınlık bir kısmı ise (%4) bu hikâyeyi değerlendirirken kişisel tercihleri öne sürmüştür. Tablo 4'te gösterildiği gibi grubun yararını gözeten dışlama davranışının, etnisiteye dayalı bu hikâyede (%13) cinsiyete dayalı hikâyeye (%8) nazaran daha ön plana çıktığı ve olumlu değerlendirildiği görülmektedir.

Tablo 4. Katılımcı Çocukların Dışlanmaya Yönelik Gereçlerinin Yüzdelerle Dağılımı

Alan	Cinsiyet	Etnisite
Ahlaki	71	75
Toplumsal-geleneksel kurallar	17	-
Grup fonksiyonu ve deneyimler	8	13
Kişisel ve diğer	4	12

3. *Kimi seçerler?* Oyuncakların sınırlı olduğu hikâyelerde, çocukların toplumsal cinsiyet ve etnisite bağlamlarında, oyun grubuna kimin seçileceğine yönelik kararları ve bu kararlara dayalı gerekçelendirmeleri betimsel analizle incelenmiştir. Tablo 5, katılımcı çocukların oyunda yalnızca bir çocuğa yetecek kadar oyuncak olduğu koşulda, toplumsal cinsiyet hikâyesinde %33, etnisite hikâyesinde ise %42 grup-içi seçim yaptıkları göstermektedir. Katılımcı çocuklar, özellikle kız ve oğlan arkadaşları arasında seçim yapmak zorunda kaldıkları durumda ikisini de alabilecekleri alternatifler (%42) geliştirmişlerdir. Etnisite hikâyesinde ise, katılımcıların her iki çocuğu da aynı anda kapsamaya yönelik daha az alternatif ürettikleri gözlemlenmiştir (%25), çocuklar daha çok kendi etnik grubundan arkadaş seçmeye meyil etmişlerdir.

Tablo 5. Katılımcı çocukların hikâyelerde oyuncakların limitli olması durumunda oyun grubuna kimin seçileceğine yönelik değerlendirmelerinin yüzdelerle dağılımı

	Toplumsal Cinsiyet (%)	Etnisite (%)
Kendi gibi olanı seçer (grup-içi)	33	42
Ötekini seçer(grup-dışı)	25	33
İkisini de seçmeye çalışır	42	25

Tablo 6, katılımcı çocukların oyuncakların limitli olduğu toplumsal cinsiyet hikâyesinde seçtikleri ile seçimlerine yönelik verdikleri gerekçeler arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Ahlaki gerekçe sunanların tamamı, seçimlerini karşı cinsi (N=4) ya da her iki cinsi de oyuna alabilmekten (N=7) yana yapmıştır. Oyuna hemcinslerini seçenler ise, daha çok toplumsal-geleneksel gerekçeler sunmuşlardır (N=7). Çocukların, hemcinslerini oyuna seçerken "*Herkes kendi grubuyla oynar, erkekler bebeklerle oynamayı daha az sever.*", "*Kerem' i seçebilirler. Çünkü, belki şöyle düşünürler; oyuncak arabalar daha çok erkeklere göre. Çünkü benim bildiğim kadarıyla arabalarla kızlardan çok erkekler oynar.*", "*Selin' i seçerler, çünkü o bebekleri daha çok sever, hem de orada tek bir oyuncak bebek olduğuna göre, araba filan erkek oyuncakları boşta olabilir, o da gidip onlarla oynar. Kerem de gidip daha çok sevdiği oyuncaklarla oynayabilir.*" gibi toplumsal-geleneksel kalıp yargıları kullandıkları görülmüştür.

Tablo 6. Oyuncakların Limitli Olduğu Toplumsal Cinsiyet Hikâyesinde Oyun Grubuna Kimin Seçileceğine Yönelik Verilen Gereçlerin Kimin Seçildiğine Göre Frekans Dağılımı

	Ahlaki	Toplumsal- Geleneksel	Kişisel seçim
Kendisi gibi olan(grup-içi)	-	7	1
Kendinden farklı olan(grup-dışı)	4	-	-
Her ikisini de	7	1	-

Tablo 7'de gösterildiği gibi etnisite hikâyesinde de kapsayıcı cevap verenlerin tamamı (N=10) bunu ahlaki nedenlerle gerekçelendirmiştir. Grup-içi seçim yapanlar ise (N=10) bunu grubun işleyişi ile gerekçelendirmişlerdir. Çocuklar, oyunda bir diğerini dışlayıp oyuna dahil olacak kişinin oyun grubuna olası katkılarını, yani oyun grubunun çıkarlarını, gözetirken geçmiş

deneyimlerinden de faydalanmışlar ve bunu “Belki o Türkçe konuşamadığı için almıyorlar, çünkü konuşarak bir oyun oynuyorlardır ve doğru anlamaları gerekiyordur, o yüzden almamışlardır.”, “Bence Selin’ i seçerler, çünkü Selin daha önceden gelmiş o sınıfa ve onun nasıl oynadığını biliyor diğer çocuklar ve ona alışmış olabilirler.”, “Selin’ i seçerler, çünkü Türkçe konuşmayı biliyor.”, “Selin, çünkü daha cesur görünüyor ve ona daha çok güveniyorum. Rana’yı daha önce de almamışlardı ve yine almayacaklardır oyunu bilmediği için.” şeklinde ifade etmişlerdir. Yukarıdaki alıntılarda da görüldüğü gibi çocukların karşılaştıkları sosyal hayat komplike hale geldikçe, oyuncağın yetmemesi ya da grupta sadece bir kişiye yer olması gibi çetrefilli durumlarla karşılaştıklarında ve elde değerlendirmeye katılacak başka bir bilgi olmadığında, değerlendirme yaparken kalıp yargıları, grup işleyişini ve sosyal normları daha sıklıkla kullandıkları bulunmuştur (Killen, 2007)

Tablo 7. Oyuncakların Limitli Olduğu Etnisite Bağlamındaki Hikâyede Oyun Grubuna Kimin Seçileceğine Yönelik Değerlendirmeler ve Gerekçeler Arasındaki Frekans Dağılımı

	Ahlaki	Grup Fonksiyonu	Toplumsal- Geleneksel
Kendisi gibi olan (grup- içi)	-	10	-
Kendinden farklı olan (grup- dışı)	6	2	-
Her ikisini de	4	1	1

Tablo 8. Çocukların Hikâyelerdeki Dışlanan ve Dışlayana Yönelik Duygu Atıflarının Dağılımının Yüzdelerle Dağılımı

	Dışlanan (%)		Dışlayan (%)	
	Toplumsal cinsiyet	Etnisite	Toplumsal cinsiyet	Etnisite
Üzgün	92	82	4	13
Kızgın	8	4	46	13
Şaşkın	-	14	-	17
Mutlu	-	-	46	57
Diğer	-	-	4	-

4. *Duygu atıfları.* Hikâyelerde oyundan dışlanan çocuğun duyguları, toplumsal cinsiyet bağlamındaki hikâyede üzgün (%92) ve kızgın (%8) olarak tanımlanırken, etnisite bağlamında dışlanan çocuğun duygularına yönelik beklentiler, üzgün (%82), kızgın (%4), şaşkın (%14) olarak ifade edilmiştir. Akranını dışlayana, yani failin duygularına yönelik beklentiler, toplumsal cinsiyet bağlamındaki hikâyede, üzgün (%4), kızgın (%46), mutlu (%46), diğer (%4) olarak ifade edilmiştir. Etnisiye dayalı hikâyede ise failin duygularına yönelik beklentiler, üzgün (%13), kızgın (%13), şaşkın (%17), mutlu (%57) olarak bulunmuştur (Tablo 8). Çocuklar dışlanan akranın duygularını ifade ederken “Üzgün. Çünkü oyuna katılmak istemişti, teklif etmişti ve almadılar.”, “Bir parça üzgün hissetmiştir, ağlamaklı değil ama üzgün. Belki arkadaş bulamıyordur ve son bulabildiği kişiler de onlardır.”, “Kızgın, çünkü oyuna alınmadı.”, “Çok Üzgün ve dışlanmış hissedebilir. Buraya yeni geldiği için kimseyi tanımiyordur ve hiç arkadaşı yoktur. Oynayacak kimsesi olmadığı için üzgün, kızgın, şaşırılmış ve dışlanmış hissetmiş olabilir.”, “Üzgün, çünkü oyuna alınmazsa ve teneffüste başka oyun bulamazsa sıkılır ve üzülür.”, “Şaşırılmış, çünkü normalde kızlar kızları oyuna alır ve şimdi Rana’yı almadıkları için şaşırılmıştır.” yorumlarını yapmışlardır. Alandaki çoğu araştırma, olumsuz duygular atfeden neredeyse tüm çocukların onları gerçek ahlaki nedenlerle desteklediğini göstermektedir (Arsenio, 2014). Bu, erken ahlaki muhakeme ve duygular üzerine yapılan çalışmalardan elde edilen bulgularla tutarlıdır (Malti ve Dys, 2015).

Katılımcılar, dışlayan çocuğun duygularını toplumsal cinsiyete dayalı hikâyede mutlu ve kızgın olarak tanımlamış ve bu değerlendirmelerini “*Mutlu, çünkü diğerleri onun oynamasını zaten istememişti. Şimdi istedikleri oldu.*”, “*Kızgın ve mutlu. Çünkü zaten bloklarla oynuyordu ve diğerinin gelmek istemesine kızdılar.*” şeklinde ifade etmişlerdir. Etnisiteye dayalı hikâyede ise katılımcıların, hikâyede akranını dışlayan çocuğun duygusunu mutlu olarak tanımladıkları görülmektedir. Bu duygu atıflarını “*Mutlu, çünkü zaten o oynuyordu ve diğerini almadı, oynamaya devam etti.*”, “*Hiç aldırmadan mutlu olabilir. Çünkü onu biri oyundan atmıyor ki, diğerini oyuna katmayınca ona bir şey olmuyor, mutludur.*”, “*Onlar mutlu mesut oynamaya devam etmiştir ya da Rana’ ya oyunu böldüğü için kızmış olabilirler.*”, “*Mutlu hissetmeye devam ederler, çünkü oyun oynuyorlar, diğeri sadece soruyor. Niye üzülün ki bir sorudan, mutlu mutlu oynamaya devam etmiştir.*” şeklinde ifade etmişlerdir. Katılımcıların, dışlayan çocuğun duygularına yönelik olumlu duygu atıfları literatürdeki “mutlu fail” fenomeni ile tutarlıdır (Malti ve Dys, 2015).

Tablo 9. Katılımcı Çocukların Oyun Grubundan Dışlananın Kendileri Olması Durumuna Yönelik Çözüm Önerilerinin Yüzdelerle Dağılımı

	Toplumsal Cinsiyet (%)	Etnisite (%)
Oyuna katılmak için bir daha sorardım.	17	21
Başkalarıyla oynardım.	52	33
Onları uyarırdım.	4	4
Yetişkinine şikâyet ederdim.	13	16
Öç alırdım, vururdum.	4	4
Başka oyuncak alırdım.	4	13
Hiçbir şey yapmazdım.	-	8
Diğer	4	-

5. *Geleceğe yönelik öz-yansıtma.* Tablo 9’da gösterildiği gibi çocuklar, kendileri oyun grubuna dahil edilmeme problemiyle karşılaştıklarında ne yapacaklarının sorulduğu soruya şu yanıtları vermişlerdir. Toplumsal cinsiyete dayalı hikâyede, çocukların probleme “*Başkalarıyla oynardım. (%52)*”, “*Oyuna katılmak için bir daha sorardım (%17)*”, “*Onları uyarırdım (%4)*”, “*Yetişkinine şikâyet ederdim (%13)*”, “*Öç alırdım, vururdum. (%4)*”, “*Başka oyuncak alırdım. (%4)* ve diğeri (%4) çözümler getirdiği görülmektedir. Etnisiteye dayalı hikâyede ise, çocukların probleme getirdikleri çözümlerin dağılımları, “*Başkalarıyla oynardım (%33)*”, “*Oyuna katılmak için bir daha sorardım (%21)*”, “*Onları uyarırdım (%4.2)*”, “*Yetişkinine şikâyet ederdim (%16)*”, “*Öç alırdım, vururdum. (%4)*”, “*Başka oyuncak alırdım (%13)*” ve “*Hiçbir şey yapmazdım (%8)*” olarak analiz edilmiştir.

Çocukların oyun grubundan dışlanma gibi problemle karşılaştıklarında, sorunu çözmek için olumlu ve yapıcı daha proaktif stratejiler önerdikleri görülmüştür. Çocuklar bu probleme getirdikleri çözüm önerilerini “*Ben de gidip başka arkadaşlarımla oynardım.*”, “*Bir öneri sunardım, bunlardan hepimize yok, başka bir oyun oynayalım derdim.*”, “*Başka çocuk varsa diğerleriyle oynardım, başka çocuk yoksa kendi kendime oynardım, resim çizerdim.*”, “*Gidip bir büyüğüme söyledim ya da çocuklara derdim ki; eşitlik olmalı beni de almalısınız.*”, “*Sınıf öğretmenime söyledim duygumu anlatırdım ve daha iyi hissederdim.*”, “*Eve gider, başka arkadaşlarımla çağırır oynardım.*” şeklinde ifade etmişlerdir. Ancak, katılımcılardan bazılarının, problem durumunda aldıkları pasif konumları da dikkat çekici bulunmuştur. Olumsuz duygularla baş etme yöntemlerinden biri olarak, katılımcı çocukların bilgisayar oyunlarını tercih etmelerinin de dikkat çekici olmasıyla birlikte başka bir araştırmanın konusu olarak incelenmeye değer olduğu düşünülmektedir. Çocuklar bu

çözümlerini “*Beni oyuna almazlarsa üzülürdüm, eve gidip playstation oynardım.*”, “*Üzgün olurdu ve de eve gidip koltukta yatarım. Anneme yalvarıp biraz ipade bakardım.*” şeklinde ifade etmişlerdir. Çocukların grup içinde problemle karşılaştıkları durumlara yönelik “*Öç alırdım, vururdum.*” yanıtları az rastlanan bir çözüm önerisi olmakla birlikte, hak, adalet, eşitlik durumlarının sağlanamadığı ortamlarda karşılaşılan ve bastırılmış olan saldırganlığın isyankar ve adalet arayışının eylemle olmasa dahi kelimelerle ifadesi, eyleme geçişe dair arzu ve fantezi olarak yorumlanabilir.

Bu araştırmada, ortaya çıkan şaşırtıcı bulgulardan biri de oyuncakların limitli olduğu hikâyelerde, çocukların limitli- sınırlı oyuncak açıklamasını yok saymaları ya da bu varsayımı dikkate almaksızın çözüm bulmaları olmuştur. Bu bulgunun katılımcı çocukların ailelerinin yüksek gelir seviyesine sahip olmaları ve yokluk deneyimine sahip olmamaları ile yakından ilişkili olduğu düşünülmektedir. Çocuklar, oyuncakların limitli olduğu durumlarda kendilerinin dışlanan çocuk olmalarına ilişkin çözüm önerilerini, “*Üzülürdüm, sonra marketten alırdım yeni oyuncak, sonra gelir onlarla oynardım.*”, “*Daha fazla kamyon isterdim ve o kamyonu alıp onunla oyuna katılırdım.*”, “*Başka bloklar alır kendim oynardım.*”, “*Başka bir oyuna geçerdim ya da başka bir oyuncak getirirdim kendim.*”, “*Başka bir blok bulurdum ya da başka oyuna geçerdim.*”, “*Başka, yeni bir oyuncak alırdım, araba mesela. Onlar belki garaj yaparlardı, ben de onlara katılırdım.*”, “*Öğretmene gidip başka oyuncaklarla oynayabilir miyim diye sorardım*”, “*Başka bir çocuk arardım ve onunla arkadaş bulurdum. Anne ve babama bir tane arkadaş bulabilir misiniz benim için, derdim.*” şeklinde ifade etmişlerdir.

Literatürdeki araştırmalar da yukarıdaki bulguları destekler niteliktedir. Killen ve Ruthland (2013), Sosyal Alan Kuramını kullanarak gruplar arası ilişkilerin ve sosyal dışlamanın nasıl geliştiğini inceledikleri kitaplarında, çocukların ahlaki ve toplumsal kavramları inşa ederken, çoğunluğun, kendinden başkası yani ötekiyle olan ilişkisinin ve grup dinamiklerinin önemli rol oynadığına yer verirler. Çocuk, ilk olarak kendi küçük ve büyük ailesinde, çevresinde, dışarıda ve ardından akranlarıyla bulunduğu okuldaki sosyal yaşamında ötekiyle karşılaşır. Çocuk, bu sosyal etkileşim süreçlerinde farklı sosyal grupların içinde kendini bulur ve gerek aileden getirdiği kurallar ve deneyimler ile, gerekse aile dışındaki sosyal gruplar içindeki etkileşimlere dayanarak birtakım yargılar geliştirir. Bu yargılar dahilinde ötekini sosyal gruplara dahil etme veya ötekini bu sosyal gruplardan dışlama eylemlerinde bulunur. Mevcut çalışmada da çocuklar, farklı sosyal gruplarla girdikleri etkileşimlerde bir yandan eşitlik, hak, adalet, iyi oluş hali gibi ahlaki prensipleri gözeterek kapsayıcı olmanın gerekliliği üzerinde değerlendirmelerde bulunmuş, aynı zamanda grup aidiyeti dışında ek bir bilginin olmadığı karmaşık ya da belirsiz durumlarda kendi değerlendirme sistemlerindeki toplumsal-geleneksel normları ve kalıp yargıları kullanarak dışlama eğiliminde olmuşlardır (Killen vd., 2002). Bu durumun, yani grup içi ve grup dışı ayrımının oyuncakların limitli olduğu etnisiteye dayalı hikâyede daha ön plana çıktığı görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmanın bulguları, katılımcı çocukların toplumsal cinsiyete ve etnisiteye dayalı her iki hikâyede de akranını oyun grubuna dahil etmeme-dışlama davranışını ahlaki açıdan uygun bulmadıklarını göstermektedir. Öte yandan katılımcı çocukların, sadece bir arkadaşına yetecek kadar oyuncak olduğu durumlarda, ötekinin iyi oluşu ve adalet gibi ahlaki prensipleri ikinci plana atıp toplumsal cinsiyetle ilgili kalıp yargıları ya da grup işleyişini ön plana çıkarmaya daha eğilimli oldukları bulunmuştur. Bu bulgular alanyazınla tutarlı olmakla birlikte (Killen ve Ruthland, 2013), akran dışlanmasına yönelik sosyal ve ahlaki sorgulamanın ülkemizdeki gelişim örüntüsünü ortaya çıkarmak için çocuk ve genç katılımlı daha kapsamlı çalışmalar yapılmalıdır. Öte yandan, bu çalışmanın Sosyal Alan Kuramının ahlaki ve toplumsal-geleneksel ayrışması açısından incelediğimizde özellikle oyuncağın limitli olduğu durumlarda seçimini dış gruptan yana kullanan çocukların ötekine fırsat eşitliği sağlama gibi gerekçelerde ortaklaştıkları

gözlemlenmiştir. Çocukların bu gerekçeleri kuramın ahlaki alan tanımıyla tutarlıdır (Turiel, 1983).

Bu çalışmanın bir diğer bulgusu, sekiz yaş grubu Türkiye örneğinde de mutlu fail olgusunun gözlenmesidir. Önceki araştırmalar (Arsenio ve Kramer, 1992; Keller vd., 2003), mutlu fail olgusunun dört-sekiz yaşlarında gözlemlendiğini, sekiz yaş itibarıyla faile atfedilen olumlu duyguların yerini suçluluk duygusu, üzüntü, vicdan azabı gibi ahlaki duygulara bıraktığını göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında, mevcut çalışmanın çalışma grubunun ilkökul ikinci sınıf öğrencilerinin oluşturduğu düşünüldüğünde mutlu fail olgusunun dönüşümünün daha temsili bir örnekleme boyutsal ve kesitsel desenlerle araştırılması gereklidir.

Üzerinde yaşadığımız coğrafya ve içinde bulunduğumuz toplum farklı kültürleri, inançları, etnik farklılıkları kapsamaktadır. Böyle bir toplumda, ötekini anlamak, grubun içine dahil edebilmek ve kendinin ve ötekinin iyilik, esenlik durumunu gözetebilen “biz” bilincini oluşturabilmek, değişen ve gelişen dünyada hak, adalet, eşitlik ve birlikte var olabilme kavramlarına sahip çıkabilmek adına oldukça önemlidir. Çocukların ötekine karşı yargılarının erken çocukluk döneminden itibaren oluştuğu göz önünde bulundurularak, öncelikle bireyi ötekileştiren ve tanımlayan dil kullanımının ne zaman ortaya çıktığı daha çok araştırılmalıdır. Grup aidiyetini ve işleyişinin ön plana çıkmaya başlaması özellikle toplumsallaşmanın ve arkadaş ilişkilerinin önem kazandığı ilkökul yıllarına denk gelir ve ergenlik dönemiyle birlikte ortaklaşan amaç, ilgi ve yetenekler arkadaş gruplarının odağı olur (Killen, Lee-Kim, McGlothlin ve Stangor, 2002). Bu bağlamda, Türkiye çalışma grubunda grup işleyişi ve aidiyetinin okul öncesi ve ilkökul yılları boyunca nasıl değiştiğini araştırmak elzemdir.

Bu çalışmanın en önemli kısıtlılıklarından biri, verilerin özel okulda küçük bir çalışma grubundan toplanmış olmasıdır. Çocukların içinde büyüdükleri aile, sosyal gruplar, yakın ve uzak çevreleri ve başkalarıyla olan iletişimleri, onların sosyal ilişkilerin dinamiklerini anlama, anlamlandırma ve değerlendirmelerinde etkilidir. Motivasyonel değişkenlerin rolü, ekonomik gelir seviyesi, ebeveynlerin eğitim seviyesi, ebeveyn tutumları da çalışmanın bulgularını etkileyebilecek faktörlerdir. Buna dayanarak, belli bir grubun katılımıyla gerçekleşen bu araştırmanın sonuçlarını genellemek oldukça zordur. Farklı sosyo-kültürel ve ekonomik gelir seviyesine sahip gruplarla ulusal yazında daha geniş ve daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Söz konusu çalışma grubunda, öğrencilere farklı sosyal gruplarda, projelerde ve aktivitelerde cinsiyeti, etnisiteyi veya herhangi bir farklılığı gözetmeksizin eşit haklar ve fırsatlar sunulmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında etnisite hikâyesinin kahramanı Rana ve ailesinin Türkiye’ye sığınmak zorunda kaldığı bilgisi verilmiş ama Suriyeli olduğu bilgisi açık olarak paylaşılmamıştır. Bu durumda, bazı katılımcı çocuklar göçmen çocuğu daha çok expat çocuğu olarak algılamış ve hiyerarşik bir ilişkilendirme yapmamışlardır, değerlendirmelerini yaparken kendi çevrelerindeki “yabancı” arkadaşlarından örnekler vermişlerdir. Araştırmaya katılan çocukların akran ilişkilerine dayalı konuları değerlendirmelerinde ve gerekçelendirmelerinde sunmuş oldukları argümanlarda, aile içinde ve okullarında almış oldukları eğitimin olumlu bir etkisi olduğu düşünülse de toplumun geneli tarafından dışlandığını bildiğimiz farklı gruplar için geçerli olup olmadığı bilinmemektedir.

Mevcut araştırmanın kısıtlılıklarından biri de kullanılan hikâye içeriklerinin belli oyun araçları etrafında oluşturulmasıdır (oyuncak bebek, arabalar ve bloklar). Bu hikâyeler spor, müzik, sanat gibi faaliyetlerde dışlanma pratiklerini araştırarak şekilde genişletilebilir. Toplumsal cinsiyet rollerinin, etnisitenin veya fiziksel engeller gibi farklılıkların birlikte soruşturulduğu araştırmaların Türkçe alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çevrimiçi yürütülen araştırmada, katılımcıların çoğu araştırmacı ile birebir görüşmüştür, ancak birkaç katılımcının görüşme kaydını açma-kapama, teknik destek alma amacıyla yanında bir yetişkin ile görüşmeye katıldığı görülmüştür. Katılımcıya teknik destek veren yetişkinin katılımcının kararlarına

herhangi bir müdahalesi olmasa da bu durumun katılımcının kararını düşük bir yüzde olmakla birlikte etkileyebileceği düşünülmektedir.

Mevcut araştırmada, oyuncakların limitli olduğu hikâyelerde, çocukların bazılarının limitli-sınırlı oyuncak açıklamasını yok saymaları ya da bu varsayımı dikkate almaksızın çözüm bulmaları da dikkat çekici bulunmuştur. Bu bulgunun, katılımcı çocukların ailelerinin yüksek gelir seviyesine sahip olmaları ve yokluk deneyimine sahip olmamalarıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bu varsayım göz önünde bulundurulduğunda, ailelere ve eğitimcilere, çocuklara hem kendi ayrıcalıklı pozisyonlarının hem de toplumsal adaletsizliklerin farkına varabilecekleri sabır- sebat, imkanlar ve imkansızlıklar gibi konulara aile içi etkileşimlerde ve okullarda sosyal duygusal öğrenme etkinlikleri dahilinde müfredata sıklıkla yer verilmesi önerilmektedir.

Mevcut çalışma, varsayımsal hikâyeler üzerinden yürütülmüştür, dolayısıyla çocukların benzer durumları bizzat yaşamaları durumunda olası tepkilerini tamamen yansıtmayabilirler. Ancak, henüz davranışa yansımaya bile bilişsel süreçlerde, çocukların birtakım davranışlara yönelik yargılarda bulunması oldukça önemlidir. Çocuklar, henüz gerçek yaşam deneyimlerinde hikâye üzerinden konuştukları gibi davranışlar bile, bu yargılama becerisinin bilişsel süreçlerde çocukların gündeminde olduğu görülmektedir. Okulların Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Birimi uzmanlarının öğrenci çalışmalarında bu yargılama ve değerlendirme yöntemlerini kullanarak çocuklarla sıklıkla ve bir plan dahilinde çalışmaları önerilmektedir. Buna ek olarak okul psikolojik danışmanlık birimleri ailelere de çocukların sosyal ve ahlaki sorgulama becerilerini nasıl destekleyecekleri konusunda rehberlik edebilir.

Türkiye, son yıllarda yoğun bir şekilde genç nüfus ağırlıklı göç almaktadır ve bununla birlikte yaş ortalaması okul çağındaki olan göçmen çocuk sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Temel hakları olan eğitim- öğretimi almak adına, farklı şartlar ve koşullar dahilinde, göçmen çocuklar da yaşamakta oldukları bu yeni sınırlar içinde okula gitmektedirler. Göçmen çocuklar ve burada hali hazırda eğitim- öğretim gören çocuklar, sokakta ve okulda gerek grup içinden gerekse grup dışından akranlarıyla yan yana gelmektedir. Toplumsal-geleneksel kuralların ve kalıp yargıların bu bağlam içinde, grup dışından olan akran tutumları da önemli ölçüde etkileyebileceği düşünülmektedir. Göçmen çocuklarının buradaki akran çocuklarıyla ilişkisi, buradaki çocukların göçmen çocuklara karşı inanış ve tutumlarını incelemenin oldukça önemli olduğu düşünülmekte ve gelecek araştırmalar için önem arz eden bir konu olarak önerilmektedir. Üzerinde araştırılması ve çalışılması gereken bu konunun daha kapsayıcı ve demokratik bir okul ikliminin ve bununla ilişkili olarak daha kapsayıcı ve demokratik bir toplumun temellerini oluşturması açısından oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Arsenio, W. (2014). Moral emotion attributions and aggression. *Handbook of moral development*, 2, 235-255.
- Arsenio, W. F., & Kramer, R. (1992). Victimizers and their victims: Children's conceptions of the mixed emotional consequences of moral transgressions. *Child Development*, 63(4), 915-927.
- Arsenio, W., & Lover, A. (1995). Children's conceptions of sociomoral affect: Happy victimizers, mixed emotions, and other expectancies. In M. Killen & D. Hart (Eds.), *Morality in everyday life: Developmental perspectives* (pp. 87-128). Cambridge University Press.
- Bayraktar, F. (2006). İlköğretimde zorbalık ve kurban olma: Ergenlik öncesi çocuklarda zorbaların, kurbanların, zorba/kurbanların ve katılmayan grubun karşılaştırılması. *Türk Psikoloji Bülteni*, 38, 43-58.
- Creswell, J. W., & Clark, V. L. P. (2017). *Designing and conducting mixed methods research*. Sage Publications.
- Gummerum, M., Lopez-Perez, B., Ambrona, T., Rodríguez-Cano, S., Dellaria, G., Smith, G., & Wilson, E. (2016). Children's moral emotion attribution in the Happy Victimizer task: The role of response format. *The Journal of Genetic Psychology*, 177(1), 1-16.
- Keller, M., Lourenço, O., Malti, T., & Saalbach, H. (2003). The multifaceted phenomenon of 'happy victimizers': A cross-cultural comparison of moral emotions. *British Journal of Developmental Psychology*, 21(1), 1-18.
- Killen, M. (2007). Children's social and moral reasoning about exclusion. *Current Directions in Psychological Science*, 16(1), 32-36.
- Killen, M., Lee-Kim, J., McGlothlin, H., & Stangor, C. (2002). How children and adolescents evaluate gender and racial exclusion. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 1-129.
- Killen, M., Mulvey, K. L., & Hitti, A. (2013). Social exclusion in childhood: A developmental intergroup perspective. *Child Development*, 84(3), 772-790.
- Killen, M., & Rutland, A. (2013). *Children and social exclusion: Morality, prejudice, and group identity*. John Wiley & Sons.
- Killen, M., & Stangor, C. (2001). Children's social reasoning about inclusion and exclusion in gender and race peer group contexts. *Child development*, 72(1), 174-186.
- Kohlberg, L. (1969). Stage and sequence: The cognitive-developmental approach to socialization. In D. A. Goslin, (Ed.), *Handbook of socialization theory and research*, pp. 347-480, Chicago, IL: Rand McNally.
- Köymen, B., Tomasello, M. (2017). Çocuklar sosyal normları nasıl algılar, Ç. Aydın, T. Göksun, A. Küntay ve D. Tahiroğlu (Derleyenler), *Aklın çocuk hali: Zihin gelişimi araştırmaları*, (ss. 233-248). İstanbul: KÜY Yayınevi.
- Malti, T., & Dys, S. P. (2015). A developmental perspective on moral emotions. *Topoi*, 34(2), 453-459.
- Mayer, S.J. (2005). The early evolution of Jean Piaget's clinical method. *History of Psychology*, 8(4), 362.
- Nucci, L. (1981). Conceptions of personal issues: A domain distinct from moral or societal concepts. *Child Development*, 114-121.
- Piaget, J. (1932). The moral judgment of the child. *New York: McGraw-Hill*.
- Killen, M., & Rutland, A. (2013). *Children and social exclusion: Morality, prejudice, and group identity*. John Wiley & Sons.
- Smetana, J. G. (1981). Preschool children's conceptions of moral and social rules. *Child Development*, 1333-1336.

- Smetana, J. G. (1989). Toddlers' social interactions in the context of moral and conventional transgressions in the home. *Developmental Psychology*, 25(4), 499.
- Smetana, J. G. (2005). Social-cognitive domain theory: Consistencies and variations in children's moral and social judgments. In M. Killen & J. Smetana (Eds.), *Handbook of moral development*. Psychology Press.
- Theimer, C. E., Killen, M., & Stangor, C. (2001). Young children's evaluations of exclusion in gender-stereotypic peer contexts. *Developmental Psychology*, 37(1), 18.
- Turiel, E. (1983). *The development of social knowledge: Morality and convention*. Cambridge University Press.
- Turiel, E. (2015). Moral development. *Handbook of child psychology and developmental science*, 1-39.
- Yaşartürk, İ. (2019). *İlkokul öğrencilerinin adalet, dürüst olma, sorumluluk ve yardımseverlik değerlerine yönelik yargılarının Kohlberg'in ahlak gelişim kuramına göre incelenmesi*, Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

GÜVENDE: Çocuğu Kötü Muamelenin Etkilerinden Korumak İçin Neler Yapılabilir?

SAFE: What Can Be Done to Protect Children From Effects of Maltreatment?

Ahu ÖZTÜRK^{1*}, Muhammet Cevher TAT²

¹Öğretim Üyesi Doktor, Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, ozturka@uludag.edu.tr, orcid.org/0000-0003-0349-7342_*Sorumlu Yazar

²Psikolog, Öncü Okulları, cevherat@gmail.com, orcid.org/0000-0002-9837-710X

Geliş tarihi/Received : 14.07.2021 Kabul tarihi/Accepted: 20.12.2021 Yayın tarihi/Published: 30.12.2021

ÖZET

Bu çalışma, çocuğa kötü muameleye dair güncel alan yazından derlenen bulgulardan yola çıkarak etkin önleme ve müdahale hizmetlerinin kapsamı gereken unsurları açıklamayı hedeflemektedir. GÜVENDE olarak adlandırılan bir çerçevede sunulan bu derleme çalışmasının temel hedefi, çocuğa adli, sosyal ve psikolojik destek hizmetleri yürütenleri çocuğa kötü muamelenin önlenmesi ve müdahalesi hakkında bilgilendirmektir. Dört temel unsur içeren GÜVENDE’de ilk olarak kötü muameleyi önlemenin temel yolu tanıtılmaktadır. Son üç unsur ise kötü muamele gören çocuğa etkin müdahalenin niteliklerini tanıtmaya ayrılmıştır. Çocuğa kötü muameleyi oluşturan etkenlere ve onun oluşturduğu çok düzeyli etkilere dair kapsamlı bir bakış açısının benimsenmesinin, koruma ve destek hizmetinin niteliğini ve ürettikleri yararı artırma potansiyeli yüksektir. Kötü muameleye uğrayan çocuğa kamusal destek hizmeti verenlerin nitelikli müdahalesini destekleme amacını güden kapsayıcı ve sistematik bilgi sunma çabalarının, sadece destek hizmeti sağlayıcılarını değil toplumun da çocuğa yapılan kötü muameleyi durdurma potansiyelini artıracakı düşünölmektedir.

Anahtar kelimeler: Çocuğa kötü muamele, çocuk istismarı, çocuk ihmali, müdahale, çocuk koruma ve destek hizmetleri

ABSTRACT

This study aims to explain the essential elements of effective prevention and intervention services based on the findings compiled from the current literature on child maltreatment programs. This review, presented within the SAFE framework, mainly aims at security forces, social workers, and counselors who give psychological or forensic support services. Among a total of four, the first step of SAFE is about the main path of preventing maltreatment. The remaining three steps are devoted to introducing the qualities for intervention with maltreated children. Adopting a comprehensive approach covering factors that constitute child maltreatment and its multi-level effects has a high potential to increase the quality of the protection and support service and the benefits they produce. We believe that efforts to provide a comprehensive and systematic literature review that aim to support qualified public support service for maltreated children will improve service providers' and society's potential to stop child maltreatment.

Key words: Child maltreatment, child abuse, child neglect, intervention, child protection and support services

GİRİŞ

Her çocuk, yaşamını sağlıklı bir gelişimsel seyrinde sürdürmeyi hak eder. Toplum olarak bizler, çocuğun yaşadığı çevresel koşullar değişse de sağlıklı gelişme ve yaşama hakkının, en yakınlarındaki yetişkinler tarafından güvence altına alınmasını bekleriz. Fakat bazı durumlarda bu haklı beklentilerimizin aksine, en yakınındakiler çocuğa en çok zararı verir. Çocuğa kötü muamele, bir yetişkin tarafından çocuğa uygulanan her türden kötü davranış olarak tanımlanmaktadır. Her türden kötü muamele, tek defalık veya tekrarlayıcı olmasından bağımsız biçimde, önemli bir hak ihlalidir ve çocuğun sağlığına, gelişimine ve onuruna doğrudan zarar verir (D'Andrea, Ford, Stolbach, Spinazzola ve Van der Kolk., 2012). Çocuğun kötü muamele içeren istismar ve ihmal davranışlarına maruz kalması başlı başına gelişimsel bir risk olarak ele alınmaktadır (Dünya Sağlık Örgütü [WHO], 2002). Çocuğa karşı işlenen suçları yirmi seneyi aşkın süredir araştıran Finkelhor, Wolak ve Berliner (2001), bir veya daha fazla yetişkinin çocuğu mağdur ettiği ve çocuğa zarar verdiği her türden edimin suç olarak nitelendirilmesi gereğini vurgular. Tüm bu nedenlerden dolayıdır ki, ülkemizde de istismar ve ihmal çocuğa karşı işlenen en temel suçlardan biri olarak kabul edilir ve çocukların korunması veya yasal konular kapsamında ele alınır (T.C. Kalkınma Bakanlığı Onuncu Kalkınma Planı Çocuk Çalışma Grubu Raporu, 2014).

Kötü muamele; fiziksel, cinsel ve duygusal istismarı veya ticari veya diğer türde kötü niyetle faydalanmayı ve ihmali kapsar. Kötü muamelenin iki temel yönü olan istismar ve ihmali birbirinden ayıran kilit nokta ise; çocukluk döneminde en çok ele alınan kötü muamele türü olan istismarın aktif ve ihmalin ise pasif doğasıdır (Öztürk, 2020). Bir kişiye yönelik ve aktif zarar verici eylemleri istismar tanımlar. Farklı türlerde istismar olmakla birlikte, fiziksel ve cinsel istismarın çocuğa karşı işlenen suçlar arasında yüksek oranlarda gözlendiği saptanmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2020). Çocukluk döneminde en somut delili ile gözlenen kötü muamele türü fiziksel istismardır. Çocuğa fiziksel istismar davranışları, fiziksel olarak zarar oluşturan ya da oluşturma potansiyeli olan; “çocuğu omzundan tutarak sarsmak” veya “yakıcı bir alet ile vücut bütünlüğüne zarar vermek” gibi farklı kapsamlarda ve çeşittedir (Maguire-Jack, Gromoske ve Berger, 2012). Çocuğa cinsel istismar ise bir bakım veren veya bir yetişkin tarafından çocuğa yöneltilen ve haz alma niyetiyle elle tacizden fiili livataya uzanan her türlü cinsel aktiviteler olarak tanımlanır. Günümüzde bahsedebileceğimiz istismar yöntemlerinden bir tanesi internet üzerinden gerçekleşen “çevrimiçi çocuk istismarı”dır. Temas içermeyen cinsel istismarın kayıt altına alınarak çocukların teşhir edilmesi, siber zorbalığın ve cinsel dokunmayla gerçekleşen cinsel istismarın önünü açmaktadır (Çalışkan, 2019). Tüm diğer istismar türlerine eşlik eden bir kötü muamele türü ise duygusal istismardır. Duygusal istismarcı çocuğun hareketlerini sınırlar, küçümser, çocuğa iftira atar, istismarın suçunu üzerine atar, çocuğu tehdit eder, korkutur, çocuk ile diğerleri ile arasında fark gözetir, alay eder veya diğer her türden fiziksel olmayan düşmanca ve reddedici sosyo-duygusal davranışlar ile çocuğu istismar eder. Çocuğa kötü muamelenin ikinci temel türü olan ihmali, kötülüğün pasif yönüdür. İhmalkâr bir çevre; çocuğa sağlık, eğitim, duygusal gelişim, beslenme, barınma ve güvenli bir ortam sağlama konularında yeterli ilgiyi veremez (Öztürk, 2020). Toplumun çocuğu korumaması/koruyamaması veya sorumluluğundaki çocuğun durumunu takip etmemesi çocuk ihmali kapsamında değerlendirilmektedir (WHO, 2002). Çocuğa kötü muameleyi konu edinen adli vakalar ele alındığında, şikâyetlerin ekseriyatla istismarın nadiren ise ihmalin olduğu görülmektedir (Development Analytics, 2017; TÜİK, 2020).

Çocuğa kötü muamelenin art alanı, çoklu çevresel risk etkenlerini barındırmaktadır (Cicchetti, Toth ve Maughan, 2000; MacKenzie, Kotch ve Lee, 2011). Çocuğa kötü muameleyi anlamak için, birden çok sistemin etkileşimi açısından ele almak ve kapsamlı bir yaklaşım izlemek şarttır (Belksy, 1980). Çocuğa kötü muamele Belsky'nin Ekolojik Yaklaşım ile ele alındığında; birey (ontojenik gelişim), aile (mikrosistem), topluluk (dış sistem) ve kültür (makro sistem) düzeylerinde iş başında olan güçler tarafından belirlenen bir sosyal-psikolojik fenomen olarak kavramsallaştırılır. Bu kavramsallaştırma, kötü muameleyi bireye veya aileye özel bir sorun veya olgu olmaktan çıkarır ve daha uzakmış gibi görünen dış sistem ve makro sistemleri kötü muameleye doğrudan dâhil olan unsurlar olarak belirtir. Bir toplum çocuğa kötü muamelenin olumsuz gelişimsel etkilerini önleme ve en alt düzeye indirme hedefine, ancak sağlık ve sosyal destek alanında hizmet veren meslek elemanlarının kötü muamelenin özelliklerine dair kapsayıcı bilgisi olduğu sürece ulaşılabilir (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu [UNICEF], 2012; Lee ve Chou, 2016). Bu derleme çalışmasının amacı, destek hizmeti sağlayıcılarının çocuk istismarı ve ihmali vakalarını azaltmaya yönelik çabalarına katkı sunmak amacıyla; çocuğa kötü muamelenin önlenmesi ve müdahalede farklı düzeylerdeki ekolojilerin kolaylaştırıcı ve zorlaştırıcı etkilerini tanıtan GÜVENDE isimli bir rehber sunmaktır.

YÖNTEM

Kötü muamele karşısında çocuğa nitelikli destek hizmetinde gözetilmesi önemsenen kilit unsurlara dair bulguları ayrıntılı ve sistemli biçimde tanıtan bir kaynak niteliğindeki bu çalışmada; çocuğa kötü muameleyi önleme ve müdahale konulu uluslar arası ve ulusal alanyazın Google Akademik, ScienceDirect ve Ulakbim Tr Dizin veri tabanları Türkçe ve İngilizce dilleri için taranarak derlenmiştir. Son kırk senelik (1980-2020 yılları arası) dönem için yürütülen sistematik taramada; 1) kötü muamele ("kötü muamele", "istismar", "ihmal") ve çocukluğa ("bebek", "çocuk", "ergen"), 2) psikolojik destek hizmeti ("psikolojik destek", "önleme", "müdahale") anahtar kelimelerinden yararlanılmış ve eser türü "araştırma makalesi", "sistematik derleme" ve "meta-analiz" olarak belirlenmiştir. Bu seçim ölçütleri ışığında, çoğunluğunu görgül araştırma ve kitap bölümlerinden oluşan toplam 84 eser derlenmiştir. Ulaşılan araştırma raporlarının %11'inin ise kaynağının resmi kurum, vakıf ve kuruluşlar olduğu belirlenmiştir.

Bu kaynaklardan, kötü muameleden çocuğu korumanın kontrollü ve nitel araştırmalar ile incelendiği 23 çalışma olduğu tespit edilmiştir. Bu sistematik derlemede ayrıntıları ile ele alınan kötü muamele konulu 23 çalışmanın derlemede yer verildiği koruyucu temel unsura, araştırma desenine ve tartışma odağına dair bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Çocuğa Kötü Muamelelerin Olumsuz Etkilerinden Koruyucu Unsurları Konu Edinen Makaleler*

Kaynak**	Koruyucu temel unsur	Araştırma deseni	Tartışma
Akyol ve Kutlu, 2019	Eğitim-Bilgilenmek (Güçlenmek)	Ön test-son test kontrol gruplu yarı deneysel desen	Doğru ve sağlıklı bilgileri bir profesyonelden almanın ve bir arada konuşabilme ihtiyacının güvenli sınıf ortamında karşılanmasının, ergenlerle çalışırken eğitimin etkililiğini artıran faktörler olabileceği ileri sürülmüştür.
Altafim, Pedro ve Beatriz, 2016	Eğitim-Bilgilenmek (Güçlenmek)	Ön test-son test tek gruplu yarı deneysel desen	Ebeveynlere verilen "iyi ebeveynlik" eğitimlerinin çocuğun davranışlarını yönetmek, saldırganca tutumu azaltmak ve çocuğa kötü muameleyi önlemede evrensel ve iyi stratejiler olduğu gösterilmiştir.
Alvarez, Padilla ve Máiquez, 2016	Eğitim-Bilgilenmek (Güçlenmek)	Karma desen: Ön test-son test kontrol gruplu yarı deneysel desen. İlişkise (Regresyon)	Riskli aileler söz konusu olduğunda ve ebeveynde tutum değişikliği sağlamak hedeflendiğinde, uygulama türünden bağımsız biçimde, nitelikli uygulama sürecini oluşturan temel unsurları değerlendirmenin önemi tartışılmıştır.
Cluver vd., 2016	Kötü Muameleyi Durdurma- (Sırlara Veda)	Karma desen: Ön test-son test kontrol gruplu yarı deneysel desen. İlişkisel (Yapısal Eşitlik Modellemesi)	Yürütülen müdahale programlarında, ailelerin ekonomik yönden güçlendirecek becerilerin öğretilmesiyle desteklenmesinin özellikle düşük ve orta gelişmiş ülkelerde çocuğa karşı işlenen suçları sonlandırma potansiyeli vurgulanmıştır.
Covell, Howe ve McNeil, 2010	Eğitim-Bilgilenmek (Güçlenmek)	Karma desen: Müdürler ve iki bölge program yürütücüsü ile derinlemesine görüşmeler. Öğretmenler ile anketler	Hak temelli eğitiminin başarısını farklılaştıran en temel unsurun okul idaresinin yaklaşımı olduğu, fakat tüm diğer temel değişkenleri belirlemenin çocuk haklarıyla tutarlı eğitimin uygulanmasını kolaylaştıracağı önerilmiştir.
Dion, vd., 2016	Psiko-sosyal Müdahale (Endişeleri Azaltmak)	Karma desen: Geriye dönük boylamsal araştırma. Çok düzeyli büyüme modeli	Tartışma, kötü muameleye erken müdahalenin önemini vurgularken arkadaş desteğinin psikolojik strese karşı teskin edici rolünü de ortaya koymaktadır.
Fantuzzo vd., 1996	Psiko-sosyal Müdahale (Endişeleri Azaltmak)	Ön test-son test kontrol gruplu yarı deneysel desen	Kötü muameleye müdahalede gelişimsel bakış açısıyla ve çocuğun ekolojisinde kendisi için önemli unsurları (oyun, arkadaşlarla sosyal etkileşimler) gözetecek yaklaşım önerilmiştir.
Glasser vd., 2001	Kötü Muameleyi Durdurma- (Sırlara Veda)	Geriye dönük (retrospektif) klinik vaka notu incelemesi.	"İstismara uğrayan istismar eder" inanışının sadece çalışmaya katılan bir grup erkek için geçerli olduğu tartışılmış ve fail yetişkin erkeklerin kendi failliklerinin çoğunlukla kadın akrabaları olduğunu bildirdikleri vurgulanmıştır.
Green, vd., 2020	Eğitim-Bilgilenmek (Güçlenmek)	Karma desen: Boylamsal bir çalışma. Ön test-son test kontrol gruplu yarı deneysel desen	Müdahale programlarının aynı aileden çocuk ve ebeveyn olmak üzere her iki neslin birlikte ele alınması ve çocuk küçük yaşta başlatılmasının, yaşamın ilerleyen dönemlerinde aile içi çocuk istismar ve ihmali olasılığını azaltabileceği vurgulanmaktadır.
Hubel, Rostad, Self-Brown ve Moreland, 2018	Eğitim-Bilgilenmek (Güçlenmek)	Ön test-son test kontrol gruplu yarı deneysel desen	Çocuğu kötü muameleden korurken, ebeveyn eğitimlerini programın hedefindeki ebeveyn grubunun ihtiyaçları özelinde uyarlanması ve davranışsal ebeveynlik programlarının farklı gruplarda (ör. Ergen ebeveynler) sinanmasının yararları tartışılmıştır.
Karale Malgi, Mohite ve Choudhari, 2020	Eğitim-Bilgilenmek (Güçlenmek)	Ön test-son test tek gruplu yarı deneysel desen	Hindistanda annelerin çocuk istismarı hakkında farkındalığını artıran programlara ihtiyaç vurgulanmıştır.
Kwak, Mihalec-Adkins, Mishra ve Christ, 2018	Psiko-sosyal Müdahale (Endişeleri Azaltmak)	İlişkisel desen: Ulusal veri üzerinden boylamsal tarama	Belirli türden kötü muameleye maruz kalan ergenlerin akrabalarıyla bir arada olabilecekleri organize faaliyetlere katılımının gelişimleri üzerindeki olası yararları ve riskleri ortaya konmuştur.
Lachman vd., 2017	Kötü Muameleyi Durdurma- (Sırlara Veda)	Ön test-son test kontrol gruplu yarı deneysel desen	Kötü muameleye müdahale için oluşturulacak yeni ebeveyn eğitim programlarının olası etkililiğini belirlemek için, sosyal öğrenme temelli mevcut çabalardan elde edilen bilimsel sonuçlardan faydalanılması önerilmiştir.
Lam, Zwart, Chahal, Lane ve Cummings, 2018	Psiko-sosyal Müdahale (Endişeleri Azaltmak)	İlişkisel desen: Ulusal veri üzerinden geriye dönük enlemesine kesitsel araştırma	Çocuklara uygulanan eğitim programının etkililiği değerlendirilirken ebeveynlerden ve doz-tepki yaklaşımından yararlanılabileceği, daha güçlü kanıtların toplanabilmesini sağlamak için araştırma planlanırken deneysel desenden yararlanılması ve program öncesi önlemlerin planlanmasına dikkat çekilmektedir.

Tablo 1 (Devamı). Çocuğa Kötü Muameleinin Olumsuz Etkilerinden Koruyucu Unsurları Konu Edinen Makaleler*

Kaynak**	Koruyucu temel unsur	Araştırma deseni	Tartışma
Lee ve Chou, 2016	Psiko-sosyal Müdahale (Toplumsal destek)	Ön test-son test kontrol gruplu yarı deneysel desen	Taiwan'da sağlık hizmeti veren en büyük profesyonel grup olan hemşirelerin öz-etkililiği ile çocuğa kötü muameleyi raporlama davranışını geliştirmede "Hemşireler için Çocuk İstismarı ve İhmali Eğitim Programı"nın etkililiği ortaya konmuş ve öncül korelasyonel çalışmaların bulguları netleştirilmiştir.
Lee, Kirkland, Miranda-Julian, ve Greene, 2018	Psiko-sosyal Müdahale (Toplumsal destek)	Ön test-son test kontrol gruplu yarı deneysel desen	Kötü muameleyi önlemek ve çocuk refahını artırmayı hedefleyen programlarda üçüncül bir strateji olarak annelere ev ziyaretlerinin değerlendirilmesini ve farklı gruplarda (ör. çok doğum yapan veya çocuk koruma sistemine kayıtlı olmayan annelerde) bu stratejinin etkililiğinin sınanması önerilmektedir.
Morris vd., 2016	Eğitim-Bilgilenmek (Güçlenmek)	Ön test-son test kontrol gruplu yarı deneysel desen	Okul temelli istismarı önleme programlarında, çocuk istismarı ve ihmali oranları yüksek topluluklar için, uyarlamaların gerekebileceğine dikkat çekilmiştir.
Oppenheim-Weller ve Zeira, 2018	Psiko-sosyal Müdahale (Toplumsal destek)	Derinlemesine görüşmeler	Bir müdahale programı kanıta dayalı biçimde geliştirilmiş bile olsa; geliştirildiğinden farklı bir bağlamda uygulanırken, katılımcıların programa bağlılığını etkileyebilecek potansiyel unsurların belirlenmesinin ve uygulamanın bağlama özel uyarlaması önerilmektedir.
Shenderovic, Cluver, Eisner ve Murray, 2020	Eğitim-Bilgilenmek (Güçlenmek)	İlişkisel-Boylamsal çok düzeyli desen	Düşük ve orta gelirli ailelerin çoğunluğu oluşturduğu ülkelerdeki çocuklara kötü muameleyi azaltmayı ve ebeveynlik becerilerini geliştirmeyi amaçlayan ebeveynlik müdahalelerinin, çeşitli ve yoğun ekonomik zorluklarla karşı karşıya kalan ailelerde de etkili olabileceği vurgulanmaktadır.
Taal ve Edelaar, 1997	Eğitim-Bilgilenmek (Güçlenmek)	Ön test-son test kontrol gruplu yarı deneysel desen	Cinsel istismarı önleme hedefindeki "Güven Hakkı" programının davranışsal ve tutumsal etkilerinin bazıları 30 dakika, bazıları 1 saat süren ve 6 hafta boyunca haftada bir veya iki defa verilen derslerin sayısı veya süresi uzatılarak iyileştirilebileceğini önerilmektedir.
Thomas ve Zimmer-Gembeck, 2012	Psiko-sosyal Müdahale (Endişeleri Azaltmak)	Ön test-son test kontrol gruplu yarı deneysel desen	Standart terapi programlarını özel gruplara uygulamak için zaman ve para gerektiren uyarlamalara girilmeden önce, bu standart hizmetlerin özel gruplara uygun olup olmadığına dair bir değerlendirmenin yapılmasının önemli olduğu vurgulanmaktadır.
Turner, Robbins, Rowlands ve Weaver, 2017	Psiko-sosyal Müdahale (Toplumsal destek)	Ön test-son test kontrol gruplu yarı deneysel desen Basamaklı karma desen	"İşlevsel Aile Terapisi-Çocuk Refahı" programının, ailelerin çocuk koruma sisteminde sunulan hizmeti tamamlamada daha verimli olduğu ve müdahale hedeflerine ulaşmada ise "Olağan Bakım" programından daha etkili olduğu ve olumsuz sonuçlardan kaçınmaya yol açtığı vurgulanmıştır.
Yılmaz İrmak, Kızıltepe, Aksel, Güngör ve Eslek., 2018	Eğitim-Bilgilenmek (Güçlenmek)	Ön test-son test kontrol gruplu yarı deneysel desen Basamaklı karma desen	"Mika ile Kendimi Korumayı Öğreniyorum" programının çalışmaya katılan çocuklarda mevcut bilgilerin niteliğini ve niceliğini değiştirmede etkili (dokunma ve sır) ve daha az etkili olduğu (istismarcının kimliği ve sır) yönleri belirtilerek, uygulanacak yeni eğitimlerde uyarlamalar önerilmektedir.

*Tabloda 23 örnek araştırmaya yer verilmiştir, **Kaynaklar alfabetik olarak sıralanmıştır.

Ulaşılan görgül çalışma, derleme ve raporlarda çocuğa kötü muamelede uygulanan koruma programlarının basitçe pratik adımların betimlenmesinin ötesine geçen ve programın verimini ve etkinliğini ele alan az sayıda kontrollü çalışmanın düzenlenmesi ve etkili önleyici unsurlara kapsayıcı açıklamalar üretilmemesi nedenleriyle araştırmalar eleştirilmektedir (ör. Cluver vd., 2020; Oppenheim-Weller ve Zeira, 2018; Öztürk, 2020). Bu bulgular temelinde; ülkemizde çocuğa kötü muamele alanında çalışan profesyoneller için, çocuğa kötü muameleyi oluşturan etkenleri ve çocuğu korumak için dikkat edilmesi gereken önemli ve farklı düzeylerde unsurları bilimsel gerekçeleri ile birlikte tanıtan bir derleme çalışması oluşturma ihtiyacı belirlemiştir. Ulaşabildiğimiz kadarı ile bu çalışma; bildirim yükümlülüğü olan meslek gruplarına çocuğa kötü muameleye müdahalede zarar verici ve koruyucu unsurların neler olabileceğini bilimsel kanıtlar ile tanıtmak amacını taşıyan ilk çalışmadır. Bu derleme çalışmasında ulaşılan bulguların ve bilgilerin sistemli biçimde sunulması amacına ulaşmada Belsky'nin ekolojik bakış açısı kapsayıcı bir kavramsal çerçeve olarak belirlenmiştir.

Çocuğu Kötü Muamele Karşısında GÜVENDE Tutmak

Çocuğa kötü muameleyi anlamak için bir neler yapılabileceği GÜVENDE olarak kısaltılan, kötü muameleyi tanımak ve çocuğu sosyo-psikolojik açıdan desteklemek amacına ulaştıran dört temel unsur ile açıklanacaktır. Her bir unsura dair başlık altında yer verilen açıklama düzeyleri, Belsky'nin (1980) öne sürdüğü dört ekolojiyi mümkün olduğu oranda kapsamaktadır. Kısaca *güçlenmek* olarak tanımlanan ilk başlıkta, kötü muameleyi önlemenin temel yolu olan bilgilenmenin hedefi, kapsamı ve ülkemizdeki mevcut durumu ele alınmaktadır. Takip eden üç temel unsur olan, *sırlara veda etmek*, *endişelerle baş etmek* ve *toplumsal destek* başlıkları altında ise nitelikli müdahale sürecine dair bir kavrayış oluşturmayı hedefleyen kapsamlı bilgi sunulmaktadır.

İlk temel unsur: Kötü muamele karşısında güçlenmek için bilgilenmek

Çocukları ihmal ve istismardan koruyabilmek için öncelikle “çocuk hakları ve hak ihlalleri konularında bilgilenmek” önerilmektedir. Çocuğu istismar ve ihmale karşı koruyucu eğitimler; bir toplumda çocuğun güvende olabilmesi için ebeveynlerin ve çocukların neler yapabileceklerine, çocuk gelişimi ve hakları konularındaki temel bilgileri kapsar. Ailelerin ve öğretmenlerin çocuk haklarına farkındalıkları ve yanı sıra çocuğun kendi hakkını savunabilmesi de, çocuğu ihmal ve istismardan korur ve güçlendirir (Öztürk, 2017).

Dünyanın oldukça farklı ülkelerinde yürütülen bilgilendirmelerin hedefindeki gruplar incelendiğinde, kötü muamele ile ilgili eğitimlerin çoğunlukla ebeveynlere yönelik düzenlendiği (ör. Alvarez, Padilla ve Máiquez, 2016, Altafim, Pedro ve Beatriz, 2016; Cluver vd., 2016; Lachman vd., 2017; Lee, Kirkland, Miranda-Julian ve Greene, 2018; Yıldırım ve Kublay, 2016) görülmektedir. Doğrudan çocukların kötü muamele hakkında eğitildiği programların ise görece yakın zamanda tarihlendiği (ör. Akyol ve Kutlu, 2019; Lam, Zwart, Chahal, Lane ve Cummings, 2018; Morris vd., 2016;) ve çocuklara formal yollarla okullarda eğitim vermenin ise daha az yaygın olduğunu (Akyol ve Kutlu, 2019) da belirlenmektedir. Çocuğa istismarı ve ihmali önlemek adına erken çocukluk döneminden ergenliğe değin çocukları olan ebeveynlere verilen eğitimlerde; çocuk istismarı ve ihmali hakkında bilgilendirme (Alvarez vd., 2016; Karale, Malgi, Mohite ve Choudhari, 2020), iyi ana-babalık becerileri geliştirme (ör. dışsallaştırma sorunları olan çocuklara yaklaşım) (Altafim vd., 2016; Cluver vd., 2016; Lachman vd., 2017; Lee, Kirkland, Miranda-Julian, ve Greene, 2018; Yıldırım ve Kublay, 2016) ve çocukta optimal gelişimi sağlamak (Green vd., 2020; Oppenheim-Weller ve Zeira, 2018) hedeflerinden birine veya birden fazlasına (Cluver vd., 2020; Hubel, Rostad, Self-Brown ve Moreland, 2018; Karale, Malgi, Mohite ve Choudhari, 2020; Lachman vd., 2017; Lachman vd., 2020) yer verildiği ve etkili oldukları görülmektedir. Örneğin, çocuk istismarının endişe konusu olduğu ülkelerden olan Hindistanın Karad ilinde; 3-6 yaşlarındaki çocukların devam ettiği Arganwadi merkezlerindeki 100 çocuğun anneleri ile yürütülen bir çalışmada, istismar hakkında anneleri bilgilendirmeyi içeren “Planlı Öğretim Programı”nın annelerin bilgi düzeyindeki farklılaşmaya yol açıp açmadığı incelenmiştir (Karale vd., 2020). Araştırmanın bulguları, uygulanma öncesinde annelerin orta düzeyde olduğunu bildirdikleri çocuk istismarı ve istismarını önlemeye dair bilgi düzeylerinin, programın uygulanması sonucunda anlamlı olarak artarak “iyi düzeye” ulaştığını göstermiştir. Annelerin çocuk istismarı hakkında sahip olduklarını bildirdikleri temel bilgi düzeyinin bilgi düzeyinin; eğitim düzeylerine, ailenin aylık gelirine ve mensup oldukları dine göre farklılaştığı fakat ailenin büyüklüğü, annenin yaşı, çocuk sayısı ve çocuk istismarına dair

edinilen bilginin kaynağı gibi diğer bir grup demografik değişkene bağlı olarak farklılaşmadığı da bulunmuştur.

Bu müdahale çalışmalarında yürütülen müdahale ve eğitimlerin “işe yaramasını” sağlayan ve engelleyen unsurları ile kötü muameleyi önlemede rolleri de araştırılmıştır. Örneğin, Alvarez ve diğerleri (2016), 0-5 yaş aralığında çocuğu olan genç İspanyol (Kanarya adalı) annelerle yürüttükleri ve çocuğa kötü muameleyi önleme hedefi olan “Ailede Mutlu Büyümek” programının çocuğa karşı tutum değişimi üzerinde etkililiğini sağlayan özelliklerini ele almıştır. Kötü muamele oluşturan çevre açısından hem yüksek psiko-sosyal risk taşıyan hem de düşük psiko-sosyal risk taşıyan anne gruplarından elde edilen bulgulara göre; katılımcı ebeveynin programa bağlılığının, sunulan eğitim materyalinin nitelikli oluşunun, katılımcının programdan memnuniyetinin ve oluşturulan olumlu görüşme ikliminin ebeveynlerde olumlu tutum değişikliğine yol açabildiği ortaya konmuştur. Risk altındaki bir grup olan Oklahomalı ergen ebeveynler ile 21 yaşının altındaki çocukları olan yetişkin ebeveynlerin yer aldığı bir diğer çalışmada ise SafeCare’ın ergen ebeveynlerde etkililiği ele alınmıştır (Hubel, Rostad, Self-Brown ve Moreland, 2018). SafeCare, Amerika’da birden fazla eyalette koruma sisteminde uygulanan ve kanıta dayalı yetişkin ebeveyn eğitimi programıdır. Araştırma sonucunda ergen ebeveynlerle SafeCare’in standart biçimde kullanımının; yetişkin ebeveynlerde ulaşılan çocuk refahını ihlal etme suçunu yeniden işlemeyi önleme, depresyon ve çocuk istismarı potansiyelinde azalma ve program memnuniyeti ve katılımı gibi hizmet hedeflerine ulaşmayı sağlayamadığı saptanmıştır. Yanı sıra ergen ebeveynlerde çocuğa kötü muameleyi azaltmada, SafeCare grubuna atanmanın, Oklahoma eyaletinin genel olarak sağladığı diğer bir ev ziyareti uygulamasına atanma koşulundan farklı bir etkisi de ortaya çıkmamıştır. Ergen ebeveynlerde SafeCare sonlandırıldığında ve takip eden altı ayın içinde alınan ölçümlerde farklılaşan ve olumlu bir sonuca ulaştıramadığı da bulunmuştur. Geniş ölçekli bir diğer program uyarlama çalışmasını ise, Shenderovich ve diğerleri (2020) Güney Afrika’da Doğu Kap ilinden kırsal/kentsel konutlarda yaşayan 10-18 yaşındaki ergenler ve onların bakım verenlerinden oluşan 552 çiftin katılımı ile gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada çocuğa, bakım verene, haneye ve Güney Afrika toplumuna ilişkin bir grup özelliğın Sinovuyo programının “Gençler için Sinovuyo” uyarlamasının etkililiği üzerindeki olası düzenleyici etkilerinin sınanması amaçlanmıştır. Çocuklara kötü muamele hakkında bilgilendiren ve ebeveynlik uygulamalarına odaklanan bir müdahale programı olan Sinovuyo’nun gençlerle başarısı üzerinde olası etkileri olabilecek “düzenleyiciler” ise; çocuğun dışsallaştırma sorunu, ebeveynin çocukluğunda kötü muameleye uğrama öyküsü, ebeveynin HIV pozitif öyküsü, aile içi şiddet maruziyeti ve ekonomik dezavantaj olarak belirlenmiştir. Programın uygulandığı ebeveynler ve onların ergen çocuklarının kötü muamele, olumlu ebeveynlik, ilgili ebeveynlik ve ebeveynin çocuğu izlemesi hakkındaki özbildirimlerinden programın başlangıcında, programın bitişini takiben 1 ay ve 5-9 ay içinde üç zamanlı olarak yararlanılmıştır. Çoklu karşılaştırma testi için düzeltme yapıldıktan sonra elde edilen bulgular, hiçbir düzenleyici etkinin istatistiksel olarak anlamlı düzeye ulaşmadığını göstermiştir. Katılımcıların bildirdikleri fiziksel ve psikolojik kötü muamelede puanlarında ise programı takip eden ilk 1 ay içindeki ciddi azalma ve sonrasında 5-9. aylarda saptanan hafif düzeyde artış gözlenmiştir. Bu bulgular bir arada değerlendirildiğinde, standart müdahalenin etkililiğinin ancak hedeflendiği grubun ihtiyaçları doğrultusunda uyarlama yapılmasıyla artabileceğine işaret etmektedir. Cluver ve diğerlerinin (2016), 10-18 yaşlarında Güney Afrikalı ergenler ve birincil bakım verenlerin katılımı ile düzenledikleri araştırmalarında ise Dünya Sağlık Örgütü ve UNICEF ile birlikte tasarlanan “Gençlerin Yaşam Boyu Sağlığı için Ebeveynlik” isimli sosyal öğrenme temelli iyi ebeveynlik programının çocuğa kötü muameleyi önleyici niteliklerini ele alınmıştır. Ergenlerden

ve ebeveynlerden alınan ölçümlere uygulanan yol analizleri sonuçları, artan olumlu ebeveynlik, ebeveynin zihinsel iyilişundaki ilerleme, ebeveynin bağımlılıkla ilgili maddelerden uzak durması ve ailenin ekonomik koşullarında iyileşme olarak belirlenen dört aracı üzerinden birincil bakım verenin ergene kötü muamelesinin azaldığını göstermiştir. Green ve diğerleri (2020) doğumdan üç yaşına kadar Early Head Start (EHS) Araştırma ve Değerlendirme Projesi'nde (EHSREP) yer alan 2794 çocuğa ulaşmış ve yaşamlarının ilk 15-yılında kötü muameleyi önlemede, doğumdan üç yaşına değin çocuklara hizmet veren EHS programının etkililiğini incelemiştir. Bulgular, erken yaştaki çocuklar için bir müdahale program olan EHS'ye rastgele atanan grupta; aile içi çatışmaların ve stresin başarılı bir şekilde azaltılabildiğini ve olumlu, duygusal olarak duyarlı ebeveynliğin ve çocuk gelişiminin desteklenebildiğini ortaya koymuştur. İncelenen çocuk koruma sistemleri kayıtları sayesinde; programa iki yaşından itibaren dâhil olan ve 15 yaşına değin takip edilen çocukların, kontrol grubu ile karşılaştırıldığında, kötü muameleye uğrama ve çocuk koruma sistemine dâhil olma oranlarının anlamlı biçimde daha düşük olduğu belirlenmiştir. Bu bulgular çocukların yaşamlarının erken dönemdeki müdahalenin olumlu etkisinden çocuklukları boyunca aile içi ilişkilerin farklı boyutları (ör. iyi ebeveynlik) üzerinden yararlandıklarını ve erken müdahale sayesinde kötü muameleden korunabildiklerini göstermektedir.

Çocukları istismar ve ihmalden korunma konusunda bilgilendiren programların hitap ettiği yaş grupları ve içerikleri incelendiğinde ise; çoğunlukla ortaokul ve lise öğrencilerine hitap edildiği ve istismar ve ihmalden korunma becerilerini geliştirmek (Lam, Zwart, Chahal, Lane ve Cummings, 2018; Morris vd., 2016), kendini açmayı desteklemek (Yılmaz Irmak, Kızıltepe, Aksel, Güngör ve Eslek., 2018) ve cinsel eğitim ve istismar hakkında bilgi vermek (Akyol ve Kutlu, 2019) konuları üzerine odaklanıldığı gözlenmektedir. Yılmaz Irmak ve diğerlerinin (2018), çalışmasında cinsel istismarı önlemek amacıyla okulöncesi dönemdeki çocuklar için ülkemizde ilk defa geliştirilen okul temelli "Mika ile Kendimi Korumayı Öğreniyorum" eğitim programının etkililiği incelenmiştir. Ardışık 5 günde uygulanan her biri 25-30 dakikalık 5 oturumdan oluşan çalışmaya katılan çocukların bilgileri ve ebeveynlerin çocuklarının duygusal ve sosyal tepkileri ve beden memnuniyetlerini içeren bir grup davranışlarına yönelik bildirimleri incelenmiştir. Çalışma başında çocuklar cinsel istismara yönelik doğru bilgileri temelinde 3 statü grubuna ayrılmıştır. Bulgular, programa katılan gruptaki çocuklar arasından, programın başında kendine dokunulmasını ve sır olarak saklanmasını doğru bulanlar statüsündekilerin (Statü 3) .35'i ve kendine dokunulmasını yanlış bulup yine de sır olarak tutanlar statüsünde yer alanların (Statü 2) .70'ı program sonunda kendini korumayı bilenler statüsüne (Statü 1) geçiş yapmıştır. Kontrol grubu için statüler arası geçiş oranları ise çok daha düşüktür. Her iki grupta yer alan ebeveynler ise, çocukların duyguları hakkında kendileriyle konuşma davranışlarında artışa işaret etmiştir. Program sonunda başlangıcına kıyasla eğitim grubundaki çocuklar için öfke ve beden memnuniyetinde artış ve kontrol grubundaki çocuklar için ise uykuya geçmede güçlük ve karanlık korkusu düzeylerinde artış saptanmıştır (Yılmaz Irmak vd., 2018). Ülkemizden bir diğer çalışmada ise Akyol ve Kutlu (2019), Sivas ili Kangal ilçesinden düşük sosyo-ekonomik düzeyden gelen 8. sınıf öğrencileri ile her biri 40 dakika süren 8 oturumluk bir "Cinsel Sağlık Psiko-Eğitimi" çalışması uygulamıştır. Çalışma sonucunda; deney grubunun (n= 24) kontrol grubuna (n= 24) göre; ergenlik dönemi ve toplumsal cinsiyet konularında bilgisinin olumlu yönde arttığı ve istismar (fiziksel, duygusal ve cinsel) konusunda gruplar arası anlamlı bir farkın ise olmadığı bulunmuştur. Çoğu çalışmada çocuğun içinde bulunduğu gelişimsel döneme uygun öğretim hedeflerine ulaşıldığı görülmektedir. Araştırmacılar; erken çocukluk döneminde çocuğun duygularını ve bedenini tanıması, uygun olan ve uygun olmayan dokunuşları ayırt edebilmesi,

kendini korumaya yönelik davranışları öğrenmesi ve iyi ve kötü sınırları fark edebilmesi (Yılmaz İrmak vd., 2018), orta çocukluk döneminde çocuğun güvenilir ve güvenilmez insanları ayırt etmesi, güvenli ve güvensiz durumları fark etmesi, problem çözme becerileri, atılganlık eğitimi ve uygun kendini açma yöntemlerini öğrenmesi (Morris vd., 2016) hedeflerinin gerçekleştiğini bildirmektedir. Ergenlik döneminde ise ek olarak toplumsal cinsiyet ve ergenlik dönemi ile ilgili bilgi düzeylerinin artması (Akyol ve Kutlu, 2019) da sağlanmaktadır. Okulların müfredat ve öğretim programlarında, hak eğitimi kapsamında istismar ve ihmale yönelik içerik mevcuttur. Farklı ülkelerde amacı formal eğitim dönemindeki çocukların insani değerleri, vatandaşlık hakkını ve eşitliği içselleştirebilmesinin öncelikle hedeflendiği hak eğitimi derslerinde (Covell, Howe ve McNeil, 2010) veya sağlık derslerinde öğretmenler çocuklara istismar ve ihmal konusunda bilgilendirme yapmaktadır (Taal ve Edelaar, 1997). Covell ve diğerleri (2010) Hampshire, İngiltere’de çocuk hakları eğitimi verilen 18 okuldaki 127 öğretmenin katılımı ile düzenledikleri araştırmalarında, çocuk haklarını müfredat ve tüm okul politikalarına ve uygulamalarına dâhil etmede çok başarılı olan okulları incelemiş ve uygulama çabalarını ve deneyimlerini daha az başarılı olan okullarla karşılaştırmıştır. Yapılan ayrıntılı değerlendirmelere göre; hak eğitimi doğrudan müdürlerinin aldığı, öğretmen ve çalışanların hak temelli çalışmalarında okul müdürü tarafından desteklediği, programın uygulanmaya başlamasını takip eden ilk yıl içinde geniş bir öğretmen desteği bulunduğu okulların haklara saygı gösterme konusunda başarılı oldukları bulunmuştur (Covell vd., 2010).

Kötü muameleyi ortaya çıkmadan önlemede eğitimin rolüne önem veren ülkeler, bunu okullarla işbirliği ile sağladıkları ücretsiz hizmetler yoluyla gerçekleştirmektedir. Hollanda Amsterdam’da Cinsel Şiddet Önleme Konseyi’nin girişimi ile düzenlenen ve okul temelli bir cinsel istismarı önleme programını olan “Güven Hakkı”nın etkililiği, 8 ila 12 yaşları arasındaki öğrenciler arasından programa katılan 161 çocuk ve kontrol grubundaki 131 öğrenciden sağlanan verilerin karşılaştırılması ile değerlendirilmiştir. Araştırmanın sonuçları, hem büyük hem de küçük çocuklarda kısa süreli olumlu etkiler olduğunu; önleme programına katılan çocuklarda cinsel istismar karşısında güvenli stratejilerinin seçiminde artış ve istismarın kendi kontrollerinin olduğu hissinde ise olduğu azalma yönündedir. Programın uzun vadeli etkileri incelendiğinde ise, programa katılan tüm çocukların reddetmeyi daha fazla uygun buldukları ve daha küçük çocukların ise daha az sosyal kaygı gösterdikleri gözlenmiştir. Programın istenmeyen bir yan etkisi olarak, en büyük çocukların güvenli de olsa dokunulma konusunda rahatsızlık hislerinin arttığı tespit edilmiştir. Programa katılımın okul ve sınıf ortamına etkileri de incelenmiş fakat çocukların sınıf arkadaşları ve öğretmen ile ilişkilerinin etkilenmediği belirlenmiştir. (Taal ve Edelaar, 1997). A.B.D’nin Tennessee bölgesindeki 14 devlet okulundan farklı etnik kökenden 1 ila 6. sınıflarda 1.177 öğrenci ile gerçekleştirilen bir diğer araştırma ise okul temelli bir çocukluk dönemi cinsel istismar eğitimi ve önleme programı olan dört oturumluk okul temelli “Nihayet Güvende” (Safe@Last) programının toplumsal düzeydeki göstergelerle ne ölçüde ilişkili olduğunu ortaya koymayı hedeflemiştir (Morris vd., 2016). Bu amaç doğrultusunda kişi başına düşen gelir ve kanıtlanmış istismar ve ihmal vakalarının oranı toplumsal düzeydeki temel iki gösterge olarak belirlenmiştir ve toplumsal düzeydeki göstergelerin programın etkililiği üzerinde belirleyici etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Müdahalenin etkileri, yüksek gelirli ilçelere kıyasla daha düşük gelirli bölgelerde yaşayan gençler için ve daha yüksek istismar/ihmal oranlarına kıyasla daha düşük oranların olduğu ilçelerde okullara devam eden gençler için daha güçlü bulunmuştur. Çocukların bireysel özellikleri ise (cinsiyet, ırk) müdahalenin etkilerini azaltmamaktadır (Morris vd., 2016).

Ülkemizde ise doğrudan kötü muameleyi önlemeye yönelik okullarda yürütülen merkezi bir faaliyet saptanamamıştır. İlköğretim kurumlarında yürütülen programlar incelendiğinde; rehberlik ve kariyer planlama dersi kapsamında ve ilköğretim kurumlarında rehberlik ve yönlendirme dersi programında ise ergenlik dönemindeki çocukların kendini tanıma/kabul, aile ve toplum ve kişiler arası ilişkiler yeterlik alanlarındaki bazı kazanımlara (ör. “Sahip olduğu haklarını belirtir.”, “Fiziksel, sözel ve duygusal şiddetle karşılaştığında nereden yardım alabileceğini belirtir.”) yer verildiği (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2019) görülmektedir. Bu kazanımlar kötü muamelenin önlenmesi için okul temelli bilgilendirme kapsamında ele alınabilir. Öğretmenlerin çocuk haklarına yönelik bilgilendirmelerinde genel olarak ders konusu anlatma ve soru sorma gibi geleneksel yolları kullandıkları, dolayısıyla çocuklara aktarılan bilginin ders kitapları ile sınırlı olduğu bulgusu (Ersoy, 2012) ülkemizde ulaşılan bulgular arasındadır.

İkinci temel unsur: Kötü muameleyi sonlandırmak için sırlara veda etmek

Kötü muamelenin önlenemediği durumda, suçtan zarar gören çocuk için kapsamlı bir psiko-sosyal destek hizmetinin süratle devreye girmesi gerekir (Reading vd., 2009; Öztürk, 2020). Psiko-sosyal destek hizmetinin yürütülmesi için ise öncelikle çocuğa kötü muamelenin saptanması gereklidir. Sırlara veda etmek; suçun bildirimini sağlamada ve kötü muamelenin kuşaklar arası geçişini önlemede rol oynar. Bu iki etkisi ile sırlara veda, kötü muameleyi durduran kilit bir unsurdur. İstismar veya ihmalin bildirilmemesi; aile içinde kalması ya da çocuğun yaşadığı durumu aile üyeleri dâhil hiç kimseye paylaşmaması kötü muamelenin tekrarlanmasına yol açar (Tat ve Öztürk, 2019). Çocuğun kendini açma davranışı, kötü muamele gördüğünü üçüncü bir şahsa kendiliğinden veya bir yetişkinin uygun yöntemlerle gerçekleştirdiği mülakat yoluyla bildirim ile gerçekleşir (Collin-Vézina, Sablonnière-Griffin, Palmer ve Milne, 2015). Kendini açma davranışı kötü muamelenin sona ermesini sağlayan adli süreci başlatan bir dönüm noktasıdır.

Çocuk adalet sisteminin ilk basamağını oluşturan Çocuk Şube Müdürlükleri, suç işleyen, suça yönelen ve suçun mağduru olan çocuklar için çalışmaktadır. Bu noktada hizmet veren çocuk polislerinin kötü muamele gören çocukların kendilerini açmaları konusunda destekçi olması, çocuklarla etkili ve doğru iletişim kurması beklenir. Ülkemizde 2019 yılı istatistiklerine göre, bir olaya karışarak güvenlik birimlerine gelen veya getirilen çocukların sayısı 511 bin 247'dir. Güvenlik birimlerine başvuran veya getirilen çocukların %46,1'lik bir oranı (235 bin 931 çocuk) mağdur ve bu grubun %87,5'i ise suç mağduru. Çocuk mağdur ile ilişkili suçun mahiyetini ise, yaralama, cinsel suçlar, aile düzenine karşı suçlar, tehdit, kişiyi hürriyetinden yoksun kılma ve hırsızlık oluşturmaktadır (TÜİK, 2020). Güvenlik sağlayıcıları, türlü sebepten dolayı güvenlik birimlerinde karşılaştıkları ve çocuk hakları bağlamında korunması gereken çocuklarla etkileşimlerinde yetişkinler için yararlandıklarından farklı bir yaklaşım benimser.

Ülkemizde 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu'na göre polisin yanı sıra psikolog, diş hekimi, tıp hekimi, hemşire gibi sağlık alanı çalışanları ile öğretmen ve sosyal hizmet verenler çocuk istismar ve ihmali şüphesinde bile, bildirim yükümlülüğü bulunan meslek gruplarıdır (Çocuk Koruma Kanunu, 2005). Çocuk ile iletişim kurmada uzmanlaşmış veya uzmanlaşmamış olan bu profesyonellerin, özellikle mağduriyet durumunda çocukların gelişimsel özellikleri, ihtiyaç ve sorunları hakkında temel düzeyde bilgi sahibi olması beklenir. Emniyet Genel Müdürlüğü'nde oluşturulan çocuk birimlerinde ise iletişimde uzmanlaşmış ve çocuk gelişimine hâkim olmaya dayalı bu yaklaşımın benimsenmesi, bugünün çocukluk kavrayışında önemli bir gelişmedir. Karataş, Aslan ve Kılıç (2019) Türkiye'de çocuk polisinin yapılanması ve görevleri kapsamında

sosyal hizmet sistemini ele aldıkları çalışmalarında, Çocuk Şube Müdürlüklerinden beklenen düzeyde destek hizmetini engelleyen bir dizi durum tespit etmiştir. Çocuk Şube Müdürlüklerindeki polislerin formasyon eksikleri, çocuk alanındaki tecrübesizlikleri ve ek olarak yasal düzenlemelerin nihai sonuca ulaşmaması sosyal hizmet çalışanlarının çocuklara yönelik koruyucu, destekleyici, rehabilite edici, güçlendirici bir dizi mesleki rolleri yerine getirmede yaşanan sorunlar ile ilişkilendirilmiştir. Bu engellerin giderilmesinin yolu olarak ise, diğer kurumlarla işbirliği yapmak ve koordinasyon içinde çalışmak önerilmektedir (Karataş vd., 2019).

Uluslararası ve ulusal emniyet birimlerinin koordine bir şekilde çalışarak durdurmada başarıya ulaştığı bir istismar türü, çevrimiçi çocuk istismarıdır. Gelişen teknolojiyle beraber sanal ortamların kullanımı çocuklar arasında da artmakta, çevrimiçi ortam uluslararası hukukta çocuk istismarı vakalarında artışa neden olan ciddi bir çocuk hakları tehdidi olarak görülmektedir (Altobelli, 2010). Çevrimiçi ortamda gerçekleşen 4 istismar vakasını inceleyen bir çalışmada, ulaşılan istismar vakalarının hiçbirinde emniyet güçlerine bildirim yapılmadığı ortaya çıkarılmıştır (Çalışkan, 2019). Çocuk mağdurların bildirimde bulunmaması, vakalarda ivedilikle eyleme geçilmesini ve failerin tutuklanmasını engelleyen bir durum olarak görülmektedir. İstismar şüphesinde gecikmeksizin bütün bilgilerin emniyet güçleriyle paylaşılması istismarın tekrarını durdurabilir. Çocuğun kendini açmasının önemi kadar, ailenin de çocuğunun davranışlarını, alışkanlıklarını gözlemesi, internet kullanımını takip etmesi bu vakaların ortaya çıkarılmasında önemli bir etkidir. Bununla birlikte, bir diğer istismar türü olan aile içi cinsel istismar vakalarında aile faileri gizleyebilmekte/koruyabilmekte veya çocuğa inanmayarak (Kopiec, Finkelhor ve Wolak, 2004) veya durumu bildiği halde emniyet güçlerine bildirim yapmayarak (Çalışkan, 2019) istismarın ortaya çıkmasını geciktirmekte ve emniyet güçlerinin failere ulaşmasını engellemektedir.

Mağdur olan çocuğun ve/ veya aile üyelerinin suçu geç bildirmesi, bildirimde bulunmaması veya gizlemesinin altında yatan en temel etken olarak toplumsal çekinceler gösterilmektedir. Bildirimi etkileyen toplumsal çekinceler, kötü muameleye uğrayan çocuğu acil ruh sağlığı hizmetinden mahrum bırakmakta ve müdahaleyi geciktirmektedir (Kopiec vd., 2004). Çekincelerin kaynağı, “popoya şaplak”, “vücuda terlik” gibi toplumda yaygın kullanılabilen bazı eylemlerin bir fiziksel istismar mı yoksa kültüre has ve “çocuğa zarar vermeyen” bir geleneksel disiplin yöntemi mi olarak görülmesine dair tartışmalar ile de ilgili olabilmektedir (Choi, Kim, Kim ve Park, 2013). Çocuğun ve destekçi aile üyelerinin polisin konuyu ciddiyetle ele alacağına dair olumsuz inançları ve tehdidin halen sürmesi (Finkelhor vd., 2001) ise yine toplumsal çekincelere birer örnek olarak gösterilmektedir.

Çocuklara kötü muameleyi genellikle onlara ulaşabilen, yakınlarındaki yetişkinler uygular (Bartlett, Kotake, Fauth ve Easterbrooks, 2017; Pears ve Capaldi, 2001; Stouthamer-Loeber, Loeber, Homish ve Wei., 2001; Tracy, Salo ve Appleton, 2018; WHO, 2002). Bu durum kötü muamelenin ailedeki kuşaklar arası geçişini ve aile ilişkilerini anlamayı gerekli kılar. Geniş bir ekolojik perspektiften baktığımızda, ailenin düşük sosyo-ekonomik düzeyden olması kötü muamele için temel bir risk unsuru olarak belirtilir. Her kültürde benzer biçimde, yoksullukla bağlantılı bir diğer risk etkeni ise çocuğun olumsuz davranışlarını durdurmasını umarak katı/zorlayıcı (coercive) ebeveynlik uygulamaktır (Conger, Ge, Elder, Lorenz ve Simons, 1994; Teng, Kuo ve Zhou, 2018). Duygusal istismar türünden kötü muameleyi ise çocuğu disipline etmenin yaşamının erken döneminden itibaren ergenliğe değin etkili bir yolu olduğunu düşünen düşük eğitim düzeyinden babaların, annelere göre daha fazla kullandıkları (Sofuoğlu, Sarıyer ve Ataman, 2016) bildirilmektedir. Çocuklara dayak, cinsel istismar türünden kötü muamelede

bulunan yetişkinlerin, kendi çocukluklarında da kötü muamele gördüklerine dair klinik temelli öz-bildirimleri mevcuttur. Ebeveynlerden özellikle annenin çocukluğunda yaşadığı ihmal ve çoklu istismar yaşantılarının kötü muamelenin sonraki kuşaklara aktarılma olasılığını artırabileceğine dair bulgular mevcuttur (Bartlett vd., 2017; Pears ve Capaldi, 2001). Buna karşın, fail olma durumunda cinsiyete bağlı farkların karışık olduğu; örneğin adli psikoterapi alanında uzmanlaşmış bir merkeze devam eden 843 yetişkinin yer aldığı bir çalışmada erkek faillerin fail olmayanlara göre 3 kat (%35; %11) daha fazla oranda çocukluk dönemi cinsel istismara uğradıklarını, kadınların ise çocukluk dönemi öykülerinde erkeklere göre daha yüksek (%43) cinsel istismar bildirdikleri halde 96 kadın katılımcıdan sadece birinin fail olduğu tespit edilmiştir (Glasser vd., 2001). Bu bulgulardan hareketle, kötü muamelenin kuşaklar arasındaki geçişinden sorumlunun sadece babanın eğitimsizliği veya annenin çocukluk travmaları olduğu fikrine kapılmak yanlı olacaktır. Aksine, Lange ve diğerleri (2019) 166 nicel ve 108 nitel çalışmayı bir arada değerlendirdikleri sistematik derleme çalışmalarının sonucunda, çocukluğunda istismara uğramış olan annelerin çocukları cinsel istismarı kendilerine açtığında yüksek duygusal stres gösterdiklerini, çocuklarını “istismar edebilecekleri düşüncesinden” korktuklarını ve kendilerini aşırı koruyucu olarak algılayabildiklerini göstermektedir. Aynı çalışmada, istismar öyküsü olan annelerin, çocuklarına inanıp inanmama noktasında ve çocuklarına fiziksel ceza yoluna başvurma düzeylerinde istismara uğramamış annelerden farklılaşmadıkları da saptanmıştır (Lange, Condon ve Gardner, 2019). Çocukluk dönemlerinde yüksek düzeyde istismara maruz kalmış ebeveynlerde bile tutarlı ebeveynlik ve düşük çocuk istismarı bildirilmektedir (Pears ve Capaldi, 2001).

Çocuğa kötü muamelenin kuşaklar arası geçişini, eşler arasındaki ilişkiler üzerine odaklanarak anlamak da mümkün görünmektedir. Buna göre, Visser ve diğerlerinin (2016) çocuklukta travma bağlantılı belirtilerin ebeveynin psikopatolojisi ile değil de eşler arasındaki şiddet ile açıklanabildiğine dair bulguları, ailedeki şiddetin izlerinin dolaylı etkiler yoluyla bir sonraki kuşakta da gözlenebileceğinin bir kanıtıdır (Visser, Schoemaker, de Schipper, Lamers-Winkelmann ve Finkenauer., 2016). Ailede içi şiddet ve ebeveynler arasındaki her türden yıkıcı ilişki, bu ailede gelişen çocukların yaşamlarını oldukça erken dönemden itibaren olumsuz biçimde etkilemektedir (Lewis ve Feiring, 1992). Çatışmalı, işlevsiz veya sorunlu bir ailede büyüme; eşlerin ebeveynlik konusunda çatışmalarına ve çocuğa olumsuz ebeveynlik sergilemelerine yol açarak da ailenin genç kuşaklarına zarar verebilmektedir (Öztürk, 2018). Çocuk büyüdüğünde ise, ebeveynlerinin oluşturduğu olumsuz modelleri kendi yetişkin yakın ilişki dinamiklerindeki sorunların çözümü için birer norm olarak kabul edeceği, kurduğu ailedeki ilişkilerinde de şiddete başvuracağı ve hatta sergilenen şiddet karşısında çaresiz hissedeceği (Rothenberg, Hussong ve Chassin, 2016) öngörülmektedir.

Son yıllarda düzenlenen kapsayıcı çalışmalar, kötü muamelenin olumsuz etkilerinin kuşaklar arası geçişinin kader olmayabileceğini göstermektedir. Lachman ve diğerlerinin (2017) Güney Afrika, Cape Town’da yaşayan ve 3-8 yaşlarında çocuğu olan düşük gelirli 68 ebeveynin katılımı ile kötü muameleyi önlemede ebeveyn eğitiminin hedeflendiği “Küçük Çocuklar için Sinovuyo İlgili Aileler Programı”nın etkilerini sınıadıkları çalışmaları bu duruma örnek verilebilir. Ne bağımsız gözlemcilerin ne de ebeveynlerin öz bildirimlerine göre, grup temelli bu programa dahil edilen ebeveynlerin çocuklarına uyguladıkları katı (ihmalgar ve istismarcı) ebeveynliğin sıklığında herhangi bir azalma sağlanamamıştır. Bu olumsuz sonuçlara karşın bağımsız gözlemciler, programa katılan ebeveynlerin bekleme listesindeki ebeveynlere göre program sonunda çocukları ile daha fazla oyun oynamaya başladıklarını, ebeveynliklerinde daha sık olumlu sözel geri-bildirimleri kullandıklarını ve çocuklarında ise olumlu sosyal davranışların

anlamli olarak daha fazla gözlendiğini bildirmiştir. Araştırmacılar bulgularını, programın zayıf kaldığı yönleri olarak belirledikleri ebeveynlerin olumsuz çocuk davranışı yönetimi ve şiddet içermeyen disiplin stratejilerinin öğretimi ile ilgili bileşenlerinin güçlendirilmesi fikri üzerinden ele almıştır. Bize göre bu sonuçlar, kuşaklar arası olumlu ve yakın ilişkileri ilerletme unsurunun eklenmesinin müdahale programının etkililiğini artırma potansiyeline işaret etmektedir. Çocuğa kötü muamelenin saptandığı ailelerde aileye işlevsellik kazandırmaya yönelik yapılan müdahale çalışmaları ile; ebeveynin çocukla birlikte oyun oynama davranışının sıklığında artış (Lachman vd., 2017), tutarsız ebeveyn disiplininde azalma ve olumlu ebeveynlikte artış (Cluver vd., 2016; Shenderovic, Cluver, Eisner ve Murray, 2020) ile adli kayıtlardan takip edilen kötü muamelenin tekrarlanma oranında düşüş (Lachman vd., 2020; Lee vd., 2018) sağlanabilmektedir. İstismarın farklı türlerinin üç kuşak boyunca aktarımının değerlendirildiği boylamsal bir çalışmada ise, şiddetin nesiller boyu geçişinin ebeveyn-çocuk arasındaki “destekleyici ilişki” yoluyla önlenemesinin mümkün olduğu ortaya konmuştur (Tracy vd., 2018). Aile içi kötü muamelenin kuşaklar arası aktarım riski destekleyici ebeveynliğin ve aile içi açık iletişimin artırılması sayesinde azaltılabilmektedir (Bartlett vd., 2017; Pears ve Capaldi, 2001; Tracy vd., 2018).

Üçüncü temel unsur: Psiko-sosyal müdahale hizmetleri ile endişeleri azaltmak

Nitelikli müdahale için her çocuğun durumu, gelişimi, çevresi ve geçmişi birlikte ele alınır (Belsky, 1980) ve doğru tanımlanır (Stoltenborgh, Bakermans-Kranenburg, Lenneke ve van Ijzendoorn, 2012). Daha küçük yaşta çocukların henüz olgunlaşmamış baş etme becerileri, o grubu istismar ve ihmalin olumsuz sonuçları karşısında incinebilir kılmakta, buna karşın azımsanmayacak sayıda çocuk sahip oldukları bir takım bireysel ve sosyal kaynaklar sayesinde bu süreçten dayanıklı biçimde çıkabilmektedir. Kötü muameleye rağmen, gelişimleri olumsuz etkilenmeyen bu dayanıklı çocuklar; bilişsel ve akademik başarıya, kendine ve diğerlerine dair olumlu algılara sahip olma gibi bireysel özelliklerin yanı sıra sıcak ve destekleyici yakın sosyal çevreye sahip olmaları açısından ortaklaşlar (Margolin ve Gordis, 2004).

Her çocuk dayanıklı değildir ve kötü muamelenin olumsuz etkilerinden çocuğu korumak için, travmatik yaşantıyı mevcut bağlamında derinlemesine anlamak kritiktir. Kötü muameleye maruz kalan çocuklar sıklıkla aynı anda birden fazla kötü muamele biçimi ile karşılaşmaktadır (ör. Arata, Langhinrichsen-Rohling, Bowers ve O'Brien, 2007; Berzenski ve Yates, 2011). Örneğin, okul çağında cinsel istismara uğramış çocukların %25 ila %75'i fiziksel ve duygusal kötü muamele biçiminden en azından birine daha maruz kalmaktadır (Hébert, Langevin ve Oussaïd, 2018). Berzenski ve Yates (2011)'in çocukluk çağında farklı türlerdeki kötü muamelenin davranış sorunlarına etkilerini geç ergenlik dönemindeki 2637 bireyde araştırdıkları çalışmaları bu noktada aydınlatıcıdır. Kümeleme analizi sonuçları; çocukluklarında duygusal türden kötü muamele gören gençlerde kaygı ve depresyon sorunlarının, fiziksel ve duygusal kötü muamelenin bir arada görüldüğü gençlerde ise maddenin kötüye kullanımı ve riskli cinsel ilişki gibi davranış sorunlarının ortaya çıktığını göstermiştir (Berzenski ve Yates, 2011). Kötü muamelenin çocuğun ruh sağlığı sorunları üzerinde birikimli etkisinin olduğu ve türlerine göre farklı nitelikteki psikolojik sorunlar ile ilişkili olabileceği görülmektedir.

Kötü muamele gören çocukta gelişebilecek psiko-sosyal sorunlara dair endişeleri azaltmanın önemli bir yolu ise, genel popülasyondan çocukları klinik açıdan düzenli olarak taramak, çocuğun maruziyetini erken dönemde saptamak ve erken müdahale etmektir. Klinik çalışmalar, çocukluk döneminde kötü muamele gören bireylerde endişe/kaygı ve korku türünden yoğun olumsuz duygulara eşlik eden psikolojik sorunların varlığına işaret eder. Bu psikolojik sorunların

kaynağı olarak, çocuğun kötü muamele geçmişi veya aile öyküsü gösterilmektedir. Duygularımızı toplumsal bir takım norm ve beklentilere göre sergilememizi sağlayan duygu yönetimi becerilerindeki olgunlaşma, çocukluk döneminde görülmeye başlar ve genç yetişkinliğe değin gelişimini sürdürür (Goodman vd., 2016). Evde kötü muamele ile büyümek, çocuğun evde sergilenen duyguları sağlıklı biçimde kavramasını ve duygu düzenleme becerisinin sağlıklı gelişimini engelleyen riskler barındırır. Erken yaştan itibaren kötü muamelenin olduğu sağlıklı evlerdeki çocuklar daha çok olumsuz ve daha az olumlu duygular izleyerek büyür ve sergiledikleri duygular da ebeveyn tarafından olumsuz biçimde değerlendirilir (Francis ve Wolfe, 2008). Kötü muamele görerek büyüyen çocuğun kendinden beklenenleri anlaması ve duygusal bilgiyi işleme için gerekli olan bilişsel kapasitesi de azalır. Bu nedendir ki istismar edilen çocuklar, öfke gibi olumsuz duygulara duyarlıdır ve olumsuz duyguları diğer çocuklardan çok daha çabuk algırlar (Young ve Widom, 2014, s. 1370). Duygular, bellekte kodlanmış anılara eşlik eden psikolojik etkenler olmaları nedeniyle, kötü muamele türünden bir travmatik olayın kodlanması, hatırlanması ve anlamlandırılmasında da rol alırlar (Goodman vd., 2016) ve travma kaynaklı olumsuz duygular bireyde örtük veya açık bir dizi gelişimsel soruna yol açma potansiyeli taşırlar (Öztürk, 2020).

Kötü muamele sadece duygusal bilginin kodlanması ve hatırlanması sürecini bozmadıkça, psikolojik işlev sorunlarına da yol açar. Sosyal kaygı ev içi şiddet, olumsuz ebeveynlik stilleri, cinsel istismar gibi çocukluk dönemi travmalarıyla ilişkili duygu temelli bir psikolojik işlev sorunudur ve yaygın etkisi ile tanınır (Bandelow vd., 2004; Simon vd., 2009). Sosyal kaygı bozukluğu tanımlı gruplar (%88) sağlıklı yetişkinlerin (%47.5) nerede ise iki katı oranında travmatik çocukluk deneyimleri bildirmekte (Bandelow vd., 2004) ve bildirilen çocukluk çağı travma türleri arttıkça sosyal kaygı puanları da yükselmektedir (Simon vd., 2009). Çocukluk döneminde klinik olarak tanımlanmayan ve müdahale edilmeyen sosyal kaygı, yetişkinlikte sıklıkla majör depresyon, maddenin kötüye kullanımı ve diğer kaygı bozuklukları (Kuo, Goldin, Werner, Heimberg ve Gross, 2011, s. 468-469) gibi geniş bir grup klinik sorunun eşlikçisidir. Kaygı sorunlarına erken dönemde uygulanan psikolojik müdahale, çocuğun sağlıklı gelişiminin sekteye uğramasını engeller.

Kötü muamele ile sosyal kaygı arasındaki ilişkinin klinik açıdan oldukça az incelenen bir yönü ise, sosyal kaygının çocuğun akranlarıncı istismar edilme riski oluşturmalarıdır. Buna göre, çocuklukta sosyal açıdan çekingen ve kaygısı yüksek olanlar olmayanlara göre ergenliklerine değin zorbalığa daha fazla maruz kalabilmektedir (Rubin, Coplan ve Bowker, 2009, s. 152). Sosyal kaygıyı azaltmaya yönelik bilişsel-davranışçı yöntemle ülkemizde oluşturulan okul temelli etkili psiko-eğitim programlarıyla (Aydın, Tekinsav-Sütçü ve Sorias, 2010; Nedim-Bal ve Öner, 2014; Sertelin Mercan ve Yavuzer, 2017) ergenlerde sosyal kaygının azaltılabileceği gösterilmiştir. Endişelerin giderilmesinde erken klinik müdahalenin yanı sıra, sosyal destek ve çocuğa sağlanan güvenlik hissi kıymetlidir. Zorbalıkla mücadele programları; ergen ve ebeveyn depresyonunda önemli ölçüde azalma, algılanan ebeveyn desteğinde artış, ebeveynlerin stres düzeyinde ve maddeyi kötü kullanımında azalma ve sosyal destek algılarında artışı (Cluver vd., 2016) sağlayarak kaygıyı ebeveyn ve çocuk için azaltmaktadır. Lam ve diğerleri (2018) 5-9 yaşları arasındaki çocukları Sri Lanka'nın yedi ayrı bölgesinde yürütülen BeSafe eğitim programına katılan 835 ebeveynin programın niteliklerine ve çocukları için etkililiğine dair algılarından yararlanmıştır. Sonuçlar, "programının etkinliği hakkında olumlu tutumlara sahip ebeveynlerin, çocuklarının okulda güvende olduğuna dair inançlarının da güçlü olduğunu

göstermektedir. Çocukların kötü muameleye dair okulda konuşabilecekleri birilerinin olduğunun bilinmesi ise, okulda güvende oldukları duygusunu geliştirmektedir. (Lam vd., 2018).

Yüksek standartları olan bir psikolojik müdahale uygularken, çocuğu “kötü muamele mağduru” olarak tektipleştirmekten imtina ederek ilerlemek esastır. İstismar ve ihmal yaşantılarına nitelikli müdahalede önemli bir diğer ölçüt ise gelişimsel kavrayıştır (Yates, 2007) ve farklı yaşam dönemlerine özel müdahale yöntemleri geliştirmekle ilişkilidir. Okul öncesi dönemde kötü muameleye müdahalede yararlanılan iki yaklaşım olan “Dayanıklı Akran Müdahalesi” (Resilient Peer Treatment) ile “Dikkat Kontrolü”nün (Attention Control) çocuklardaki olumlu psikolojik sonuçları açısından birbiri ile karşılaştırıldığı bir çalışmanın sonuçları gelişimsel kavrayışı örneklemek için önemlidir (Fantuzzo, Manz, Atkins ve Meyers, 2005). Gelişimsel-ekolojik bir modele dayanan ve oyun ve akran aracılı bir kötü muamele müdahalesi olan “Dayanıklı Akran Müdahalesi” (DAM); doğal bir oyun alanında sosyal yönden yetkin bir akran ile ve oyunlarda destekleyici rolü olan ebeveynlerin yer aldığı bir koşulda uygulanır. “Dikkat Kontrolü” koşulunda ise; ilk yaklaşımdaki oyun koşulları aynı olmakla beraber, bir oyun arkadaşı bulunmaz ve destekleyici ebeveyn etkin oyun için cesaretlendirmeksizin oyunları gözetir. Dezavantajlı koşullardaki ailelerin çocuklarının yer aldığı Head- Start erken çocukluk eğitimi programına katılan 46 çocuğa uygulanan DAM’i takiben; çocuklarda hem program tamamlandığında hem de takip eden 2. ayda olumlu ilerlemeler gözlenmiştir. Fiziksel istismar, fiziksel ihmal ve ikisinin birlikte gözlendiği bir grup ile gözlenmediği bir diğer grup “içekapanık” çocuğun katılımıyla gerçekleştirilen bu çalışmada; müdahale sonrası tüm çocuklarda olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Okul öncesi dönemdeki bu çocukların akranlarıyla daha fazla etkin oyun oynadığı ve bu koşula atanmadan önce sadece kendi başına oyun oynayan çocuklarda ise anlamlı olarak tek başına oyunun azaldığı yönünde bulgular elde edilmiştir. Aynı araştırmada problem davranış ile ilgili ölçümler ele alındığında, araştırmacıların öncül çalışmalarında ulaştıkları bulguları tekrarlar biçimde, DAM grubundaki çocukların diğer gruba göre daha az içselleştirme ve dışsallaştırma problemi gösterdikleri görülmüş ve okulöncesi dönemde kötü muameleye müdahale için oyun yöntemi önerilmiştir (Fantuzzo vd., 1996; Fantuzzo vd., 2005). Daha büyük çocuklar ve gençlerde ise; ailenin psikolojik müdahaleye katılımının (Cluver vd., 2016) ve arkadaş desteği, çocuğun yönderlik yapılan kulüpler, spor kulübü, akademik topluluklar gibi daha farklı sosyo-sportif ve kültürel etkinliklere katılımının desteklenmesinin (Dion vd., 2016; Kwak, Mihalec-Adkins, Mishra ve Christ, 2018; Thomas ve Zimmer-Gembeck, 2012) psiko-sosyal müdahalede yer verilmesinin olumlu etkilerine yönelik bulgulara ulaşılmıştır. Örneğin Dion ve diğerleri (2016), akran desteğinin rolünü kötü muamelenin farklı biçimlerine (ör. Cinsel istismar, fiziksel istismar ve eş şiddetine maruz kalma) ve çoklu kötü muameleye maruz kalma ile psikolojik sorunlar arasındaki birikimli ve linear ilişki içinde incelemiştir. Genel ergen evrenini temsil eden 605 ergenin verisi üzerinden elde edilen bulgular, gençlerin 14 yaşındayken arkadaşlarından daha yüksek akran desteği algılamasının, 14 yaşından önce yaşadıkları kötü muamelenin olumsuz etkisinin ötesinde bir etkiye sahip olduğunu; akran desteğinin bu gençlerin 14-24 yaşları arasında daha düşük düzeyde psikolojik sorun yaşamalarında etkili olduğunu göstermiştir (Dion vd., 2016). Kwak ve diğerleri (2018) ise, A.B.D.’de Çocuk Koruma Hizmeti (CPS) tarafından kötü muamele riski altında oldukları tespit edilen 790 ergenin katıldığı araştırmalarında, ergenlere yönelik çeşitli türde organize faaliyetlerin akademik ve sosyo-duygusal gelişime etkilerinin sınımaştır. Araştırmanın sonucunda, sosyal ve kültürel faaliyetlerin kötü muamele riski altındaki ergenlerin olumlu gelişimlerine etkisinin dört temel yol üzerinden gerçekleştiği saptanmıştır. Buna göre ergenlerin 1) daha yüksek düzeyde okula bağlılığının yönderlik yapılan gruplara, spor kulüplerine ve akademik kulüplere katılımı ile; 2) daha az depresif belirtinin akademik kulüplere katılım ile

pozitif yönde ilişkiliyken; 3) sanat ve müzik kulüplerine katılan ergenlerde, katılmayanlara göre daha fazla travma belirtisi bildirildiği ve 4) yönderlik yapılan gruplara katılımın suçluluk ve travma semptomları üzerindeki etkilerinin ise maruz kaldıkları kötü muamele türüne göre farklılık gösterdiği ortaya konmuştur (Kwak ve diğerleri, 2018). Düzenledikleri çalışma ile Thomas ve Zimmer-Gembeck (2012), 12 oturumluk standart “Ebeveyn-Çocuk Etkileşimi Terapisi” nin etkinliğini risk altındaki veya kötü muamele öyküsü olan 151 Avustralyalı ailede sınamıştır. Riskli gruplarla düzenlenen diğer bazı çalışmaların aksine, bu çalışmada terapi protokolünde veya sürecinde gruba özel herhangi bir uyarılma yapılmamıştır. Terapi grubundaki 3-5 yaşındaki çocukların anneleri, bekleme listesindekilere ve terapi öncesi temel düzeydeki annelere kıyasla stres düzeylerinde ve çocuklarının içselleştirme ve dışsallaştırma davranışlarında azalma bildirmiştir. Klinik ortamda gözlenen çocuk-ebeveyn etkileşimlerinde ise, annelerin övgü, betimleme ve yansıtma türünden olumlu sözel ifadelerinin ve duyarlı ebeveynlik düzeylerinin arttığı saptanmıştır. Elde edilen bu bulgular, bu terapinin çocuk koruma sisteminde kayıtlı ve kötü muamele açısından yüksek riskli gruplara uyarlanmış uzun versiyonları ile bu çalışmada uygulanan standart versiyonunun etkililiğinin benzer olduğunu da göstermesi açısından değerli bulunmuştur.

Dördüncü temel unsur: Kötü muameleye uğrayan çocuğa toplumsal destek sağlamak

Ülkemizde 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu’na sağlık, eğitim, güvenlik ve sosyal hizmetler alanından bir grup mesleki uygulamacı, çocuk istismar ve ihmali şüphesinde bile bildirme yükümlülükleri bulunmaktadır (Çocuk Koruma Kanunu, 2005). Mesleki uygulamacıların çocuğa kötü muameleyi bildirme hükümlülüğü ile çatışan “kültürel” ve “toplumsal” durumlarla karşı karşıya kalmaları ve bilgi eksiklikleri çocuğa kötü muamele alanında verilen koruma ve destek hizmetinin sektöre uğraması riskini barındırır. Toplumsal desteğin az olduğu durumlarda çocukla çalışan meslek gruplarının deneyimleri ve bilgileri, çocuğu kötü muameleye karşı korumak ve kötü muamelelerin psikolojik etkilerini önlemek konusunda en etkin unsurdur. Buna karşın, profesyonellerin saha deneyimlerinden yararlanan bilimsel çalışmaların ve kötü muamele alanında erişebilecekleri kaynakların sınırlı olduğu gözlenmektedir. Oppenheim-Weller ve Zeira (2018), uluslararası kanıt dayalı ve riski altındaki 5 yaş ve daha küçük çocukların ailelerine ev ziyareti temelli bir kötü muameleye müdahale programı olan “Güvenli Bakım” ın (SafeCare) farklı bir kültür için (İsrail) uygulanması sürecinde karşılaşılan zorlukları annelerin yanı sıra profesyonellerden oluşan bir grupta ele alınmıştır. İsraili 5 anne ve 3 sosyal çalışmacı ile yürütülen ayrıntılı görüşmeler, müdahale programının etkili olduğunu ve özellikle programın ev ziyaretleri bileşeninin ve ev ziyaretleri esnasında sosyal-çalışmacılar ve aile bireyleri arasında kurulan ilişkilerin görüşülen paydaşlar tarafından takdir edildiğini göstermiştir. Programın hem işlemsel hem de içeriksel yönlerine ilişkin pek çok iyileştirici öneri ortaya konmuş, bu öneriler: kullanılan dil/ terminoloji, programa katılım koşulları ve işlemleri, programa katılımcıların dâhil olmasını sağlayacak teknikler ve programın etkililiğini değerlendirmenin yolları başlıkları /temaları altında toplanmıştır (Oppenheim-Weller ve Zeira, 2018). Kötü muameleye müdahale ve eğitim çalışmalarıyla ilgili alanyazın tarandığında, çoğunlukla bu hizmetlerin ebeveynlere yönelik olduğu (Cluver vd., 2016; Turner, Robbins, Rowlands ve Weaver, 2017; Shenderovich vd., 2020) ve ebeveyni ve çocuğu beraber ele alan az sayıda (Cluver vd., 2018) ve çocuklarla sahada çalışan meslek elemanlarına (hemşirelere) yönelik kısıtlı sayıda çalışma (Lee ve Chou, 2016) düzenlendiği tespit edilmiştir. Çocuğun kötü muameleye uğramasına dair sunulan müdahale programlarının verimliliğinin ve hizmet sağlayıcı meslek gruplarının etkililiğinin tespiti ve takibine yönelik bilimsel çalışmaların, erişilebilir toplumsal hizmetlerin sunulması

kadar değerli olduğu düşünülmektedir. Lee ve Chou (2016) tarafından düzenlenen deneysel bir çalışmada çocuk kliniklerinde çalışan Taiwan'lı hemşirenin ihtiyaçlarının tespit edilerek geliştirilen "Hemşireler için Çocuk İstismarı ve İhmali Eğitim Programı"nın hemşirelerin çocuğa kötü muameleyi bildirme konusundaki özyeterlikleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bulgular, programa katılan hemşirelerin (N=40) katılmayanlarla (N=40) karşılaştırıldıklarında; hem uygulamanın son oturumunda hem de son oturumu takip eden 1 ay içinde, altı farklı öz yeterlik boyutunun altısında da kendilerini daha yeterli olarak bildirdiklerini ortaya koymuştur. Turner ve diğerleri (2017) ise, New York'ta çocuk koruma sistemine kayıtlı farklı etnik kökenden 3875 ailenin verilerini takip ederek, çocuğa kötü muameleyi azaltmak amacıyla uygulanan "İşlevsel Aile Terapisi- Çocuk Refahı" (İAT-ÇR) ile "Olağan Bakım" (OB) programlarının verimi ve etkililiğini karşılaştırmıştır. Bu çalışmada öncelikle iki farklı hizmet türünden yararlanan aileler, hizmet öncesindeki risk durumlarına göre hesaplanan bir tabakalı kötü muameleye yakınlık puanlaması kullanılarak eşleştirmiş ve dosyalarındaki bilgiler 16 ay boyunca takip edilmiştir. Ailelerin çocuk koruma sistemine sevk edilme nedenleri arasında çocuk istismarı veya ihmali (%57,4), dezavantajlı koşullarından dolayı çocuk destek hizmetine duyulan ihtiyaçları (%56,9) veya çocuk sağlığı ve güvenliğine yönelik diğer türden endişeler (%42,8) bulunmaktadır. İki program karşılaştırıldığında, İAT-ÇR programının OB'ye göre daha fazla verimli ve etkin olduğu sonucuna varılmıştır. Bulgular, İAT-ÇR hizmet türündeki ailelerin müdahale sürecini daha hızlı tamamladıklarını, programa daha fazla bağlı kaldıklarını ve New York şehri Çocuk Hizmetleri Birimi'nce planlanan hizmet hedeflerinin (ör. müdahalenin gençler ve aileleri için toplam 7 ayda tamamlanması) tümünü karşılama olasılıklarının ise önemli ölçüde daha yüksek olduğunu göstermiştir. OB'ye katılan ailelere göre İAT-ÇR programına katılan daha yüksek risk faktörlerine sahip ailelerde ise takip eden süreçte, çocukların evleri dışındaki bir diğer yere (akraba, koruyucu aile, kurum) daha az oranda yerleştirildiği saptanmıştır. Toplumsal desteğin, hizmetin ve mesleki deneyimin yetersiz kaldığı durumlarda çocuğu koruyabilmek için ise; bireylerin çocuğa kötü muamelenin saptanması ve durdurulması için mesleki sorumlulukların ötesinde, insani ve vicdani sorumluluğu olan bir vatandaş olarak çocuğun yararına daha güçlü bir irade oluşturmasını gerektirir. Bir benlik gücü olan özyeterlik düzeyindeki artış, istismarda kendini açmayı destekleme ve adli şikâyeti başlatma ile ilişkilidir. Nitekim hemşireler ile yürütülen bir eğitim çalışması sonucunda, çocuk istismarı ve ihmali şüphesini bildirme konusundaki özyeterlik düzeylerinde artış bildirilmiştir (Lee ve Chou, 2016).

Nitelikli psiko-sosyal müdahale programlarının ve çocuğa kötü muamele üzerine kontrollü bilimsel çalışmaların en yaygın olduğu ülkelerden biri olan A.B.D.'de; sürecin hızlı tamamlandığı ve daha az terapi seansı gerektiren müdahalelerin daha fazla ailenin bu hizmete erişmesini kolaylaştırdığı bildirilmektedir. Sosyal-öğrenme yaklaşımına dayanan ve çocuk koruma sistemleri kapsamında ücretsiz sunulan bu müdahale hizmetlerinde başarının diğer önemli göstergeleri ise; dahil olan ailelerde tekrarlanan çocuğa kötü muamelenin azalması, düşük relaps oranı ve bir diğer klinik bölüme sevk azlığı olarak belirlenmiştir (Turner vd., 2017). Çocuk koruma hizmeti sistemine dâhil olmak ve yanı sıra ev ziyaretlerinde verilen eğitimler, A.B.D.'li istismarcı annelerin çocuğa yeniden kötü muamelede bulunma riskini azaltmaktadır (Lee vd. 2018). Programın ailelerin yaşadıkları doğal ortamında gerçekleşmesi, ev ziyareti yapan uygulamacılarla ailenin kurduğu olumlu ilişkiler ise etkili bir ev ziyareti programının olumlu özellikleri olarak saptanmıştır (Oppenheim-Weller ve Zeira, 2018). Grup eğitimlerinde ise eğitimcilerin iyi niteliğe sahip sunumları ile ev ziyaretinde oluşan olumlu ortam aynı programda birleştiğinde; çocuğa kötü muamelede bulunan ebeveynlerin programa bağlılığında ve tutumlarında olumlu değişimler sağlanabilmektedir (Alvarez vd., 2016). Ebeveynleri ekonomik yönden güçlendiren beceriler

edindiren sosyal öğrenme temelli programlarının ise, özellikle asgari ekonomik güvencesi olan veya güvencesiz ülkelerde uygulanmasının, çocuklara yönelik şiddeti azaltmakta etkili olabileceği ileri sürülmektedir (Cluver vd., 2020). Doksanlı yılların başlarında A.B.D. toplumuna çocuğa kötü muamelenin psikolojik etkilerinin tedavisi ve sağlanan sosyal hizmetlerin maliyeti milyonlarca dolar olarak tahmin edilmiştir (akt. Cicchetti ve Olsen, 1990, s.270). Toplumlar çocuğu kötü muameleden koruma ve olumsuz etkilerine müdahale için erişilebilir hizmetler sağlayarak, ailelerin ve araştırmacıların beraber nitelikli müdahaleler programlaması ve takibi için kontrollü çalışmalar yayınlanmasına pratik ve mali destek sağlayarak, oldukça ciddi ekonomik ve insani bedeller ödenmesinin önüne geçebilirler.

Çocukların her türden kötü muamele karşısında korumanın toplumsal yolu olan kamusal hizmetler, çocuğa kötü muamelenin önlenmesi, saptanması ve müdahalesini mümkün kılan kaynaklardır. Kötü muamele alanında sunulan kamusal hizmetlerin takibinde ise sivil toplum kuruluşlarının katkıları değerlidir. Sivil toplum kuruluşlarının (STK) çocuğa kötü muameleyi saptamakla ve müdahaleden sorumlu meslek gruplarına destekleri ve özellikle hukuki süreci izlemede aktif rol aldıkları görülmektedir. Gerçekleşen hak ihlalleri karşısında harekete geçen STK'lar hukuki temsilcileri ile müdahalede bulunabilir ve çocuğa kötü muamele içerikli davaları izleyerek müdahil olabilirler. Bu süreçte STK temsilcileri uluslararası insan haklarına uygun ölçütleri temel alırlar, ancak bazı özel durumlarda yükümlülük barındırmayan hukuki kuralları ve bilimsel çalışmaları da göz önünde bulundurmaları gerekebilir. Davayı izleyen sivil toplum örgütleri, işleyişte ortaya çıkan sorunların yargı sisteminden mi yoksa uygulamadan mı kaynaklandığını tespit etmek amacını gözetir. Hukuki sürecin takibi sayesinde ortaya çıkan hak ihlallerinin tekrarlanıp tekrarlanmadığı, gerekli değişikliklerin yapıp yapılmadığı da saptanır (Egbatan, 2015). Çocuğun mağdur olduğu adli ve hukuki sürecin baştan sona izlenmesi ve sürekli biçimde raporlanması sayesinde, çocuğa kötü muamelenin tekrarı önlenerek çocuk toplum nezdinde korunabilir.

Ülkemizi uluslararası platformda temsil eden Anne Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV), Development Analytics kurumu ile birlikte görece yakın bir süre önce çocuk gelişimi ve eğitimi üzerine bir rapor yayınlamıştır (Development Analytics, 2017). Araştırma raporunda; ülkemizde çocuğa yönelik duygusal ve fiziksel şiddet hususunda ailelerin yaygın tutumunun tedirginlik verici olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bu raporda, ülkemizde 0-6 yaş çocukların sağlığını sürekli takip eden bir kamusal sistemin eksikliğine, okulöncesi eğitimde okullaşma oranının AB ve OECD ülkeleri ortalamalarının çok altında ve öğrenci/öğretmen oranının ise yüksek olması durumlarına işaret edilir. Kamusal sistemde ve kamu personeline belirtilen yetersizliklerin; çocukların ihmal veya istismarı durumunun fark edilme ve müdahale şansına erişme ihtimallerini düşüren birer etmen olduğu belirtilerek, aile içindeki şiddet vakalarına yönelik verilerin takibi için güvenli bir ortamda toplanması ve toplum ile paylaşımı önerilir (Development Analytics, 2017).

Kamu hizmeti vermekle yükümlü kişi ve kurumların çocukların sağlıklı gelişimi engelleyebilecek, iyi olma hallerini bozabilecek durumlar karşısında ülkemizde yürüttükleri faaliyetler, Çocuk Koruma Haritası'ndan (ÇKH) izlenebilmektedir. Yanı sıra oluşturulan Çocuk Destek Merkezlerinde (ÇDM) şiddet mağduru olan veya suça karışan çocuklara psiko-sosyal destek sunulmaktadır. Avrupa Birliği'nin finansmanlığında UNICEF'in teknik desteği ile Türkiye'de Çocuklar İçin Adalet Projesi kaynakları ile oluşturulan ve 2015 senesi itibari ile ÇDMlerinde yürütülmeye başlanan Anka Çocuk Destek Programı ise cinsel istismar da dâhil kötü muamele görme risk altındaki tüm çocuklara sağlanan tek ulusal destek programı olarak dikkat çekmektedir. Anka Çocuk Destek Programı projesi, hem çocuğu hem de aileyi merkeze alan bir

yaklaşımı benimsemektedir (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, t.b.). Etkin bir kamusal hizmet için; önleme, fark etme, bildirme, müdahale etme, iyileştirme- planlama ve faaliyetlerin etkililiği izleme basamakları takip edilir. Çocuk Koruma Kanunu (ÇKK) ülkemizdeki kurumların çocukları kötü muamele karşısında koruma yükümlülüklerini belirten (Çocuk Koruma Kanunu, 2005) en güncel kanundur. ÇKK doğrultusunda görevlendirilen kurumların, kamusal hizmet basamaklarının çoğunu etkin biçimde yerine getirdiği; fakat kişi ve kurumlar arası koordinasyon ile faaliyetlerin etkililiğini izleme basamaklarında eksiklikleri olduğu tespit edilmiştir (Çocuk Koruma Haritası, t.b.). Oysaki, çocuğa kötü muamelenin yaygınlığını, kötü muameleye yol açan ve onu durduran etkenlerin ve müdahalede uygun hizmetin belirlenebilmesi için veri temelli izleme yaklaşımının uygulanması önemli bir unsurdur (Alvarez vd., 2016; Cluver vd., 2020; Development Analytics, 2017; Hubel vd., 2018; Oppenheim-Weller ve Zeira, 2018). Lee ve diğerlerinin (2018) A.B.D.nin New York şehrinde çocuk koruma sistemine kayıtlı 1173 aile arasından seçkisiz biçimde seçilen 104 anneyi ev ziyaretleri temelli uygulanan “Sağlıklı Aileler” programının ile ailelerde tekrarlayan kötü muamelenin önlenmesindeki etkililiği sınanmıştır. Anneler bir ön görüşmeye katılmış ve takip eden görüşmeler ise çocuklar birinci, ikinci ve yedinci yaşındayken gerçekleşmiştir. Bulgular çocuklar yedinci yaşına geldiklerinde, evde ziyaret edilen gruptaki annelerin kontrol grubuna kıyasla teyitli fiziksel istismar ve ihmali tekrarlama olasılıklarının iki katı daha az oranda olduğunu göstermiştir. New York şehri çocuk koruma sistemdeki verileri ve sosyal yardım kayıtları takip edilen tüm ailelerde; çalışmaya katılan tüm annelerin çocukları 3 yaşına gelene kadar teyit edilen kötü muamele tekrar oranları düşük seyretmiş ve programa dâhil olan ve olmayan anneler arasında herhangi bir fark gözlenmemiştir. Çocuklar 3 yaşına geldiklerinden itibaren “Sağlıklı Aileler” programına dâhil olmayan annelerde kötü muamelenin tekrarlanma oranında gözlenmeye başlayan artış ve gruplar arasında saptanan farklılığın, tüm ailelerin özellikle çalışmanın ilk iki yılında sıkı biçimde takibinden kaynaklandığı düşünülmektedir (Lee vd., 2018). Müdahale çalışmalarının ve uygulanan eğitim programlarının etkililiğinin değerlendirilmesi basamağının toplumun desteğini alarak sürdürülebilmesi değerlidir. Kamu kaynaklarının veri temelli yaklaşımın bir gereği olarak verilerin oluşturulması, izlenmesi ve kamuoyuyla paylaşılması hususlarında kullanımı; ülkemizde ihtiyacın saptanması, nitelikli önleme ve müdahale sistemlerinin oluşması ve sürdürülebilirliğini sağlayacaktır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Çocuk istismar ve ihmali içeren kötü muamele ciddi bir toplumsal sorundur. Çocuklar yaşadıkları kötü muameleyi adli mercilere bildirmekte zorlanmakta veya hukuki süreci başlatmakta kararsız kalabilmektedir. Bu kararsızlığın temel nedenleri olarak kötü muamele ile ilişkili edimlerin tanımlanmasındaki sıkıntılar ve adli mercilere dair bazı toplumsal çekinceler tespit edilmiştir. Ülkemizde, çocuğa kötü muamelede nitelikli koruma ve destek sistemleri kurmaya ilişkin ulusal kurumların ve uluslararası destekçilerin belirgin çabaları (ör. Anka Çocuk Destek Programı, Çocuk Koruma Kanunu) mevcuttur. Buna karşın sivil toplum kuruluşlarının ve bağımsız araştırmacıların, ülkemizdeki sisteme dair belirledikleri sıkıntılar ve eleştirilerinin ise dikkate alınması, ülkemizin çocuğun yararına üretebileceği toplumsal koşulları daha ileriye götürebilir. Bu tespitler; hizmet sağlayıcıların çocuk gelişimi alanındaki yetkinliğine (Akyol ve Kutlu, 2019), çocuk korumayı üstlenen kurumlar arası koordinasyona (Karataş vd., 2019) ve müdahalenin sonuçlarının izlenebilir (Akyol ve Kutlu, 2019; Çalışkan, 2019; Egbatan, 2015; Ersoy, 2012) ve dolayısıyla sürdürülebilir olmasına (Development Analytics, 2017) dair bazı

tıkanıklıkların ülkemizdeki varlığına ilişkindir. Mevcut çalışma ile çocuğa kötü muameleyle farklı kurumlarda mücadele eden ve önleme ve müdahale alanında çalışan farklı disiplinlerdeki profesyonel hizmet sağlayıcıların yaşayabilecekleri tıkanıklıklar karşısında; bağlantı kurabilecekleri temel unsurları tanıtmak ve çocuğu koruma ve destekleme alanında neler yapılabileceğine dair ortak bir yol gösterebilmek amaçlanmıştır.

Çocuklar kötü muamelenin duygusal ve davranışsal etkilerini hem kısa hem de uzun süreli deneyimleyen bir gelişimsel gruptur. Günümüzde toplumun çocuğu korumak ve gelişebilecek sorunları engellemek için her türlü istismar ve ihmal hakkında bilgilenmesine olan ihtiyaç hiç olmadığı kadar belirgindir. Kötü muamelenin önlenmesine yönelik nitelikli çalışmalar; yüksek aile içi şiddet ve düşük aile işlevselliği (Cluver vd., 2018; Visser vd., 2016) gibi çocuğun kötü muameleyle uğrama riskini oluşturabilecek ailevi faktörleri azaltmayı (Lee vd., 2018) hedefler. Bu müdahale çalışmaları ev ziyaretleri (Oppenheim-Weller ve Zeira, 2018) ve planlı eğitimleri (Karale vd., 2020) içermekte ve genellikle annelerin katılımı ile yürütülmektedir. Çocuğa kötü muamele riski olan ebeveynlerin katıldığı çalışmalarda ise; ebeveynlerin çocuklarını koruma yöntemlerini öğrenme, ebeveynliğin zorluklarıyla baş edebilme, çocuklara ulaşabilecekleri uygun yaklaşımlar, çocuklara sınırlarını öğretme (Oppenheim-Weller ve Zeira, 2018) ve çocuk istismarı hakkındaki bilgilerini geliştirme (Karale vd., 2020) gibi temelde iyi ebeveynlik ve ebeveynlerin duygusal ihtiyaçlarına dair konular ele alınmaktadır. Kötü muamelenin kuşaklar arası geçişini ebeveynin psikopatolojileri veya anne-çocuk veya baba-çocuk ikilisi üzerinden değil de aile ekolojisinin bir diğer yönü olan eş ilişkilerini üzerinden anlamak ise, çocuğa kötü muamele konusunda daha derin bir kavrayış sağlayabilir.

Erken çocukluk döneminden ergenliğe değin çocuk gruplarıyla artan sayıdaki çalışmada (Akyol ve Kutlu, 2019; Morris vd., 2016; Yılmaz Irmak vd., 2018), çocuğun kötü muamelenin önlenmesi sürecine doğrudan katılımı hedeflenmektedir. Çocuklarla düzenlenen önleme çalışmalarının sonucunda çocukların davranış problemlerinde azalma, çocukta kötü muameleyle farkındalık ve beceri gelişimi (Altafım vd., 2016; Lachman vd., 2020) gibi ölçülebilir bir grup sonuca ulaşılmıştır. Örneğin Altafım ve diğerleri (2016), aralarında Türkiye'nin de bulunduğu pek çok gelişmekte olan ülkede, çocuğa kötü muameleyi önlemek için uygulanan "Yetişkinler ve Çocuklar Birlikte (ACT) Güvenli Çocuklar Yetiştirmek Ebeveynlik Programı" nın etkisini incelemiştir. Haftada 2 saatlik sekiz oturum sonunda programa en az 6 hafta katılan 82 anne ve programa katılmayan ama aynı çocuğa bakım-veren 72 yetişkinin özbildirimleri sonucunda; ebeveynlik uygulamaları ve çocuk davranışlarında olumlu gelişmeler gözlemlenmiştir. Buna karşın önleme programlarının yararı konusunda ihtilaf olduğu da söylenebilir. Buna göre; bazı önleme programlarının sadece büyük yaş grupları için etkili olduğu (Lam vd., 2018), herhangi anlamlı bir etkisinin olmadığı (Akyol ve Kutlu, 2019) ve hatta yaşı daha küçük olan çocuklar için bazı olumsuz sonuçları da doğurabileceği (Lachman vd., 2017) ileri sürülmüştür. Ülkemizde çok sınırlı sayıda ve kısa süreli uygulamalara ait kontrollü bilimsel sonuçlar bulunmaktadır (ör. Yılmaz Irmak vd., 2018). Bu nedenler ile ulusal düzeyde planlanacak programın etkililiğini sağlamanın temel bir niteliği olarak, bu türden çabalara başlarken öncelikle çocuk koruma sistemindeki profesyonellerin, çocukların ve ailelerin istismar ve ihmal hakkında mevcut tecrübeleri, bilgi düzeyleri ve ihtiyaçlarının değerlendirilmesi önerilir.

Çocuğa kötü muamelenin toplumsal etkilerinin yoğunluğu; kötü muamelenin toplumsal yaygınlığı kötü muamelenin toplumda ele alınış biçimi ve yol açtığı açık veya örtük sorunlardan kaynaklıdır (Stouthamer-Loeber vd., 2001). Toplumsal yıkıcı etkilerin önüne geçmek içinse, kötü muameleyle maruz kalmış çocuklara kapsamlı bir destek sistemi ile yaklaşılması önerilir

(UNICEF, 2012). Kötü muamele gibi çok katmanlı ve karmaşık sorunların nitelikli biçimde ele alınmasında, iki temel üst iradeye ihtiyaç olduğu ortaya konmuştur. Bu iradelerden biri çocuk koruma ile ilgili alanda çalışan ve hukuki düzenlemeyi uygulayan meslek grupları, diğeri ise sivil toplumun temsilcileridir. Toplumda çocuk haklarının ciddi biçimde ele alınması ve adli, sağlık ve sosyal hizmet alanında sahada çalışanların farkındalık ve yetkinliklerine yönelik eğitim hizmetlerinin erişilebilir olması ise profesyonellerin çocuk koruma alanındaki formasyonunu ve yetkinliğini artıracak, böylelikle çocuğun yararına uygulamalara yönelik usul ve esasların tanınırlığı ve uygulanabilirliğini yaygınlaşabilecektir. Çocuğa kötü muamelede yer alan meslek elemanlarının hizmet içi veya lisans eğitimi içeriklerinin çocuğa kötü muamelede adli ve toplumsal meseleleri ve çözüm yollarını içerecek biçimde genişletilmesi yönünde hedeflerin belirlenmesi, toplumsal maliyeti olduğu kadar insani/ahlaki maliyeti azaltmak için de bir gerekliliktir. Ülkemizde çocuğa kötü muamele ile ilgili kamu vakalarının istatistikî bilgilerinin derlenmesine ve STK'ların izleme raporlarının kamunun yararına birer veri olarak kullanılmasına ihtiyaç vardır. Bu verilerin politika yapıcılarca dikkate alınması, çocuğa kötü muameleyle mücadelede yapısal veya uygulamaya dayalı sorunların çözümüne yönelik atılmış veya atılacak adımların çocuğun yararına bir sonuca varmasını sağlayabilir.

Çocuğun sağlıklı gelişim hakkını destekleyen her tür önleme ve müdahale programı kamu tarafından daha çok benimsenmelidir. Kötü muameleyi kapsamlı bir toplumsal ve mesleki kavrayışla ele almak; onu oluşturan etkenleri saptamak ve önlemek toplumsal zararı ortaya çıkmadan engelleyebilir. Çok katmanlı bir toplumsal art alanı olan kötü muameleyle karşı ülkemizde çocuğu güvende tutmak ve nitelikli toplumsal hizmet vermek çabasında olan profesyonellerin ve kurumların birbirini desteklemeye, toplum tarafından ve sürdürülebilir politikalarla desteklenmesine ihtiyaçları vardır. Önlemede ve müdahalede sahada kamunun düzenlediği eğitim çalışmalarının etkisinin anlaşılması, fonlanması ve daha verimli olması adına görevli profesyonellerin akademisyenler ile işbirliği yaparak bilimsel ölçüm yöntemlerinin uygulaması önerilir. Bu çalışmanın Türkiye'de çocuk koruma ve müdahale sistemini yürütme ve izlemede yer alan; görevli ve gönüllü olan tüm paydaşların ve nihayetinde çocukların güçlenmesine katkı vereceği düşünülmektedir. Ülkemizde kötü muamele gören çocuğa ve ailelere sunulan destek hizmetlerinin yararlarının bağımsız bilimsel çalışmalarda değerlendirilmesi ve verilerin kamuyla paylaşılması hedefleri yakalandığında, çocuğa ulaşan nitelikli hizmet ve toplumsal fayda yaygınlabilecektir.

KAYNAKÇA

- Akyol, C.Ç. ve Kutlu, M. (2019). The effectiveness of sexual psycho-education program for 8th grade students. *İnönü University Journal of the Faculty of Education*, 20(2), 591-600.
- Arata, C.M., Langhinrichsen-Rohling, J., Bowers, D. ve O'Brien, N. (2007). Differential correlates of multi-type maltreatment among urban youth. *Child Abuse & Neglect*, 31(4), 393-415.
- Altafım, E.R.P., Pedro, M.E.A ve Beatriz, M. (2016). Effectiveness of ACT Raising Safe Kids Parenting Program in a developing country. *Children and Youth Services Review*, 70, 315-323.
- Altobelli, T. (2010). Cyber-abuse—a new worldwide threat to children's rights. *Family Court Review*, 48 (3), 459- 481.
- Alvarez, M., Padilla, S. ve Máiquez, M.L. (2016). Home and group-based implementation of the “Growing Up Happily in the Family” program in at-risk psychosocial contexts. *Psychosocial Intervention*, 25(2), 69-78.
- Aydın, A., Tekinsav-Sütçü, S. ve Sorias, O. (2010). Ergenlerde sosyal anksiyete belirtilerini azaltmaya yönelik bilişsel-davranışçı bir grup terapisi programının etkililiğinin değerlendirilmesi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 21(1), 25-36.
- Bandelow, B., Charimo Torrente, A., Wedekind, D., Broocks, A., Hajak, G. ve Rüter, E. (2004). Early traumatic life events, parental rearing styles, family history of mental disorders, and birth risk factors in patients with social anxiety disorder. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, 254(6), 397-405.
- Bartlett, J. M., Kotake, C., Fauth, R. ve Easterbrooks, M. A. (2017). Intergenerational transmission of child abuse and neglect: Do maltreatment type, perpetrator and substantiation matter? *Child Abuse & Neglect*, 63,84-94.
- Belsky, J. (1980). Child maltreatment: an ecological integration. *American Psychologist*, 35(4), 320-35.
- Berzenski, S.R. ve Yates, T.M. (2011). Consequences of multiple maltreatment: a person-centered analysis. *Child Maltreatment*, 16(4), 250-261. DOI: 10.1177/1077559511428353
- Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) (2012). United Nations Children’s fund, measuring and monitoring child protection systems: Proposed core indicators for the East Asia and Pacific Region, *Strengthening Child Protection Series No. 1*. UNICEF EAPRO, Bangkok. ISBN: 978-974-685-138-1.
- Choi, Y., Kim, Y.S., Kim, S.Y. ve Park, I.K. (2013). Is Asian American parenting controlling and harsh? Empirical testing of relationships between Korean American and Western parenting measures. *Asian American Journal of Psychology*, 4(1), 19-29.
- Cicchetti, D. ve Olsen, K. (1990). The developmental psychopathology of child maltreatment. M. Lewis ve S.M. Miller (Edt.) *Handbook of Developmental Psychopathology* içinde (s. 261-279). Boston, MA: Springer.
- Cicchetti, D., Toth, S. L. ve Maughan, A. (2000). An ecological–transactional model of child maltreatment. J. Sameroff, M. Lewis ve S. M. Miller (Edt.), *Handbook of developmental psychopathology* içinde (s. 689–722). Kluwer Academic Publishers.
- Cluver, L., Meinck, F., Yakubovich, A., Doubt, J., Redfern, A., Ward, C., Salah, N., De Stone, S., Petersen, T., Mpimpilashe, P., Romero, R.H., Ncobo, L., Lachman, J., Tsoanyane, S., Shenderovich, Y., Loening, H., Byrne, J., Sherr, L., Kaplan, L ve Gardner, F. (2016). Reducing child abuse amongst adolescents in low- and middle-income countries: a pre-post trial in South Africa. *BMC Public Health*, 16(1), 567.

- Cluver, L.D., Meinck, F., Steinert, J.I., Shenderovich, Y., Doubt, J., Romero, R.H., Lombard, C.J., Redfern, A., Ward, C.L., Tsoenyane, S., Nzima, D., Sibanda, N., Wittesaele, C., De Stone, S., Boyes, M.E., Catanho, R., Lachman, J.M., Salah, N., Nocuza, M. ve Gardner, F. (2018). Parenting for Lifelong Health: a pragmatic cluster randomised controlled trial of a non-commercialised parenting programme for adolescents and their families in South Africa. *BMJ Global Health*, 3(1), e000539.
- Cluver, L., Shenderovich, Y., Meinck, F., Berezin, M.N., Doubt, J., Ward, C.L., Parra-Cardona, J., Lombard, C., Lachman, J.M., Wittesaele, C., Wessels, I., Gardner, F. ve Steinert, J.I. (2020). Parenting, mental health and economic pathways to prevention of violence against children in South Africa. *Social Science & Medicine*, 262, 113194.
- Collin-Vézina, D., Sablonnière-Griffin, M., Palmer, A.M., Milne, L. (2015). A preliminary mapping of individual, relational, and social factors that impede disclosure of childhood sexual abuse. *Child Abuse & Neglect*, 43, 123-134.
- Conger, R.D., Ge, X., Elder, G.H., Jr, Lorenz, F.O. ve Simons, R.L. (1994). Economic stress, coercive family process and developmental problems of adolescents [Special issue on children and poverty]. *Child Development*. 65, 541–561.
- Covell, K., Howe, R.B. ve McNeil, J.K. (2010) Implementing children’s human rights education in schools. *Improving Schools*, 13(2), 1-16.
- Çalışkan, M. (2019). Toplum ve suç araştırmalarında sınırları aşan bir suç: “çevrimiçi çocuk istismarı” ve bu suça karşı alınabilecek önlemler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 61, 122-131.
- Çocuk Koruma Haritası (t.b.). Erişim Adresi: www.cocukkorumaharitasi.info Erişim Tarihi: 3.3.2020.
- Çocuk Koruma Kanunu (2005). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5395.pdf> Erişim Tarihi: 20.9.2021.
- D’Andrea, W., Ford, J., Stolbach, B., Spinazzola, J., ve Van der Kolk, B.A. (2012). Understanding interpersonal trauma in children: Why we need a developmentally appropriate trauma diagnosis. *American Journal of Orthopsychiatry* 82(2), 187-200.
- Development Analytics (2017). *Türkiye’de 0-6 yaş arası çocuğun durumu*. İstanbul: Anne Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV). Erişim Adresi: <https://www.acev.org/directory/turkiyede-0-6-yas-arasi-cocugun-durumu/> Erişim Tarihi: 12.04.2021.
- Dion, J., Matte-Gagne, C., Daigneault, I., Blackburn, M., Hebert, M., McDuff, P., Auclair, J., Veillette, S. ve Perron, M. (2016). A prospective study of the impact of child maltreatment and friend support on psychological distress trajectory: From adolescence to emerging adulthood. *Journal of Affective Disorders*, 189, 336-343.
- Dünya Sağlık Örgütü [WHO] (2002). Facts: Child abuse and neglect. Erişim Adresi: https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/factsheets/en/chil_dabusefacts.pdf Erişim Tarihi: 12.10.2019.
- Egbatan, M. (2015). Hak temelli politik bir eylem biçimi olarak dava izleme. A. Kurtoğlu (Ed.), *Hak temelli izleme ve değerlendirme ve toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması* içinde (s. 129-156). Ankara: Ceid Yayınları.
- Ersoy, A.F. (2012). Vatandaşlık eğitiminde ihmal edilen bir alan: Evde ve okulda çocuk haklarının eğitimi. *International Online Journal of Educational Sciences*, 4(2), 359-376.
- Fantuzzo, J., Sutton-Smith, B., Atkins, M., Meyers, R., Stevenson, H., Coolahan, K., Weiss, A. ve Manz, P. (1996). Community-based resilient peer treatment of withdrawn maltreated preschool children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64(6), 1377-1386.

- Fantuzzo, J., Manz, P., Atkins, M. ve Meyers, R. (2005). Peer-mediated treatment of socially withdrawn maltreated preschool children: Cultivating natural community resources. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 34(2), 320-325.
- Finkelhor, D., Wolak, J. ve Berliner, L. (2001). Police reporting and professional help seeking by child victims of violent crime. *Child Maltreatment*, 6 (1), 17-30.
- Francis, K.J. ve Wolfe, D.A. (2008). Cognitive and emotional differences between abusive and non-abusive fathers. *Child Abuse & Neglect*, 32(12), 1127-1137.
- Glasser, M., Kolvin, I., Campbell, D., Glasser, A., Leitch, I. ve Farrelly, S. (2001). Cycle of child sexual abuse: Links between being a victim and becoming a perpetrator. *The British Journal of Psychiatry*, 179, 482-494. DOI: 10.1192/bjp.179.6.482
- Goodman, G. S., Goldfarb, D., Quas, J. A., Narr, R. K., Milojevich, H. ve Cordon, I. M. (2016). Memory development, emotion regulation, and trauma-related psychopathology. D. Cicchetti (Ed), *Developmental psychopathology* içinde (s. 555–590). New York, NY: Wiley.
- Green, B.L., Ayoub, C., Bartlett, J.D., Furrer, C., Chazan-Cohen, R., Buttitta, K., Von Ende, A., Koepp, A. ve Regalbutto E. (2020). Pathways to prevention: Early Head Start outcomes in the first three years lead to long-term reductions in child maltreatment. *Children and Youth Services Review*, 118, 105403.
- Hébert, M., Langevin, R. ve Oussaïd, E. (2018). Cumulative childhood trauma, emotion regulation, dissociation, and behavior problems in school-aged sexual abuse victims. *Journal of Affective Disorders*, 225, 306-312.
- Hubel, G.S., Rostad, W.L., Self-Brown, S. ve Moreland A.D. (2018). Service needs of adolescent parents in child welfare: Is an evidence based, structured, in-home behavioral parent training protocol effective? *Child Abuse & Neglect*, 79, 203-212.
- Karale, R.B., Malgi, P., Mohite, V.R. ve Choudhari, S.K. (2020). Effectiveness of planned teaching programme on knowledge regarding child abuse among mothers. *Indian Journal of Public Health Research & Development*, 11(3), 743-747.
- Karataş, K., Aslan, H. ve Kılıç, A. (2019). Türkiye’de çocuk polisinin yapılanması ve görevleri çerçevesinde sosyal hizmetin yeri ve önemi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(1), 166-186.
- Kopiec, K., Finkelhor, D. ve Wolak, J. (2004). Which juvenile crime victims get mental health treatment? *Child Abuse & Neglect*, 28, 45-59.
- Kuo, J. R., Goldin, P.R., Werner, K., Heimberg, R.G. ve Gross, J.J. (2011). Childhood trauma and current psychological functioning in adults with anxiety disorder. *Journal of Anxiety Disorder*, 25(4), 467-473. doi:10.1016/j.janxdis.2010.11.011.
- Kwak, Y., Mihalec-Adkins, B., Mishra, A. A. ve Christ, S. L. (2018). Differential impacts of participation in organized activities and maltreatment types on adolescent academic and socioemotional development. *Child Abuse & Neglect*, 78, 107-117.
- Lachman, J.M., Cluver, L., Ward, C.L., Hutchings, J., Mlotshwa, S., Wessels, I. ve Gardner, F. (2017). Randomized controlled trial of a parenting program to reduce the risk of child maltreatment in South Africa. *Child Abuse & Neglect*, 72, 338-351.
- Lachman, J., Wamoyi, J., Spreckelsen, T., Wight, D., Maganga, J. ve Gardner, F. (2020). Combining parenting and economic strengthening programmes to reduce violence against children: a cluster randomised controlled trial with predominantly male caregivers in rural Tanzania. *BMJ Global Health*, 5(7), e002349.

- Lam, S., Zwart, C., Chahal, I., Lane, D. ve Cummings, H. (2018). Preventing violence against children in schools: Contributions from the Be Safe program in Sri Lanka. *Child Abuse & Neglect*, 76, 129-137.
- Lange, B. C. L., Condon, E. M. ve Gardner, F. (2019). A systematic review of association between the childhood sexual abuse experiences of mother and the abuse status of their children: Protection strategies, intergenerational transmission, and reactions to the abuse of their children. *Social Science & Medicine*, 233, 113-137.
- Lee, P. ve Chou, F. (2016). A training program for Taiwan nurses to improve child abuse reporting. *Journal of Clinical Nursing*, 26 (15-16), 2297-2306.
- Lee, E., Kirkland, K., Miranda-Julian, C. ve Greene, R. (2018). Reducing maltreatment recurrence through home visitation: A promising intervention for child welfare involved families. *Child Abuse & Neglect*, 86, 55-66.
- Lewis, M. ve Feiring, C. (1992). Indirect and direct effects and family interaction. S. Feinman (Ed.) *Social Referencing and the Social Construction of Reality in Infancy* içinde (s. 297-321). Boston, MA, Springer. ISBN(online): 978-1-4899-2462-9
- Maguire-Jack, K., Gromoske, A. N. ve Berger, L. M. (2012). Spanking and child development during the first 5 years of life. *Child Development*, 83 (6), 1960-1977.
- Margolin, G. ve Gordis, E. B. (2004). Children's exposure to violence in the family and community. *Current Directions in Psychological Science*, 13(4), 152-155.
- MacKenzie, M. J., Kotch, J. B. ve Lee, L. C. (2011). Toward a cumulative ecological risk model for the etiology of child maltreatment. *Children and Youth Services Review*, 33(9), 1638-1647.
- Morris, M.C., Kouros, C.D., Janecek, K., Freeman, R., Mielock, A. ve Garber J. (2016). Community-level moderators of a school-based childhood sexual assault prevention program. *Child Abuse & Neglect*, 63, 295-306.
- Nedim-Bal, P. ve Öner, M. (2014). Sosyal kaygı ile başa çıkma psiko eğitim programının ortaokul öğrencileri üzerindeki etkisi. *Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi*, 4(1), 335-348.
- Oppenheim-Weller, S. ve Zeira A. (2018). SafeCare in Israel: The challenges of implementing an evidence-based program. *Children and Youth Services Review*, 85, 187-193.
- Öztürk, A. (2017). Çocuk hakları ve eğitimine psikolojik bir bakış. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(33), 429-451.
- Öztürk, A. (2018). Yaşam boyu aile döngüleri ve uyum. M. Akyıldız (Ed.) *Aile İçi Uyumlu Etkileşim* içinde (s.115-139). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları. ISBN: 978-975-06-2882-5.
- Öztürk, A. (2020). Çocuğa kötü muamele: İstismar ve ihmalin önlenabilir psikolojik ve gelişimsel etkileri. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 27(1), 7-19.
- Pears, K. C. ve Capaldi, D. M. (2001). Intergenerational transmission of abuse: a two-generational prospective study of an at-risk sample. *Child Abuse & Neglect*, 25, 1439-1461.
- Reading, R., Bissell, S., Goldhagen, J., Harwin, J., Masson, J., Moynihan, S., Parton, N., Santos Pais, M., Thoburn, J. ve Webb, E. (2009). Promotion of children's rights and prevention of child maltreatment, *The Lancet*, 373(9660), 332-343.
- Rothenberg, W.A., Hussong, A.M. ve Chassin, L. (2016). Intergenerational continuity in high conflict family environments. *Developmental Psychopathology*, 28(1), 293-308.
- Rubin, K.H., Coplan, R.J. ve Bowker, J.C. (2009). Social withdrawal in childhood. *Annual Review of Psychology*, 60, 141-171. doi:10.1146/annurev.psych.60.110707.163642

- Sertelin Mercan, Ç. ve Yavuzer, H. (2017). Bilişsel-davranışçı yaklaşımla bütünleştirilmiş sosyal beceri eğitiminin ergenlerin sosyal kaygı düzeyine etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(63), 1187-1202.
- Shenderovich, Y., Cluver, L., Eisner, M. ve Murray, A.L. (2020). Moderators of treatment effects in a child maltreatment prevention programme in South Africa. *Child Abuse & Neglect*, 106, 104519.
- Simon, N.M., Herlands, N.N., Marks, E.H., Mancini, C., Letamendi, A., Li, Z., Pollack, M.H., Van Ameringen, M. ve Stein, M.B. (2009). Childhood maltreatment linked to greater symptom severity and poorer quality of life and function in social anxiety disorder. *Depression and Anxiety*, 26, 1027-1032.
- Sofuoğlu, Z., Sarıyer, G. ve Ataman, M.G. (2016). Child maltreatment in Turkey: Comparison of parent and child reports. *Central European Journal of Public Health*, 24(3), 217-222.
- Stoltenborgh, M., Bakermans-Kranenburg, M.J., Lenneke, R.A.A. ve van Ijzendoorn, M.H. (2012). The universality of childhood emotional abuse: a meta-analysis of worldwide prevalence. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 21(8), 870-890. DOI: 10.1080/10926771.2012.708014
- Stouthamer-Loeber, M., Loeber, R., Homish, D.L. ve Wei, E. (2001). Maltreatment of boys and the development of disruptive and delinquent behavior. *Development and Psychopathology*, 13, 941-955.
- Taal, M. ve Edelaar, M. (1997). Positive and negative effects of a child sexual abuse prevention program. *Child Abuse & Neglect*, 21(4), 399-410. DOI: [10.1016/S0145-2134\(96\)00179-2](https://doi.org/10.1016/S0145-2134(96)00179-2)
- Tat, M. ve Öztürk, A. (2019). Çocuk cinsel istismarında kendini açığa vurma sürecine ekolojik sistem modeli yaklaşımı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 11(3), 363-385.
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (t.b.). Anka çocuk destek programı. Erişim Adresi: <https://www.aile.gov.tr/chgm/sayfalar/anka-cocuk-destek-programi/> Erişim Tarihi: 13.9.2021.
- T. C. Kalkınma Bakanlığı (2014). Onuncu kalkınma planı 2014-2018 çocuk çalışma grubu raporu. Erişim Adresi: <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/zel%20htisas%20Komisyonu%20Raporlar/Attachments/244/%C3%A7ocuk%20%C3%A7al%20%C4%B1%C5%9Fma%20grubu%20OIKI.pdf> Erişim Tarihi: 13.12.2016.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı [MEB] (2019, 12 Aralık). Özel eğitim ve rehberlik genel müdürlüğü rehberlik programları. Erişim Adresi: <https://orgm.meb.gov.tr/www/rehberlik-programlari/icerik/102>. Erişim Tarihi: 02.04.2021.
- Teng, Y.T., Kuo, L.T. ve Zhou, Q. (2018). Maternal employment and family socioeconomic status: Unique relations to maternal stress, parenting beliefs, and preschoolers' adjustment in Taiwanese families. *Journal of Child and Family Studies*, 27(11), 3506-3519.
- Thomas, R. ve Zimmer-Gembeck, M. J. (2012). Parent-child interaction therapy: An evidence-based treatment for child maltreatment. *Child Maltreatment*, 17(3), 253-266.
- Tracy, M., Salo, M ve Appleton A. A. (2018). The mitigating effects of maternal support and paternal involvement on the intergenerational transmission of violence. *Child Abuse & Neglect*, 78, 46-59.
- Turner, C.W., Robbins, M.S., Rowlands, S. ve Weaver, L.R. (2017). Summary of comparison between FFT-CW and Usual Care sample from Administration for Children's Services. *Child Abuse & Neglect*, 69, 85-95.

- Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK] (2020, Temmuz). Güvenlik birimine gelen veya getirilen çocuk istatistikleri, 2015-2019. *Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni*, 33632. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Juvenile-Statistics-Received-Into-Security-Unit-2015-2019-33632>.
- Visser, M., Schoemaker, K., de Schipper, C., Lamers-Winkelmann, F. ve Finkenauer, C. (2016). Interparental violence and the mediating role of parental availability in children's trauma related symptoms. *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 9(2), 115-125.
- Yates, T. M. (2007). The developmental consequences of child emotional abuse: A neurodevelopmental perspective. *Journal of Emotional Abuse*, 7, 9-34. DOI:10.1300/J135v07n02_02
- Yılmaz İrmak, T., Kızıltepe, I., Aksel, Ş., Güngör, D. ve Eslek, D. (2018). Mika ile kendimi korumayı öğreniyorum: Cinsel istismarı önleme programının etkililiği. *Türk Psikoloji Dergisi*, 33(81), 41-57.
- Yıldırım, N. ve Kublay, G. (2016). 1-4 Yaş çocuklarına yönelik ev kazalarını önleme programının etkinliği. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 3(2), 1-13.
- Young, J.C. ve Widom, C.S. (2014). Long-term effects of child abuse and neglect on emotion processing in adulthood. *Child Abuse & Neglect*, 38(8), 1369-1381.

Duyuların Gelişimi ve Duyu Bütünleme

Sensory Development and Sensory Integration

Kadriye Özyazıcı^{1*}, Ebru Boğa Baran², Nurcan Alagöz³, Kübranur Varlıklöz⁴, Zekeriya Arslan⁵, Semra Akto⁶, Mehmet Sağlam⁷

¹Öğr. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, kozyazici@cumhuriyet.edu.tr, 0000-0003-2559-5816, *Sorumlu Yazar

²Öğr. Gör., Dicle Üniversitesi, ebru.boga@dicle.edu.tr, orcid.org/0000-0001-9487-6123

³Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi, nalagoz@bingol.edu.tr, orcid.org/0000-0002-1344-6760

⁴Öğr. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, kubranur.varliklioz@omu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-1811-4220

⁵Öğr. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, z.arslan@ksu.edu.tr, orcid.org/0000-0001-8861-0310

⁶Öğr. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, semraakto@artuklu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-0185-1339

⁷Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, mehmet.saglam@inonu.edu.tr, orcid.org/0000-0003-1784-4472

Geliş tarihi/Received : 13.02.2021 Kabul tarihi/Accepted: 12.08.2021 Yayın tarihi/Published: 30.12.2021

ÖZET

Anne karnındayken gelişmeye başlayan duyular, çevreyle etkileşim kurmada ilk araçlar olarak değerlendirilmektedir. Bu araçların sağlıklı gelişimi ve birbirleri uyumlu bir şekilde kullanımı gelişim sürecinde son derece önemlidir. Duyusal uyarılara doğru uyarılar ile karşılık verilmesi ve duyusal organizasyonun yapılması beklenen bir durum iken bazen bu durumun sağlanmadığı bilinmektedir. Duyu bütünleme sürecinin sağlıklı işlenmesi anne karnından başlayarak duyuların gelişim seyri ve doğum sonrası süreçte desteklenmesinden etkilenmektedir. Ancak atipik gelişimsel süreçlerde duyu bütünleme işleminde problemler ortaya çıkmaktadır. Duyu bütünleme sürecinde ortaya çıkan problemlerin giderilmesinde profesyonel destek sağlanması kadar ebeveynlerin bu konudaki farkındalıklarının yüksek olması önemlidir. İster tipik ister atipik gelişim süreci olsun, ebeveynlerin bu konudaki hassasiyeti hem gelişim sürecini desteklemekte hem de erken tanıya ve erken müdahaleye zemin hazırlamaktadır. Duyusal gelişimin ve duyu bütünlemenin gelişim süreci içerisindeki önemi dikkate alınarak bu çalışmada; duyu sistemlerinin oluşumu ve gelişimi, duyu bütünleme çalışmaları ve duyu gelişiminin desteklenmesi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Duyu, duyuların gelişimi, duyu bütünleme

ABSTRACT

The senses that begin to develop in the womb are considered as the first mediators in interacting with the environment. The healthy development of these mediators and their use in harmony with each other are extremely important in the development process. While it is expected to respond to sensory stimuli with the right stimuli and to make sensory organization, it is known that sometimes this situation is not achieved. The healthy functioning of the sensory integration process is affected by the development of the senses starting from the mother's womb and their support in the postnatal period. However, problems arise in the sensory integration process in atypical developmental processes. It is important for parents to be aware of this issue as much as providing professional support in eliminating the problems that arise in the sensory integration process. Whether it is a typical or atypical developmental process, the sensitivity of parents in this regard both supports the development process and lays the groundwork for early diagnosis and early intervention. Considering the importance of sensory development and sensory integration in the development process, in this study; formation and development of sensory systems, sensory integration studies and support of sensory development are discussed.

Key Words: Sensory, development of the senses, sensory integration

GİRİŞ

Anne karnındayken gelişmeye başlayan duyular, çevreyle etkileşim kurmada ilk araçlar olarak değerlendirilmektedir. Henüz gebeliğin üçüncü haftasında amniyon sıvısının basınç ve sıcaklığını hisseden bebek, ısı ve dokunmaya yönelik ilk somatik duyu deneyimlerini yaşamaktadır. Duyusal uyarılara verilen ilk cevaplar, döllenmeden yaklaşık beş hafta sonra meydana gelmektedir (Pekçetin, 2015). Duyu, çevreden gelen verilerin göz, kulak, dil, burun ve deri gibi duyular ile karşılıklı etkileşime girmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Duyular ile birlikte yaşam anlamlı, hareketli ve renkli hale gelmektedir (Mather, 2018). Çevreye adapte olmayı da kolaylaştıran duyular, yaşamın devam ettirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Çetin Sultanoğlu ve Aral, 2015). Öğrenmek, istekleri yerine getirmek ve bundan haz duymak, öz-kontrol sahibi olmak, motor beceriler ve üst düzey bilişsel işlevler geliştirmek için duyular kullanılmaktadır (Kranowitz, 2006).

Duyuların işlenmesi, organize edilmesi, yorumlanabilmesi, çevreye uygun şekilde yanıt verebilmesi, yani duysal girdilerin düzenlenmesi “duysal bütünleme” kavramı ile açıklanmaktadır (Magalhaes, 2008; Cabral Silva ve Tudella Martinez, 2015). Literatürde “duysal işleme”, “duyu bütünlüğü” gibi kavramlarla da yer alan duysal bütünleme; anlamlı ve amaçlı davranışlar oluşturabilmek için çevreden duyular aracılığıyla alınan bilgilerin organize edilmesini ve yorumlanmasını sağlayan nörolojik gelişim sürecini ifade etmektedir (Schaaf ve Miller, 2005). İlk olarak 1963 yılında Ayres tarafından geliştirilen duyu bütünleme teorisi, karmaşık aktivitelerin temeli olarak değerlendirilmektedir (akt. Dunn, 2001). Sağlıklı bir duysal bütünleme süreci yaşamayan çocuklar, günlük yaşamsal aktivitelere katılmada ve günlük yaşam becerilerini kazanmada gecikmeler yaşayabilmektedir ve bu gecikmeler, gelişimsel açıdan da geriliğe ve yetersizliğe yol açabilmektedir (Armstrong, Redman-Bentley ve Wardell, 2013; Bar-Shalita, Parush ve Vatine, 2008). Dolayısıyla, tipik bir gelişim gösteren ve normal seyirde devam eden nöro-gelişimsel süreçte, duysal girdilerin doğru bir şekilde işlenmesi oldukça önemli görülmektedir (Çelik, Elbasan, Gücüyener, Kayıhan ve Huri, 2018).

Duyusal bütünleme, çevreden gelen uyarıların ve deneyimlerin beyinde işleme süreci sonunda ortaya çıkan motor davranışları, duyu ve dikkat gibi tepkileri ifade etmektedir. Bir erken müdahale yöntemi olarak da değerlendirilen duyu bütünleme genel olarak beş temel ilke doğrultusunda açıklanmaktadır:

1. Duyu bütünleme ve duyu-motor gelişim öğrenme için oldukça önemli ve gerekli bir beceridir.
2. Çevresel etkenler ve etkileşimler beyin gelişimini desteklemede önemli bir rol oynamaktadır.
3. Merkezi sinir sistemi değişime ve gelişime açıktır.
4. Anlamlı duyu-motor faaliyetleri, dış çevreden gelen uyarıların sonucu olarak sinir sisteminde meydana gelen davranışların yanı sıra öğrenme sürecinde uyarılan nöral değişimleri de desteklemektedir.
5. Duyusal gelişimde belirli bir sıra vardır ve her bir gelişim basamağı bir sonraki duysal gelişim süreci için zemin oluşturmaktadır. Duyusal gelişim ise yaşam boyu devam etmektedir (Miller, Anzalone, Lane, Cermak ve Osten, 2007).

Beyin gelişimi sürecinde sinaptik bağlantıların yoğunlaşması için sadece genetik faktörler yeterli görülmemektedir. Bu süreçte çevresel faktörler de devreye girerek çift yönlü bir etkileşim gerçekleştirmektedir. Optimal beyin fonksiyonu için duysal girdiler ve duyular aracılığıyla algılanan çevresel bilgiler oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Nitekim, özellikle

gelişimin kritik dönemlerinde, yeterli ya da uygun miktarda duyuşsal veriler olmadığı zaman beyin gelişiminde anormallikler ve davranış problemleri oluşabilmektedir. Ayrıca duyuşsal veriler, tek bir duyu ile değil, diğer duyuşlarla bütün olarak işlenmektedir ve kompleks bir süreç olarak kabul edilmektedir (Sidar ve Öztop, 2017). Duyuşsal deneyimlerden yoksun kalmak; önemli ve kalıcı bilişsel, sosyal ve duyuşsal işlev bozukluklarına sebep olabilmektedir. İyi düzenlenmiş zengin ve uyarıcı bir çevre ile kendi başına aktivite başlatan ve devam ettiren çocuklar; dikkat becerilerini geliştirerek ve etkileşimler kurarak duyuşsal açıdan da sağlıklı bir gelişim süreci yaşamaktadır (Balıkçı, 2013).

Prenetal dönemde başlayan duyu gelişimi, bebeklerin doğumdan itibaren yaşayacağı ortama uyum sağlayabilmeleri ve hayatta kalabilmeleri için anne karnında büyük oranda tamamlanmaktadır. Bebekler, doğdukları andan itibaren çevrelerine büyük ilgi duymakla birlikte yüksek bir öğrenme potansiyeline sahiptirler. Bu nedenle gelişimin en hızlı olduğu bebeklik döneminden itibaren gelişimini sağlanmasında duyuşlar son derece önemlidir.

1.DUYUSAL SİSTEMİN SINIFLANDIRILMASI

İnsanlarda her ne kadar beş duyunun varlığından bahsedilse de duyuşsal sistemin sınıflandırılmasında vestibüler duyu (denge ve hareket duyuşu), proprioseptif duyu (derin duyu), taktil duyuşu (dokunma duyuşu), tat duyuşu, koku duyuşu, görme duyuşu, işitme duyuşu olmak üzere yedi farklı sistem şeklinde ele alınır.

1.1.Vestibüler Duyu

Vestibüler duyu, bireye vücudu ve başının nerede olduğu ile ilgili evrendeki ilişkisi hakkında bilgi veren bir duyudur. Çocukların hareketi ve etrafındaki nesnelere hareketleri ile o nesnelere vücutlarıyla ilişkisinin ne yönde olduğu hakkında bilgiler vestibüler duyuşla farkedilir. Vestibüler sistem birleştirici bir sistem olup, bireyin yer çekimi ve dünya ile ilişkisini belirler (Taygur Altıntaş ve Yılmaz, 2015). Vestibüler sistem birçok yönden diğer duyuşlardan farklı olup günlük yaşamda önemli bir rolü vardır. Çünkü reflekslerden en yüksek algılama ve bilinç düzeylerine kadar değişen şaşırtıcı bir işlev yelpazesine sahiptir (Angelaki ve Cullen, 2008). Vestibüler sistem, dengeyi sağlayan, dünyanın yerçekimi alanına göre normal oryantasyonunu koruyan birincil duyuş sistemidir. Hızlanmada, yavaşlamada ya da eğilmelerde de bu denge muhafaza edilir. Vestibüler sistem, başın pozisyonuna veya hareketine göre gözlerin, boynun, gövdenin ve uzuvların pozisyonunu korumaktan sorumludur (Lahunta ve Glass, 2009).

Duyuşsal reseptörlerinin dejenerasyonu nedeniyle iç kulak ve iç kulaktaki semisirküler kanallar zarar görür. Bu durumdan vestibüler sistem de etkilenerek baş pozisyonu ve hareketlerinde birtakım bozulmalar ortaya çıkar. Görsel ve alt ekstremitelerde girdi azalınca dengeyi vestibüler kontrol eder. Sağlıklı yetişkinde görsel ve destek yüzeyi ile ilgili bilgi olmasa dahi denge sağlanabilir fakat normal sınırlarda vestibüler sistem bozulması durumunda yaşlılar dengelerini kaybederek düşebilirler (Fırat, 2019). Doğum sonrasında ise eğer vestibüler sistemde bozulmalar yaşanırsa bunun etkisi yaşamının ilerleyen dönemlerinde çocuğu daha da güçsüzleştirir. Ayrıca yetişkinlerin aksine, vestibüler disfonksiyonu olan çocuklar doğumdan sonra veya kısa bir süre sonra eğer iyileştirici müdahaleler olmadıysa işlevlerini yerine getirmezler (Rine ve Wiener-Vacher, 2013).

Vestibüler sistem ile görsel bilgilerin uyuşmaması hareketle ilgili hastalıklara, baş dönmesi, mide bulantısı, yönelimin bozulması (vertigo gibi) vb. hislere neden olur (Arıhan, 2018). Bu gibi vestibüler fonksiyon kayıpları ya da bozulmaları söz konusu ise birtakım beyin kabuğu ile ilgili telafi edici süreçlerin, iyileşme için önemli olabileceği de belirtilmektedir (Cutfield, Scott, Waldman, Sharp ve Bronstein, 2014). Vertigo ve baş dönmesi gibi problemlerin çocuklukta çok yaygın olmadığı söylene de günümüzde artık daha sık rastlanıldığı da görülmektedir.

Çocukluk döneminde en sık rastlanılan rahatsızlıklar orta kulak enfeksiyonu (otitis media) ve efüzyonu olup çocuklarda da bu problemlerin semptomlarına neden olmaktadır. Golz ve arkadaşlarının yaptığı çalışma, küçük yaşlardaki çocuklarda sıklıkla karşılaşılan denge ile ilgili problemlerin kronik orta kulak enfeksiyonundan kaynaklanabileceğini ve bu semptomların orta kulağın efüzyonu ve ventilasyonu boşaltıldıktan sonra düzeleceğini göstermiştir (Golz, Netzer, Yeger, Westerman, Gilbert ve Joachims, 1998). Ayrıca çocukların görme ve vestibüler sistemle ilgili yaşadıkları problemler, okuldaki performansları üzerinde de önemli bir etkiye sahip olabilir. Görsel yorgunluklar, baş ağrısı, baş dönmesi ve yakın görsel çalışmayla ilgili zorluklar, çocuklarda akademik başarıları zayıflatıcı olabilmektedir (Christina, Stephen, Douglas, Eileen, Julia, Podolak ve Grady, 2018).

Çöpkes (2013) yaptığı deneysel araştırmasında 3-10 yaş aralığında 26 otistik çocuk üzerinde vestibüler eğitimin duyu profili üzerindeki etkisini incelemiştir ve eğitimin etkisi tam olarak belirlenemeyip otizmli çocukların kişisel özellikleri dikkate alınarak eğitimin gerçekleştirilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Çelik ve arkadaşlarının (2018) 10-12 ay arasındaki preterm ve term bebeklerin duyuşal işleme becerilerini karşılaştırdıkları çalışmada preterm bebeklerin vestibüler işleme düzeylerinin term bebeklerden daha düşük olduğu ve erken dönemdeki gelişimsel değerlendirmelerde duyuşal işleme becerilerinin dikkate alınması gerektiği saptanmıştır. Turhan (2018) 4-17 yaş arasındaki spastik diplejik serebral palsili çocuklarda duyu bütünleme tedavisinin; spastisite, denge ve motor fonksiyona etkisini araştırdığı çalışmada duyu bütünleme tedavisinin tedavi programlarına eklenmesinin dengeyi iyileştirmede ve fonksiyonel bağımsızlığı arttırmada etkili olduğu sonucunu bulmuştur. Şeker (2019) 7-10 yaş arasındaki entelektüel yetersizliği olan çocukların denge becerileri üzerinde denge becerilerini geliştirmeye yönelik özel hareket eğitimi programının etkisini incelediği çalışmada bu programın çocukların denge becerilerini geliştirdiğini belirlemiştir. Martens ve arkadaşları (2019) işitme kaybı olan tüm çocuklar için standart bir vestibüler taramanın çocukların motor, bilişsel ve psikososyal gelişimi üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmalarında bu taramanın vestibüler eksiklikleri farketmeyi, vestibüler disfonksiyonu gelişmekte olan çocuklar üzerinde yaşam kalitelerini iyileştirebilmede olumlu etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Hoeve (2020) kolik ve kolik olmayan bebeklerdeki vestibüler düzensizliği araştırdığı çalışmada kolik bebeklerin sadece çok ağlayan bebekler olmadığı ayrıca vestibüler düzensizliklerinin olduğu ve vestibüler hiperaktiviteyi azaltmak için tedavi yöntemlerine ihtiyaç olduğunu belirtmiştir.

1.2. Proprioseptif Duyu

Kas, eklem ve tendonlarda mekanoreseptörler bulunur. Bu mekanoreseptörlerin değişen pozisyon ve durumları algılaması ile proprioseptif sistem devreye girer ve vücut ile uzuvlarının konumunun beyin tarafından algılanmasına yardımcı olur (Fidan, Yıldız ve Şahan, 2019).

Derin doku duyusu veya diğer bir adıyla beden farkındalığı duyusu olarak da bilinen proprioseptif duyu; gücü, yönü ve hareketi sağlayan duyuşal mesajları ifade etmektedir. Bu duyuya ait reseptörler (proprioseptörler) kas ve eklemlerde yer almaktadır ve vücut pozisyonu ile ilgili bilgi sağlar. Vücudun bölümlerinin birbiri ve boşluktaki uyumunu sağlar, kasların ne kadar kasılacağını belirler, hareketin gerçekleşmesi için gereken hız ve uygun zamanı da proprioseptif duyu belirlemektedir (Çetin Sultanoğlu ve Aral, 2015). Proprioseptif duyu reseptörleri için genellikle 'kas ve eklemlerde yer alan bir uyarıcı' tanımı yapılsa da, vücutta birçok proprioseptör bulunmaktadır ve sadece kas hassasiyetiyle ilgilenmezler. Örneğin akciğer ve bağırsaklardaki arterlerin şişkinliğini gösteren reseptörler de vardır. Proprioseptörler terimi uzuv duyularını içeren duyularla ilgilidir, bunlar; konum ve hareket, gerginlik ve kuvvet hissi, çaba ve denge duygusudur (Proske ve Gandevia, 2012). Kas içicikleri, eklem reseptörlerine göre daha iyi anlaşılmıştır ve bağ dokusu ile çevrelenen dört ila sekiz adet özel kas lifinden oluşmuştur. Kaba hareketleri sağlayan büyük kaslar daha az kas içiği bulundurunca, el-göz

gibi organların etrafını saran kaslar gibi ince ve daha keskin hareket eden kaslar ise bu kas içicikleriyle daha zengin bir biçimde desteklenmektedir (Arihan, 2018). Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere eklem, organ, uzuv ve organellerin sağlığını koruyarak, yaralanmalara engel olmada bu duyunun önemi büyüktür (Kaynak, Altun, Özer ve Akseki, 2015).

Çocuklarda proprioseptif yetenekteki gelişimsel değişikliklerin yaklaşık sekiz yaşlarında artık daha istikrarlı olduğunu söyleyen çalışmalar olsa da bu yetenek çocukluk boyunca ve ergenlikte de gelişmeye devam eder (Blecher, Heinemann, Assaraf, Konstantin, Chapman, Cope, Bewick, Banks, Zelzer, 2018; Goble, Lewis, Hurvitz ve Brown, 2005). Proprioseptif duyunun ayırt edilmesiyle ilgili yapılan bir çalışmada 4 ila 13 yaşları arasında proprioseptif duyunun doğrusal bir artış gösterdiği görülmüştür. Hatta parmak ucu pozisyonundayken karşı kolun aynı parmağıyla eşleştirme yapma çalışmalarındaki pozisyon doğruluğunun 24 yaşına kadar hâlâ iyileşmeye devam ettiği de görülmüştür (Goble ve vd., 2005).

Aman, Elangovan, Yeh ve Konczak (2015) proprioseptif duyu eğitiminin bozulmuş motor fonksiyonları iyileştirebilmek için uygulanabilecek bir davranışsal terapi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu çalışma ile duyu eğitimin ne kadar etkili olduğu, proprioseptif eğitimin somatosensoriyel ve sensorimotor fonksiyonda anlamlı gelişimler sağlayabildiğini, özellikle kortikal fonksiyonlardaki düzelmeyi sağladığı konusunda güçlü kanıtlar elde ettiklerini belirtmişlerdir. Kesavan, Frank, Cordero, Benharash ve Harper (2016) proprioseptör liflere yerleştirilen titreşim cihazlarının prematüre bebeklerde yaygın olan uyku apnesinin engellenmesindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında bebeklerde bu müdahale ile daha az solunum duraklamasının meydana geldiğini ve anormal solunum alma duraklarının azaldığını saptamışlardır. Özakin (2018) 5-10 yaş arasındaki otizmlili çocuklarda duyu bütünleme eğitiminin proprioseptif duyu, motor performans ve duyu profili üzerine etkisini incelediği çalışmada eğitimin olumlu yönde çok yönlü etkilere neden olduğu sonucunu bulmuştur. Chinn, Hoffmann, Leed ve Lockman (2019) 7-21 aylık bebeklerin vücutlarını nasıl konumlandırmaya başladıkları ve bunu yaparken de hangi motor stratejileri kullandıklarını inceledikleri çalışmalarında bebeklerin kullandıkları stratejilerin yaşla birlikte artış gösterdiğini, görme ve uzanma arasındaki eşgüdümün yaşla birlikte daha da arttığını yani duyu arasındaki koordinasyonun yaşla beraber artış gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır.

1.3.Taktil Duyu

Dokunma, en temel ve ilkel iletişim biçimi olarak kabul edilmektedir (Mercuri, Stack, Trojan, Giusti, Morandi, Mantis ve Montiroso, 2019). Yaşamın ilk hisleri dokunsaldır. Prenatal dönemde dokunma duyusunun gelişimi görme ve işitme duyularına göre çok açık bir önceliğe sahiptir. Kutanöz ve trigeminal somatosensoriyel reseptörler, gebeliğin yaklaşık 4-7. haftalarında olgunlaşır. Gebeliğin yedinci haftasında, cenin dudaklarına dokunulduğunda hareket edebildiği ve 12. haftada kavrama refleksi tepkileri sergileyebildikleri bildirilmektedir (Bremner ve Spence, 2017). Gebeliğin erken dönemlerinde, embriyo dokunsal uyarımı algılayabilir ve dokunsal uyarıya yanıt verebilir. Annenin karın duvarı yoluyla rahimde dokunsal uyarımları fark edebilir (Castiello, Becchio, Zoia, Nelini, Sartori, Blason ve Gallese, 2010).

Bebek, doğum sırasında ve doğumdan hemen sonra sadece birkaç dakikadır hayatta olmasına rağmen dokunsal uyarıları alabilir (Castiello ve vd., 2010). Fetalden neonatal hayata geçiş, en dinamik ve hassas yaşam olaylarından biridir. Doğum ve doğumu takip eden zaman dilimi, bebek için psiko-fizyolojik olarak hassas bir dönemi temsil etmektedir. Bebeğin doğum travması yaşadığı bu anlarda, dokunsal uyarı ve fiziksel temas ile rahim dışındaki hayata uyum sağlamanın en iyi yoludur (Bystrova, Widström, Matthiesen, Ransjö-Arvidson, Welles-Nyström, Wassberg ve Uvnäs-Moberg, 2003). Yeni doğanın beslenmesi sırasında anneden ya da bakım verenden aldığı taktil ve proprioseptif somatoduyusal uyarılar dünyaya geldiği yeni

çevresine uyum sağlamasını kolaylaştırır. Bunun yanı sıra taktil ve proprioseptif duyu bebeğin bakım veren yetişkine bağlanmasını, kendisini güvende hissetmesini sağlar. Gelişen güven bebeğin yaşamı boyunca çevresiyle kuracağı sosyal davranışların ve iletişimin temelini oluşturur (Schultz, 2013).

Dokunma gibi fiziksel temas, insan yaşamının tüm aşamalarında yer alır; ancak bebeklerin ve ebeveynlerinin yaşamları için özellikle merkezidir. Bebeklik dönemi boyunca bakım verenler, bebeklerine önemli dokunsal uyarılar sağlar, çünkü dokunma günlük ebeveyn-bebek etkileşimlerinin ve ebeveynlik uygulamalarının çoğunda kullanılır. Kısa süreli anne-bebek etkileşimleri sırasında dahi birlikte geçirilen sürenin % 55 ila % 99'unda dokunma gerçekleşir. Bu nedenle, bebek ile bakıcısı arasındaki fiziksel temas, insan gelişiminin en önemli yönlerinden biridir (Mercuri ve vd., 2019).

Dokunsal duyumların, günlük yaşamdaki deneyimleri ve davranışları nasıl belirledikleri yaygın olarak bilinmektedir. Ancak dokunma yalnızca dış dünyayı algılamak, anlamak ve ona yanıt vermek için kullanılmamaktadır. Dış dünyadaki olaylar da aynı zamanda benlik ve vücut üzerinde etkiler bırakır. Bu nedenle, dokunma kendi bedenlerimizin zihinsel temsillerini ve dış çevreye göre mizacımızı çerçevelemede temel bir rol oynamaktadır (Bremner ve Spence, 2017).

Dokunsal sistem fiziksel, zihinsel ve duygusal insan davranışını belirlemede önemli bir rol oynar. Her birey, bebeklikten itibaren organize ve işlevsel olabilmek amacı ile dokunsal uyarıya ihtiyaç duyar. Merkezi sinir sistemindeki deri yoluyla algılanan duyumların verimsiz ya da işlevsiz olması durumu dokunsal işlevlerin bozukluğudur. Dokunmaya aşırı duyarlılığı olan çocuk (dokunsal savunuculuk) hafif dokunma duyumlarına olumsuz ya da duygusal olarak beklenmedik tepki verme eğiliminde olabilir. Çocuk bu şekilde sadece gerçek dokunuşa değil, aynı zamanda dokunulma beklentisine de tepki vermektedir. Çoğu dokunma hissini rahatsız edici ya da korkutucu algılayarak kavga, kaçma, korku hatta donma gibi tepkiler verebilmektedir. Çocuk dokunma duyumlarına aşırı ya da yetersiz yanıt verebilir. Bir dakika içinde, saçını taramak veya kucaklanmak gibi bir deneyimi gerçekten sevebilirken ve sonraki dakika içinde bu davranımlardan nefret edebilir. Biri koluna dokunduğunda alarm gibi bir çılgılık atabilirken, vücudundaki kırık bir köprücük kemiğine kayıtsız kalabilir. Yatağa atlamayı sevebilirken, sırtının ovalanmasından nefret edebilir (Kranowitz, 2005).

Dokunma duymusu ile ilgili sorunlar yaşayan bireyler, vücudu ile ilgi algılarının yeterince gelişmemiş olması hareket etmeyi gerektiren becerilerden kaçınma ya da sosyal ortamlardan uzak durma ve benzeri davranışlar sergileyebilirler. Hareket gerektiren becerilerden kaçınmaları nedeniyle de kaba ve ince motor gelişimlerinde gecikmeler yaşayabilmektedir. Bu becerileri yeterince gelişmediği için oyuncak gibi nesnelere işlevlerine uygun olarak kullanmakta zorluk yaşayabilmektedirler (Herz ve Engen, 1996).

Wang, Hua ve Xu, (2015) çalışmaları prenatal dönemde, düzenli nazik dokunsal uyarıların bebek mizacını etkileyeceğini gösterir. Düzenli dokunsal uyarım alan fetüsler doğumdan sonra izlendiğinde % 73.7 kolay tip mizaçlı bebekler oldukları görülmüştür. Bu sonuçlar dokunsal hislerin, insanların davranışları ve duyguları üzerinde şaşırtıcı derecede güçlü etkileri olabileceğini göstermiştir. Özellikle dokunma, insanların uyumluluğunu değiştirebildiği görülmüştür. Prenatal dönemde olduğu kadar postnatal dönemde de dokunma önemli bir role sahiptir. Dokunma bebeklerde zamanla rahatlık, güvenlik, memnuniyet duyguları uyandıran fizyolojik ve psikolojik süreçlerle eşleşir. Özellikle sosyal dokunuş, pekiştirmeye dayalı öğrenmeye katkıda bulunur ve gelişim dönemlerini etkiler (Cascio, Moore ve McGlone, 2019). Ebeveyn dokunuşunun, çocukların sosyal tehdide yönelik örtük dikkat önyargısını azalttığı ve sosyal açıdan endişeli çocukların tanıdık olmayan kişilere güveni artırdığı görülmüştür (Brummelman, Terburg, Smit, Bögels ve Bos, 2019). Bununla birlikte dokunma deneyiminin birinci elden yaşanmadığı durumlarda da etkileri olabileceğini göstermiştir. Dört aylık

bebeklerin somatosensör kortekslerinin yalnızca kişisel dokunma deneyimi ile değil, aynı zamanda başkalarının deneyimlerini izleyerek de haritalama gerçekleştirebildikleri bilinmektedir (Rigato, Banissy, Romanska, Thomas, Velzen ve Bremner, 2019).

1.4.Koku Duyu

Koku alma (olfaksiyon), memeli gelişiminin ilk adımlarından itibaren algısal deneyimin kaçınılmaz kaynağıdır. Olfaksiyon nazal kemosenörler, anne-bebek ilişkisinin normal biyolojik işleyişinden kaynaklanan uyarılarla doğrudan temas halindedir. Ana koku alma duyu nöronları, burun boşluğunun çatısı altında bulunur ve koku alma sinirleri yoluyla ana koku ampullerine bağlanır. Trigeminal sistemin dalları gibi üst solunum yolunu kaplayan epitelyumu innerve eder. Koku alma sistemi, gelen hava akışında düşük konsantrasyonlarda taşınan sayısız bileşiği algılayabilmektedir (Bremner ve Spence, 2017).

Koku alma sistemindeki nöral transdüksiyon diğer duylarda olmayan birkaç özellik ile karakterize edilir. Koku alma korteksi, limbik sistemde amigdala-hipokampal kompleksi ile doğrudan anatomik bir bağlantı oluşturur. Başka hiçbir duyu sistemi, duyu ve hafızanın nöral alt tabakaları ile bu tür doğrudan ve yoğun teması sağlayamamaktadır. Bu durum, koku ile uyandırılan hatıraların alışılmadık derecede duygusal olarak güçlü olmasını açıklayabilir. Bunun yanı sıra koku alma nöronları miyelinsizdir ve vücuttaki en yavaş iletim hızına sahiptirler. Bu nedenle de koku alma duysusu en yavaş duyu olabilmektedir. Görme duysusunda algılama yaklaşık 45 milisaniye, koku alma duysusu 400 milisaniye ve tanıma 600-800 milisaniye sürmektedir. Ancak bir kez koku algılandığında diğer duyların ürettiği hislerden daha uzun süre devam eder. Koku alma reseptörleri, doğrudan çevreye maruz kalan tek nöronlardır ve aynı zamanda, yaklaşık olarak her 28 günde bir reseptörlerin tamamen değişmesiyle, yenilendiği bilinen tek nöron olmaları bakımından benzersizdirler (Isbell ve Isbell, 2007).

Prenetal dönemin beşinci haftası itibari ile gelişmeye başlayan ve on birinci hafta itibari ile burun epiteli oldukça gelişen fetüsün koku duysusu biyokimyasal gelişiminin tamamlanmasına bağlıdır. Erken dönemde başlayan biyokimyasal gelişim yaklaşık olarak gebeliğin 28. haftasında tamamlanır (Slocombe, Carmichael ve Simner, 2016). Yeni doğan ile ilgili bilgiler yetersiz olsa da, bakım alma ve beslenme için kokuya koşullanmış olduklarını gösteren kanıtlar mevcuttur. Annenin göğüs kokusu, emzirilen bebeklerde emzirme deneyiminin bir işlevi olarak güvenilir bir pozitif baş yönelimi sağlar. Altı günlük olduklarında, bebekler başlarını güvenli bir şekilde annenin göğüs kokusuna yöneltebilirler (Bremner ve Spence, 2017). Küçük bir bebek, annesini kokuyla tanıyabilir, ancak çevredeki diğer kokuların çoğundan habersiz görünebilirler (Bloomfield, Alexander, Muelbert ve Beker, 2017).

Doğumdan sonraki ilk saatin yeni doğanların koku alma öğrenmesi için hassas bir dönem olduğuna dair kanıt görülmektedir. Doğumdan sonraki ilk saatlerde anne ve süt kokusuna maruz kalan bebeklerin kokuya yanıt vermesi, 2-3 günlük bir aralıkta bellekte izini tuttıklarını göstermektedir (Romantshik, Porter, Tillmann ve Varendi, 2007). Doğumdan sonraki ilk saatlerde annelerinin göğüsleri arasına yerleştirilen sağlıklı yeni doğan bebeklerin, meme ucunu yardım almadan buldukları ve genellikle doğumdan sonraki ilk saat içinde emmeye başladıkları görülmüştür. Yeni doğan 30 bebekten 23'ünün kendi amniyotik sıvıları (AF) ile nemlendirilmiş meme arayarak buldukları görülmüştür. Amniyotik sıvı kokusuna yönelik gözlenen çekiciliğin, bebeklerin fetal dönemden itibaren koku duysusuna hassas olduklarını göstermektedir (Varendi, Porter ve Winberg, 1994).

1.5.Tat Duyu

İnsan dilinin yüzeyinde dört tür papilla (çıkıntı) vardır. Dildeki tat tomurcukları, epitel hücrelerinden oluşur ve ağız boşluğunun yanı sıra orofarenks ve gırtlakta yer alır. Arka dilde

daha güçlü algılanan acı tatlar, ön dilde daha güçlü olarak algılanan tuz ve tatlı tatlar ve dilin yan kenarlarında ekşi tatlar olarak algılanan bazı bölgesel farklılıklar mevcuttur (Mott ve Leopold, 1991). Tipik bir insan 20 ila 70 yaşları arasında, her bir çevresel papillada yaklaşık 250 tat tomurcuğuna ve yaprak papillalarında yaklaşık 1300 tat tomurcuğuna sahiptir. Tat tomurcuklarındaki hücrelerin ömrü oldukça kısadır ve sürekli olarak yenilenmeleri gerekir. Periyodik incelemeler tat tomurcuğunun içindeki hücrelerin yaklaşık 10 günlük bir yaşam süresine sahip olduğunu göstermiştir (Birnbaum, 2011).

Gıdalar sindirilirken, sistemler en dıştan koku alma, tat ve trigeminal duyu beyin yapılarına duyuusal bilgi sağlamak için eşzamanlı olarak çalışır. 'İçten koku alma' ve tat, özellikle yemek yeme veya içme söz konusu olduğunda genellikle eş zamanlı çalışır. Oro-nazal kemoreepsiyon, pasif ve aktif işbirliği sonucunda ortaya çıkan koku-tat algısal karışımlara neden olur (Bremner ve Spence, 2017).

Kimyasal tat duygusu, tatlı, ekşi, acı, tuzlu ve umami olmak üzere beş temel tat kategorisinin saptanmasını içerir. Tat alma molekülleri, ağızdaki tat reseptör hücrelerinin zarlarında bulunan ve tat tomurcukları şeklinde düzenlenen iyon kanallarına doğrudan veya dolaylı olarak bağlanır. Oradan, sinyal transdüksiyon olarak bilinen bir süreçle dönüştürülür ve beyne gönderilir. Maddeler çok nadiren saf tatlar halinde iletilir. Tüketimlerin çoğu yalnızca tadı değil; aynı zamanda doku, sıcaklık, diğer dokunsal duyumlar, yanma ya da soğuma hissi gibi trigeminal sinir tahrişleri de eşlik eder. Bu nedenlerden dolayı lezzet algısı çok duyuusaldır ve aynı zamanda koku alma ve görme gibi diğer duyulardan da etkiler gösterir (Slocombe, Carmichael ve Simner, 2016).

Koku alma ve tat alma işlevleri, somestezin başlangıcı ile kinestezinin başlangıcı arasında bir yerde işitme ve görmeden çok önce başlar. Tat tomurcukları gebeliğin 12. haftasına kadar erken bir zamanda bulunabilir ve morfolojik olarak gebeliğin 13. haftasına kadar olgunlaşır. Bu nedenle, insan nazal ve oral kemoreseptörleri, gebeliğin erken dönemlerinden itibaren duyuusal işlevle uyumlu anatomik bir gelişim gösterir, ancak duyuusal girdilerin algısal işlenmesi son üç aylık dönemde ortaya çıkmaktadır (Bremner ve Spence, 2017). Küçük miktarlarda amniyotik sıvının fetüs tarafından yutulması ilk trimesterin sonunda başlar ve gebeliğin 34. haftasında günde 750 ml'ye kadar ulaşır (Bystrova ve vd., 2003).

Koku ve tat duyuuları, fetal yaşam sırasında gelişir ve doğum sonrası anneyi tanımadaki önemli rol oynar. Buna ek olarak, koku ve tat duyuuları metabolik kontrolü teşvik eden etkiler de taşımaktadır (Bloomfield ve vd., 2017). Koku ve tat algısı, bağırsak hareketliliğini, insülin salgılanmasını, iştah, sindirim ve metabolik hormonların salgılanmasını artırdığı bilinmektedir. Prematüre bebeklerde sütün koku ve tadını alabilmeleri süt intoleransını iyileştirebildiği ve kilo artışı sağladığını göstermektedir (Goldstein, 2019).

1.6. İşitme Duyu

Yenidoğan bir bebeğin nasıl duyduğu ve işitmeyi nasıl gerçekleştirdiği merak konusudur. Eskiden bazı psikologlar yeni doğanların işlevsel olarak sağır olduğuna inanmışlardır. Fakat son zamanlarda yapılan birçok araştırma durumun böyle olmadığını kanıtlamıştır. Yapılan araştırmalar yeni doğanların işitsel bir kapasiteye sahip olduğunu ve bu kapasitenin çocuk büyüdükçe geliştiğini göstermiştir (Goldstein, 2019). De Casper ve Filter (1980) iki günlük bebeklerin, annelerinin seslerini duyabilmek için emme hızını düzenleyebildiklerini ve emme üzerinde kontrol sağladıklarını belirlemişlerdir. Bebeklere emme hızını ölçen besleyici olmayan bir emzik ve kulaklarına da verilen sesi dinleyebilmeleri için kulaklık takılmıştır. Bebeklere annelerinin sesi ve yabancı birinin sesi dinletilmiştir. Bebeklerin emme sırasında duraklamalarındaki farklılaşmalara bakıldığında, duraklamaların uzunluğu annelerinin sesini, kısalığı ise yabancı birinin sesini dinlediklerini göstermiştir. Sadece iki günlük bebeklerin bunu keşfetmeleri ve duraklamalarını annelerinin sesini duyacak şekilde ayarladıkları görülmüş ve

anneleriyle yeterince vakit geçirmediikleri göz önüne alındığında bu sonuç; bebeklerde işitme algısının doğum öncesi dönemde geliştiği şeklinde yorumlanabilir.

İşitme duyusu doğum öncesi dönemde gelişmeye başlar. Gebeliğin altı-yedinci aylarında anne karnındaki bebek dışardan gelen yüksek seslere kol ve bacak hareketleriyle reaksiyon göstermektedir (Yükselen ve Aldış, 2020). Bu nedenle doğum öncesi dönemde bebeklerin çeşitli kelimeleri ve sesleri duymasını sağlamaları için, annelerin bebekleriyle konuşmaları önerilmektedir (Güneş, 2010). Kisilevsky, Hains, Lee, Xie, Huang, Ye, Zhang ve Wang, (2003) yaptıkları bir çalışmada bebeklerin annelerinin sesini tanıyabilme yeteneklerini incelemişlerdir. Araştırmanın katılımcıları normal gebelik sürecini tamamlayan ve doğum öncesi bakım alan kadınlardır. Uygulama sırasında annelerin karnının 10 cm yukarısına bir hoparlör yerleştirilerek ve hoparlörün sesi 95 db yüksekliğinde sese ayarlanmıştır. Bu hoparlörden bebeğin annesinin ve araştırma ekibi üyelerinden bir kadının okuduğu birer metin dinletilmiştir. Bebeğin annesinin sesini dinlerken kalp atış hızının annesinin sesine tepki olarak arttığı, yabancı bir kadının sesinin dinlerken de kalp atış hızının yabancı sese tepki olarak azaldığı gözlenmiştir. Araştırma sonucu bebeklerin doğum öncesi dönemde işitme algısına ait deneyimlere sahip olduğunu göstermiştir.

Merkezi sinir sistemi sesin anlamlandırılması açısından önemlidir. İşitme ve duyma sesi alabilme yeteneğidir. Sesleri duymak ve anlamlandırmak aynı anlama gelmez. Sesler duyulsa bile anlamlandırılmayabilir (Çetin Sultanoğlu ve Aral, 2015). İşitsel algının gelişiminde işitsel konum belirleme ve işitsel düzenleme önemlidir. *İşitsel konum belirleme*; çevredeki her sesin bulunduğu ortamda işitsel bir alan oluşturması ve işitsel sistemin, işitsel alandan gelen sesleri görme ve duyma bilgilerini karşılaştırarak sesin geldiği konumu belirlemesi olarak açıklanabilir. İşitsel konum belirlemede iki kulağa gelen ipuçları önemlidir. Bu ipuçları kulaklar arası ses düzeyi farkı ve kulaklar arası zaman farkıdır. Bu süreçlerin her ikisi de sağ ve sol kulağa gelen ses sinyalinin karşılaştırılmasına dayanır. *İşitsel düzenleme* ise; çoklu ses kaynaklarının düzenlenmesini içerir. Düzenlemenin yapılması için işitsel kaynakları ayırt etme ve işitsel ölçüyü algılama gereklidir (Goldstein, 2019).

1.7. Görme Duyu

Bebekler doğuştan gelen bir donanımla görme konusunda yetenekli olmalarına karşın, gözün bölümleri tam olarak gelişmediği için görme konusunda bazı sınırlılıklar vardır. Doğuştan gelen yetenek ve çevreden gelen etkileşimler sonucunda görme yeteneği hızla gelişir (Gander ve Gardiner, 2015). Yeni doğan bir bebek, kendi yüzünden 18cm ile 40cm uzaklıkta buluna bir nesneyi net bir şekilde görebilir. Bu uzaklığın ebeveynlerin bebeklerini kucakta tuttuğu sıradaki uzaklığa denk gelmesi tesadüf değildir. Bebeklerde görme yeteneği yaşamın birinci ayından itibaren hızlı bir şekilde gelişir ve bir yaş civarında yetişkin bir insanın görme seviyesine ulaşır (Trawick ve Smith, 2017).

Bebeklerin dünyayı tanımasına yardımcı önemli beceriler görsel tarama, görsel izleme ve derinlik algısıdır. Görsel tarama; bir cismin tüm özellikleri ile incelenerek cismin tamamını algılamasını içeren süreçtir. Bebekler üç aya kadar baktıkları cismin tamamını tarayabilecek yeterliliğe erişirler. Görsel izleme; bebeklerin hareket eden bir nesneyi takip etme yeteneğidir. Bebeklerde görsel izleme altı ay civarında daha iyi hale gelir (Trawick ve Smith, 2017). Derinlik algısı; nesnelerin bireyden ve birbirinden uzaklığını kestirme yeteneğidir (Yükselen ve Aldış, 2020). Bebeklerin hareket etmeye başlamasıyla birlikte gelişmeye başladığı belirtilmiştir (Trawick ve Smith, 2017). Derinlik algısını altı ay ve üzerindeki bebeklerde test eden Gibson ve Walk (1960) görsel uçurum deneyinde düz bir yüzey üzerinde illüzyon şeklinde oluşturulan ve derinlik algısı veren cam yüzeyde bebeklerin davranışlarını test etmiştir. Yüzeyin bir kısmı sığ ve güvenli görünürken, diğer kısmı ise uçurum hissi vermektedir. Uçurum hissi veren yüzeyin karşısında anneleri bebeklerini çağırmışlardır. Bebekler uçurum kısmına

geldiklerinde yüzeyi elleriyle okşamış fakat geçmeyi reddetmişlerdir. Dobson ve Teller (1978) bebeklerde doğumdan sonraki ilk altı ayda görme keskinliğini çeşitli şekillerde ölçmüşlerdir. Yapılan ölçümler sonucunda görme keskinliğinin ilk altı ayda giderek arttığını belirlemişlerdir.

Goren, Sarty Wu (1975) yeni doğan bebeklerde görsel takip ve kalıp ayırımını yapabilmeye becerisini incelemişlerdir. Araştırma sonucu bebeklerin diğer görsel uyaranlara kıyasla yüz modeline karşı duyarlılıklarının yüksek olduğunu ve erken yaşta görsel ayrımların yapıldığını göstermektedir. Testten önce gerçek bir yüz görmemiş bebeklerin uygun yüz uyarımını tercih etmesi, yeni doğan insanlarda yüzlere karşı öğrenilmemiş veya "gelişmiş" bir tepkinin mevcut olabileceğini düşündürmektedir. Frank, Vul ve Johnson (2009) bebeklerin, diğer nesnelere göre insan yüzüne bakma eğiliminin daha fazla olduğunu, insan yüzüne olan ilginin yaşla beraber giderek arttığını belirtmişlerdir. Gamé, Carchon ve Vital-Durand, (2003) bebeklerin yüz benzeri şekillere, diğer şekillere oranla daha fazla baktıklarını belirlemişlerdir. Bunun yanı sıra bebeklerin düz yüzeylere göre kontrast farkı olan siyah beyaz desenli yüzeylere daha fazla baktıkları belirlenmiştir (Fantz, 1963).

2.DUYU BÜTÜNLEME

Bireylerde duyuların aktif ve bütüncül bir şekilde kullanımını etkileyen birçok durumdan en belirgin olanı duyuşal işleme becerisindeki bozukluktur ve bireylerin günlük yaşamsal aktivitelerini olumsuz olarak etkilemektedir (Birnbaum, 2011). Duyusal işleme eksikliği olan çocuklar giyinme, oyun oynama, yemek zamanı ve sosyal etkileşimler gibi günlük durumlara karşı tepkilerini düzenlemede dahi zorlanabilirler (Bloomfield ve vd., 2017). Duyusal bozukluk durumu “ Otizm, DEHB (Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu), Disklesi, Prematüre doğum, Serabral Palsi, William Sendromu, Şizofreni vb” rahatsızlıkları olan değişik yaş gruplarında sıklıkla görülebilmektedir (Beker, Opie, Noble, Jiang ve Bloomfield, 2017; DeCasper, Fifer, 1980).

Duyusal bütünleme, sinir sisteminin duyuşal girdiyi eyleme nasıl entegre ettiğini açıklamaktadır. Kayıt ve modülasyon bozukluklarında iki yapı etkilenebilmektedir. Bunlar; limbik sistem ile vestibüler ve propriyoseptif sistemler. Vestibüler sistem, uzayda vücudun hareketinden meydana gelen duyuşal bilgilerden sorumlu olan alandır. Proprioseptif sistemin ise, eklemler ve kaslar vasıtasıyla oluşan duyuşal girdiyi işlemede görevi vardır (DeCasper ve Fifer, 1980). Bozulduğunda el çırpma davranışı gibi bozukluklara yol açabilir (Beker, Opie, Noble, Jiang ve Bloomfield, 2017). Ayres, bu sistemlerin bozukluğunu açıklarken dokunsal, hareket ve görsel uyaranların aşırı ya da az tepki şeklinde oluşmasının yerçekimsel güvensizlik, dokunsal savunmadan kaynaklı olduğunu söylemektedir. Ayrıca Ayres beyindeki bir alan olan amigdalanın duyuşal kayıta çok önemli yer kapladığını savunmuş ve son çalışmalarda bu görüşü destekler nitelikte olmuştur. Ayres'in duyuşal kayıt ve vestibüler sistem ile ilgili görüşleri nöro bilimciler tarafından beyin görüntüleme cihazlarıyla tespit edilmemiş olup bu görüş tam kanıtlanmış değildir (akt. Güneş, 2010).

Duyu bütünleme terapisi; doğru, adaptif ve işlevsel cevapları açığa çıkarmak maksadıyla, bireye göre planlanıp uygulanan özel programlar ve duyuşal olarak zenginleştirilmiş interaktif eğlenceli oyun ve farklı etkinliklerden oluşan bir tedavi şeklidir. Tedavi şekli beynin yapısal veya fizyolojik değişikliklere uğrama yeteneği olarak ifade edilen nöroplastisite temel alınarak uygulanır. Tedavide beyin sapı seviyesinde işlenen zenginleştirilmiş duyuşal ortam ve fırsatların çocuklara uygun şekilde yapılandırılmış duyuşal ve motor anlamda belirli zorluklar içeren etkinlikler düzenlenerek limbik sistem üzerinde çocuğun motivasyonunu uyarıp, çocuğu zorlayan (challenging) ve daha kompleks somatomotor adaptif yanıtlar meydana çıkaran sensory-motor aktiviteler kullanılır. Bu aktiviteler “görsel, işitsel, taktil (dokunsal), vestibüler, propriyoseptif, tat” duyuşaları uyaran, çocuğun ihtiyaçları doğrultusunda terapist tarafından düzenlenmektedir (Güneş, 2010).

Duyusal bütünleme, esas olarak gelişimsel ve davranışsal bozuklukları olan çocuklar için bir müdahaledir. Duyusal bütünlemede yer alan aktiviteler vestibüler, propriyoseptif, işitsel ve dokunsal uyarılar sağlar ve bu da duyusal sistemi düzenler. Bu tür uyarılar, propriyoseptif, dokunsal ve vestibüler zorlukları ortaya çıkarmak için kullanılan fırçalar, salıncaklar, trambolinler, toplar ve diğer ekipmanlar kullanılarak oyunda sağlanır (Kisilevsky vd., 2003; Trawick ve Smith, 2017). Aktiviteler ayrıca uyarılma durumlarını güçlendirmek için derin baskı, eklem kompresyonu, oral ahlaki egzersizler ve vücut masajını içerebilir (Bloomfield vd., 2017). Duyusal bütünleme ve işleme etkinlikleri üzerine uluslararası literatürde birçok çalışmaya rastlanmıştır. Bu çalışmalardan bazıları incelendiğinde çıkan sonuçlar şu şekilde ifade edilmektedir.

Karim ve Mohammed (2015) çalışmasında otizmlili çocuklar için bir duyusal bütünleştirme programı hazırlanmış ve uygulanan duyusal bütünleme programının otizmlili çocuklar üzerinde olumlu etki yarattığı sonucuna ulaşmıştır. Yine benzer bir çalışma olan Sgandurra, Lorentzen, Inguaggiato, Bartalena, Beani, Cecchi ve CareToy Consortium, (2017) yaptığı çalışmada “Caretoy” müdahale programının standart müdahalelere göre duyusal eksiklik yaşayan bireyler üzerinde daha olumlu etki yarattığı sonucuna ulaşmışlardır.

Reynolds Glennon, Ausderau, Bendixen, Kuhaneck, Pfeiffer ve Bodison (2017) duyu bütünleme etkinlikleri için hangi yaklaşım seçilirse seçilsin müdahalelerin çocuk katılımına ve duyusal farklılıkları olan çocukların karmaşık ihtiyaçlarını karşılamak için çok yönlü bir yaklaşıma dayanması gerektiğini vurgulamaktadır. Ebeveynlerin durumunu inceleyen Complementary, Zimmer ve Desch (2012) ise çocukların duyusal temelli terapi teknikleri kullanılarak tedavi edilirken, ebeveynlerinin gelişimsel ve davranışsal problemler için bu teknikleri destekleyen sınırlı veriler konusunda eğitilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. DEHB bozukluğu olan bireyler için Lee ve Song (2015) tarafından yapılan çalışmada ise ağırlıklı bir yelek giyerek terapötik tırmanma aktiviteleri gerçekleştirmenin alfa dalgası aktivasyonunu ve çocuktaki dikkati geliştirdiğini söylemişlerdir.

Duyu bütünleme çalışmalarında propriyoseptif uyarı için; farklı fırçalarla uyarı vermek, pirinç, fasulye doldurulmuş kutulardan obje bulma çalışması, geniş tedavi topunu, itme karşılıklı itme veya duvara karşı itme, ağırlaştırılmış elbise, ceplerine ağırlık konmuş yelek giyme, derin basınç uygulama, eklem kompresyonu ve aproksimasyon(sıkıştırma) uygulama, geniş yastıklar ve minderlerle hamburger oyunu, trambolinde zıplama, salıncakta halat çekme, balon çıkartma oyunu, traş köpüğü ile oynama ve ağır objeleri itme ve çekme etkinlikleri uygulanabilir. Taktil uyarı için; top havuzunda hareket, büyük yastıklarla çalışma, fasulye nohut doldurulmuş kutuda çalışma, farklı objeler doldurulmuş kutuda çalışmaları farklı dokuda materyaller içeren oyuncaklar ile çalışmalar yapılabilir (Trawick ve Smith, 2017). Vestibular uyarı için; kaykay, salıncak, hamak, çanak, top, kaydırak, tambolin gibi araçları kullanarak yer çekimini, vücudunu farklı biçimlerde algılayabildiği çalışmalar yapılabilir (Gibson ve Walk, 1960; Yükselen ve Aldış, 2020).

3.DUYUSAL GELİŞİMİN DESTEKLENMESİ

Bebeğin anne karnında gelişimi oldukça hızlıdır. Anne karnındaki bu hızlı gelişim bebeğin dünyaya geldikten sonra hayatta kalabilmesi ve ortama uyum sağlaması için önemlidir. Bebeklik ve erken çocuklukta gelişim gösteren duyu organları bebeğin yeni tanıştığı çevreyi tanımasına yardımcı olan en temel araçtır. Bebekler doğduklarında tüm duyu organları tam olarak olgunlaşmasa da işlevseldir. Duyularını kullanarak çevresini tanımaya, benzer ve farklılıkları ayırt etmeye ve nesnelere arasındaki ilişkiyi çözmeye çalışırlar. Duyular yardımıyla bebeklerin edindiği bu bilgiler onları yaşama hazırlar. Bu dönemde birçok görevi üstlenen ve bebeği yaşama hazırlayan duyu organlarının etkin bir şekilde kullanılması için uygun uyarıcıların

olmasına ihtiyaç vardır (Balat, Gül ve Öncü, 2005; MEB (Milli Eğitim Bakanlığı), 2013; Yükselen ve Aldış, 2019). Bebeklik döneminde çevreden birden fazla duyuyu uyaracak ve duyular arasında uyarılmayı sağlayacak şekilde düzenlemeler yapılabilir. Duyular arasındaki uyarılma bebeğin öğrenmesini daha da hızlandıracaktır. Bu bağlamda bebeklerin gelişimi için zengin materyaller ile desteklenen duysal deneyimler, hem duyu gelişimi hem de buna paralel olarak bilişsel-dil, motor, sosyal-duygusal gelişimlerini de katkı sağlayacaktır (Moyes, 2010; Koyuncuoğlu, 2017).

3.1.Duyuların Gelişiminde Destekleyici Ortam

Yaşamın ilk yıllarında çocukların gereksinim ve gelişim özelliklerine uygun, özgürce deneyimleyecekleri uygun ortam ile duyuların gelişimine için ihtiyaçları vardır. Özellikle bebek ve çocuğun yaşadığı ev ve eğitim kurumlarında duyuların gelişimi için onlara sunulacak çevredeki uyanların birden fazla duyu etkileşiminin olabileceği şekilde planlanmasıyla sağlanabilir. Aktif öğrenme modelinde olduğu gibi bebeğin dokunarak, görerek, işiterek ve yaparak öğrendiği bir çevre ile öğrenme daha kalıcı olur. Ayrıca destekleyici ortam oluşturulurken güvenli bir ortamın sağlanması da bebek ve çocuk açısından oldukça önemlidir (Akça ve Bıçakçı, 2015; Berk, 2013; Keleş ve Çepni, 2006; Özata, 2015).

Ebeveyn ve eğitimciler, duysal desteği sağlayabilmeleri için öncelikle bebeğin gelişiminde duyuların ne kadar önemli olduğunu bilmeleri gerekmektedir. Bebeğin görme, dokunma, tatma, işitme ve hareketten nasıl etkilendiğini iyice gözlemlenmelidir. Böylece bebeğin duysal deneyimleri incelenerek ona zengin çevre fırsatları sunarak gelişime katkı sağlayabilirler. Her bebeğin ilgi ve ihtiyacı kendine özgüdür. Dolayısıyla her bebeğin duysal girdilere verecekleri tepki de değişmektedir. Örneğin bazı bebekler öpülüp dokunulduğunda gülerken tepki verirken bazı bebeklerde ise tam tersi bir tepkide görülebilir. Bu noktada bebeğe sunulan farklı girdiler ile bebeğin reaksiyonları gözlemlenerek ortam düzenlemesi ona göre yapılabilir. Ortam düzenlemesi yapılmadan önce hangi durumların bebeği rahatlattığı ya da huzursuz ettiği bilinmelidir. Örneğin bebekler yüksek ses, aşırı parlak ışıklar, keskin kokular ve ani dokunuşlardan rahatsız olurlar. Bu yüzden de uyarıcıları yerleştirirken bunlara dikkat etmek önemlidir. Bebeğin çevresindeki nesnelere bebek tarafından özgürce deneyimleyebilecekleri şekilde düzenlenmelidir. Ortamdaki duysal uyanlar bebeğin rahatlıkla ulaşabileceği yerlere konulmalıdır. Kısaca bebek için kendilerini rahat ve güvende hissedecekleri sakin bir ortam oluşturması önemlidir (Taygur Altıntaş ve Yılmaz, 2015). Bebeklik ve çocukluk döneminde duyuların gelişimini desteklemeye yönelik birçok çalışma yapılmıştır.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde Yazıcı, Kandır ve Can Yaşar (2014) tarafından hazırlanan duyu eğitim programının yaratıcılık üzerine etkisini incelemek için 60-66 aylık çocuklara uygulanmıştır. Daha sonra duyu eğitim programının etkisi Yaratıcı Düşünme Resim Oluşturma Testi ile değerlendirilmiş ve çocukların yaratıcı düşünceleri üzerinde programın olumlu etkisinin olduğu saptanmıştır. Robinson (2011)'nin bebeklik döneminde duylara yönelik yaptığı çalışmada bebeğin ilk ve aktif olarak kullandığı duyunun dokunma duyusu olduğunu ortaya konulmuştur. Demirci (2010)'nin Görsel Algı Eğitiminin Beş-Altı Yaş Çocuklarının Görsel Algı Gelişimlerine Etkisi'nin incelendiği tez çalışmasında okul öncesi eğitim programının çocukların duysal gelişimini desteklemeye yönelik görsel algı becerisinin gelişimini destekleyecek nitelikte etkinliklere yer verilmesi gerektiği ve okul ortamının duysal gelişimde etkin rol oynadığı saptanmıştır.

3.2.Duyuların Gelişiminde Duyu Materyalleri

Bebekler duyuları yardımıyla çevreyi tanımaya çalışır. Bebeğin duyu gelişimini desteklemek için bebeğin gelişim düzeyine uygun materyaller kullanılır. Materyal kullanımı bebek ve çocuk için hem çevresini tanımaya hem de somut yaşantılar sayesinde öğrenmenin daha kalıcı olmasını sağlamış olur (Pekçetin, 2015). Yaşamın ilk yıllarında sağlıklı bir gelişim için bazen

yapılandırılmış bazen de doğal bir öğrenme ortamına ve duyu materyallerine ihtiyaç vardır (Akça ve Bıçakçı, 2015). Ebeveyn ve eğitimciler duyuları desteklemek için bebeklerin ve çocukların gelişim düzeyi, ilgi ve ihtiyaçlarına uygun materyaller kullanabilirler. Çingıraklar, sesli yapbozlar, tef, marakas, düdüklü, sesli bloklar, el zili vb. materyaller kullanılarak işitme duyusu desteklenerek işitsel algılama düzeyi geliştirilebilir. Görme duyusu için farklı renkte minderler, geometrik şekiller, aynalar, kabartılmış renkli sütunlar, farklı renk ve şekillerde olan legolar, renkli kıyafetler, halı, perde, değişik renkte banyo lifleri vb. materyaller kullanılabilir. Tat ve koku duyusu için farklı kokuları olan oyuncaklar, kolonya, çiğnenebilen nesnelere, vanilya, tarçın, ağız fırçası, meyveler, sebzeler, üfleme topları vb. materyaller kullanılabilir. Burada özellikle dikkat edilmesi gereken nokta materyallerin gelişim düzeyine uygun olması ve zarar verecek kimyasallar barındırmamasıdır. Dokunma duyusu içinde uyun hamurları, dokunma tahtası, toprak havuzu, su havuzu, terapi fırçaları, vakumlu toplar, el egzersizi topları vb. materyaller ile bebeğin ve çocuğun bedeni farklı materyaller yardımıyla uyarılması sağlanmış olur. Denge duyusunun gelişimi içinde zıplama tekeri, sağ-sol denge düzeneği, trambolin, kaykay, vücut çorapları, sepetli salıncak türünde materyaller kullanılabilir. Denge duyusu için kullanılan materyaller yardımıyla çocuğun dengede durabilmesi ve bedenini kontrol edebilmesi amaçlanır (Çetin Sultanoğlu ve Aral, 2015; MEB, 2013). Bebeğin kıyafetleri, oyuncakları, evdeki eşyalar, yiyecek ve içecekler aslında çevredeki birçok şey duyu gelişimi için değerlendirilebilir. Önemli olan materyallerin bebeğe ve çocuğa uygun olması özellikle de bebekler için tehlike içermeyen, onlara zarar vermeyen şekilde tasarlanmış olmasıdır. Diğer önemli bir husus da duyu materyallerin yetişkin gözetiminde kullanılmasıdır (Altıntaş ve Yılmaz, 2015; MEB, 2013).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bebeklerin ve çocukların denge ve hareket duyularının gelişimine yönelik duysal deneyimler yaşamalarına fırsat verilmelidir. Özgürce ve güvenli sürünme, emekleme, yürüme ve keşfetme fırsatı tanımak, farklı büyüklükteki nesnelere oynama fırsatı vermek, tırmanma, atlama, tekmeleme, yürüme gibi ihtiyaçlarını karşılayacakları ortam ve materyalleri sunmak çocukların vestibüler duyularının gelişimini destekleyecektir (Çöpkeş, 2013). Çocukların beden farkındalığı duyusunu desteklemek için kullanılacak materyaller çocuğun kendi bedeninin farkına varmasını sağlamalı, bedenini fiziksel çevresine uygun olarak hareket ettirebilmesi desteklenmeli ve kaza ya da tehlikeli durumlardan da çocuğu koruyup özgüvenini artırmak amaçlanmalıdır (Çetin Sultanoğlu ve Aral, 2015).

Duyusal olarak algılanan bilgilerin işlenmesi ve eyleme dönüştürülmesi noktasında sorun yaşayan bireylerin genel olarak herhangi bir özel durumunun olduğu göze çarpmaktadır. Bu tür bireylerin duyularını aktive etme ve duyularının organize çalışmasını kolaylaştıracak etkinlikler yapılarak bireylerin hem öğrenmelerini kolaylaştırıcı hem de günlük yaşamsal becerilerini kazanmada kolaylaştırıcı bir rol üstlenmektedir. Bu tür etkinlikler ise esas olarak tedavi niteliğinde mesleki terapistler tarafından yapılmaktadır. Ebeveynlerinde duyuların gelişimi konusunda hassas davranmaları ve doğum öncesinden başlayarak duyu gelişimini desteklemesi, çocukların duysal gelişimi açısından önemlidir. Doğumdan hemen sonra başlayarak bebeklerin duysal olarak desteklenmesi ve farklı uyarıların sunulması da bu süreci destekleyecektir.

KAYNAKÇA

- Akça, R. P. & Bıçakçı, M. Y. (2015). Okul Öncesinde Materyal Geliştirme “Temel Konular”. Avcı N. (Ed.), *Okul Öncesinde Materyal Geliştirme* içinde (2 b. Cilt 8, 15-34). Ankara: Hedef Yayıncılık.
- Aman, J. E., Elangovan, N., Yeh, I. L. & Konczak, J. (2015). The effectiveness of proprioceptive training for improving motor function: A systematic review. *Frontiers in Human Neuroscience*, 8:1075:1-18. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2014.01075>.
- Angelaki, D. E. & Cullen, K. E. (2008). Vestibular system: The many facets of a multimodal sense. *Annual Review of Neuroscience*, 31: 125-150 (<https://doi.org/10.1146/annurev.neuro.31.060407.125555>).
- Arıhan, O. (2018). Vücut duyuları. İçinde: Foundations of Sensation and Perception, Canan S, Dokuyucu R. (Çev. Ed.) (2. Baskı) Ankara, Nobel Yayın, 60-84.
- Armstrong, D. C., Redman-Bentley, D. & Wardell, M. (2013). Differences in function among children with sensory processing disorders, physical disabilities and typical development. *Pediatric Physical Therapy*, 25(3), 315-321.
- Balat, U. G., Gül, E. D. & Öncü, E. Ç. (2005). *Okul öncesi dönemde duyu eğitimi ve etkinlikler*. İstanbul: Kare.
- Balıkçı, A. (2013). Duyu bütünleme terapisinde çevresel düzenleme ve materyalin önemi. *Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi*, 1(2), 97-99.
- Bar-Shalita, T., Vatine, J.J. & Parush, S. (2008). Sensory modulation disorder: A risk factor for participation in daily life activities. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 50(12), 932-937.
- Beker, F., Opie, G., Noble, E., Jiang, Y. & Bloomfield, F. H. (2017). Smell and taste to improve nutrition in very preterm infants: A randomized controlled pilot trial. *Neonatology*, 111(3), 260-266.
- Berk, L. E. (2013). *Infants and children prenatal through middle childhood*. Işıkoğlu Erdoğan N. (Çev.) Doğum öncesinden orta çocukluğa bebekler ve çocuklar (7.baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Birnbaum, M. (2011). *Season to taste: How I lost my sense of smell and found my way*. Granta Books.
- Blecher, R., Heinemann, Y. L., Assaraf, E., Konstantin, N., Chapman, J. R., Cope, T. C., Bewick G. S., Banks, R. W. & Zelzer, E. (2018). New functions for the proprioceptive system in skeletal biology. *Philosophical Transactions*, 373(1759), 20170327. (<http://dx.doi.org/10.1098/rstb.2017.0327>).
- Bloomfield, F. H., Alexander, T., Muelbert, M. & Beker, F. (2017). Smell and taste in the preterm infant. *Early Human Development*, 114, 31-34.
- Bremner, A. J. & Spence, C. (2017). The development of tactile perception. *In Advances in Child Development and Behavior*, (Vol. 52, pp. 227-268).
- Brummelman, E., Terburg, D., Smit, M., Bögels, S. M. & Bos, P. A. (2019). Parental touch reduces social vigilance in children. *Developmental Cognitive Neuroscience*, 35, 87-93.
- Bystrova, K., Widström, A. M., Matthiesen, A. S., Ransjö-Arvidson, A. B., Welles-Nyström, B., Wassberg, C. & Uvnäs-Moberg, K. (2003). Skin-to-skin contact may reduce negative consequences of “The stress of being born”: A study on temperature in newborn infants, subjected to different ward routines in St. Petersburg. *Acta Paediatrica*, 92(3), 320-326.
- Cabral, T. I., Silva, L. G. P., Tudella, E. & Martinez, C. M. S. (2015). Motor development and sensory processing: A comparative study between preterm and term infants. *Research in Developmental Disabilities*, 36: 102-7.
- Cascio, C. J., Moore, D. & McGlone, F. (2019). Social touch and human development. *Developmental Cognitive Neuroscience*, 35, 5-11.

- Castiello, U., Becchio, C., Zoia, S., Nelini, C., Sartori, L., Blason, L. & Gallese, V. (2010). Wired to be social: The ontogeny of human interaction. *Plos One*, 5(10), e13199.
- Chinn, L. K., Hoffmann, M., Leed, J. E. & Lockman, J. J. (2019). Reaching with one arm to the other: Coordinating touch, proprioception, and action during infancy. *Journal of Experimental Child Psychology*, 19-32. <https://doi.org/10.1016/j.jecp.2019.01.014>.
- Christina, L., Stephen, R., Douglas, J. W., Eileen, P., Julia, E. L., Podolak, O. E. & Grady, M. F. (2018). Vision and vestibular system dysfunction predicts prolonged concussion recovery in children. *Clinical Journal of Sport Medicine*, 28(2):139-145 (doi: 10.1097/JSM.0000000000000507).
- Complementary, S. O., Zimmer, M. & Desch, L. (2012). Sensory integration therapies for children with developmental and behavioral disorders. *Pediatrics*, 129(6), 1186-1189.
- Cutfield, N. J., Scott, G., Waldman, A. D., Sharp, D. J. & Bronstein, A. M. (2014). Visual and proprioceptive interaction in patients with bilateral vestibular loss. *NeuroImage: Clinical*, 4: 274-282 (<https://doi.org/10.1016/j.nicl.2013.12.013>).
- Çelik, H. İ., Elbasan, B., Gücüyener, K., Kayıhan, H. & Huri, M. (2018). Preterm ve term bebeklerde duyuşal işleme becerisinin incelenmesi. *Fizyoterapi Rehabilitasyon*, 29(2):31-36. (doi: 10.21653/tjpr.343255).
- Çetin, Sultanoğlu, S. & Aral, N. (2015). Duyuların gelişimi. Yıldız Bıçakçı M. (Ed.), *Bebeklik ve ilk çocukluk döneminde (0-36 ay) gelişim duyuların gelişimi ve desteklenmesi* içinde (205-222). Ankara: Eğiten Kitap Yayınevi.
- Çöpkes, Ü. (2013). *Otistik çocuklarda vestibüler rehabilitasyonun etkisi*. (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Bilim Üniversitesi, İstanbul.
- De Casper, A. J. & Fifer, W. P. (1980). Of human bonding: Newborns prefer their mothers' voices. *Science* Issue 4448, pp. 1174-1176. DOI: 10.1126/science.7375928
- Demirci, A. (2010). *Görsel algı eğitiminin beş-altı yaş çocuklarının görsel algı gelişimlerine etkisi*. (Doktora tezi) Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Dobson, V. & Teller, D. Y. (1978). Visual acuity in human infants: A review and comparison of behavioral and electrophysiological studies. *Vision Research*, 18(11), 1469-1483.
- Dunn, W. (2001). The sensations of everyday life: Empirical, theoretical, and pragmatic considerations. *American Journal of Occupational Therapy*, 1;55(6):608-20.
- Fantz, R. L. (1963). Pattern vision in newborn infants. *Science*, 140(Whole No. 3564), 296-297. <https://doi.org/10.1126/science.140.3564.296>.
- Fırat, B. (2019). *Yaşlılarda ayak taban duyu eğitiminin sensorimotor organizasyona etkisinin incelenmesi*. (Doktora Tezi) Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Fidan, U., Yıldız, M. & Şahan, A. (2019). İnsan bilgisayar etkileşimi ile proprioseptif duyuların geliştirilmesi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (Özel Sayı):177-184.
- Frank, M. C., Vul, E. & Johnson, S. P. (2009). Development of infants' attention to faces during the first year. *Cognition*, Vol:110(2),160-170.
- Gamé, F., Carchon, I. & Vital-Durand, F. (2003). The effect of stimulus attractiveness on visual tracking in 2- to 6-month-old infants. *Infant Behavior & Development*, 26: 135-150.
- Gander, M. J. & Gardiner, H. W. (2015). *Çocuk ve Ergen Gelişimi*. Onur, B. (Çev. Ed.) (8.Baskı) Ankara: İmge Kitapevi.
- Gibson, E. J. & Walk, R. D. (1960). The "visual cliff". *Scientific American*. 202: 64 -71.
- Goble, D. J., Lewis, C. A., Hurvitz, E. A. & Brown, S. H. (2005). Development of upper limb proprioceptive accuracy in children and adolescents. *Human Movement Science*. 24 (2): 155-170 (<https://doi.org/10.1016/j.humov.2005.05.004>).
- Goldstein, E. B. (2019). *Sensation and perception*. Malkoç G. & Kardeş FG. (Çev. Ed.) Duyum ve algı (9. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Golz, A., Netzer, A., Yeger, B. A., Westerman, S. T., Gilbert, L. M. & Joachims, H. Z. (1998). Effects of middle ear effusion on the vestibular system in children. *Otolaryngol Head Neck Surg.* 119 (6):695-9 (doi: 10.1016/S0194-5998(98)70039-7).
- Goren, C. C., Sarty, M. & Wu, P. (1975). Visual following and pattern discrimination of face-like stimuli by newborn infants. *Pediatrics.* 56:544-545.
- Güneş, F. (2010). Ninnilerin çocukların dil ve zihinsel gelişimine etkisi. *Journal of World of Turks*, 2(3): 27-38.
- Herz, R. S. & Engen, T. (1996). Odor memory: Review and analysis. *Psychonomic Bulletin & Review*, 3(3), 300-313.
- Hoeve, J. (2020). Clinical evidence of vestibular dysregulation in colicky babies before and after chiropractic treatment versus non-colicky babies. *Research Article.*1-13. DOI: 10.21203/rs.3.rs-117516/v1.
- Isbell, C. & Isbell, R. (2007). Sensory integration: A guide for preschool teachers. *Gryphon House.*
- Karim, A. E. A. & Mohammed, A. H. (2015). The effectiveness of the sensory integration program in motor skills in children with autism. *Egyptian Journal of Medical Human Genetics*, 16 (4), 375-380.
- Kaynak, H., Altun, M., Özer, M. & Akseki, D. (2015). Sporda propriosepsiyon ve sıcak - soğuk uygulamalarla ilişkisi. *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi.* 10(1): 10-35.
- Keleş, E. & Çepni, S. (2006). Beyin ve öğrenme. *Türk Fen Eğitim Dergisi*, 3(2), 66-82.
- Kesavan, K., Frank P., Cordero, D. M., Benharash, P. & Harper, R. M. (2016). Neuromodulation of limb proprioceptive afferents decreases apnea of prematurity and accompanying intermittent hypoxia and bradycardia. *Plos One*, 11(6):1-16. e0157349. doi:10.1371/journal.pone.0157349.
- Kisilevsky, B. S., Hains, S. M., Lee, K., Xie, X., Huang, H., Ye, H. H., Zhang, K., Wang, Z. (2003). Effects of experience on fetal voice recognition. *Psychological science*, 14(3), 220-224.
- Koyuncuoğlu, B. (2017). *Anasınıfına devam eden dört beş yaş çocukların yaratıcı düşünme becerilerine duyu eğitim programının etkililiğinin incelenmesi.* (Doktora Tezi) Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Kranowitz, C. S. (2005). The out-of-sync child: Recognizing and coping with sensory processing disorder. *Penguin.* (80-101)
- Lahunta, A. & Glass, E. (2009). Vestibular system special proprioception. *Veterinary Neuroanatomy and Clinical Neurology*, 319-347 (doi: 10.1016/B978-0-7216-6706-5.00012-3).
- Lee, H. S. & Song, C. S. (2015). Effects of therapeutic climbing activities wearing a weighted vest on a child with attention deficit hyperactivity disorder: A case study. *Journal of Physical Therapy Science*, 27(10), 3337-3339. doi:10.1589/jpts.27.3337
- Magalhães, L. C. (2008). Integrac,ão sensorial: Uma abordagem especi'fica da Terapia Ocupacional. In A. F. Drumond & M. B. Rezende (Eds.), *Intervenc,ões da terapia ocupacional* içinde (45-69). Belo horizonte: Ed. UFMG.
- Martens, S., Dhooge, I., Dhondt, C., Leyssens, L., Sucaet, M., Vanaudenaerde, S., Rombaut, L. & Maes L. (2019). Vestibular infant screening – flanders: The implementation of a standard vestibular screening protocol for hearing-impaired children in Flanders. *International Journal of Pediatric Otorhinolaryngology*, 120:196-201.
- Mather, G. (2018). *Foundations of sensation and perception.* Canan S. & Dokuyucu R. (Çev.) Duyu ve algının temelleri. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- MEB. (2013). *0-36 Ay çocukları için eğitim programı ile bütünleştirilmiş aile destek rehberi aile kitabı* (EBADER) Ankara: MEB.

- Mercuri, M., Stack, D. M., Trojan, S., Giusti, L., Morandi, F., Mantis, I. & Montiroso, R. (2019). Mothers' and fathers' early tactile contact behaviors during triadic and dyadic parent-infant interactions immediately after birth and at 3-months postpartum: Implications for early care behaviors and intervention. *Infant Behavior and Development*, 57, 101347.
- Miller, L. J., Anzalone, M. E., Lane, S. J., Cermak, S. A. & Osten, E. T. (2007). Concept evolution in sensory integration: A proposed nosology for diagnosis. *American Journal of Occupational Therapy*, 61(2), 135-140.
- Mott, A. E. & Leopold, D. A. (1991). Disorders in taste and smell. *Medical Clinics of North America*, 75(6), 1321-1353.
- Moyes, R. (2010). *Building sensory friendly classrooms to support children with challenging behaviours*, Texas: Sensoryworld.
- Özakın, S. (2018). *Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda duyu bütünleme eğitiminin proprioseptif duyu, motor performans ve duyu profili üzerine etkisi*. (Yüksek Lisans Tezi) Doğu Akdeniz Üniversitesi, Kuzey Kıbrıs.
- Özata, S.C. (2015). *Okul öncesinde oyun temelli duyu eğitimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Pekçetin, S. (2015). *Prematüre bebeklerde duyu bütünleme müdahale programının duysal işleme, emosyonel ve adaptif cevaplar üzerine etkisi*. (Doktora tezi) Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Proske, U. & Gandevia, S. C. (2012). The proprioceptive senses: Their roles in signaling body shape, body position and movement, and muscle force. *Physiological Review*, 92: 1651–1697. (doi:10.1152/physrev.00048.2011).
- Reynolds, S., Glennon, T. J., Ausderau, K., Bendixen, R. M., Kuhaneck, H. M., Pfeiffer, B. & Bodison, S. C. (2017). Using a multifaceted approach to working with children who have differences in sensory processing and integration. *American Journal of Occupational Therapy*, 71(2), 7102360010p1-7102360010p10.
- Rigato, S., Banissy, M. J., Romanska, A., Thomas, R., Van Velzen, J. & Bremner, A. J. (2019). Cortical signatures of vicarious tactile experience in four-month-old infants. *Developmental Cognitive Neuroscience*, 35, 75-80.
- Rine, R. M. & Wiener-Vacher, S. (2013). Evaluation and treatment of vestibular dysfunction in children. *Neuro Rehabilitation*, 32(3), 507-518, (doi: 10.3233/NRE-130873).
- Robinson, M. (2011). *Understanding behaviour and development in early childhood a guide to theory and practice*. New York: Routledge & CRC Press.
- Romantshik, O., Porter, R. H., Tillmann, V. & Varendi, H. (2007). Preliminary evidence of a sensitive period for olfactory learning by human newborns. *Acta Paediatrica*, 96(3), 372-376.
- Schaaf, R. C. & Miller, L. J. (2005). Occupational therapy using a sensory integrative approach for children with developmental disabilities. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 11(2):143-8.
- Schultz, A. H. (2013). Some factors influencing the social life of primates in general and of early man in particular. *Social Life of Early Man*, 16, 58.
- Sgandurra, G., Lorentzen, J., Inguaggiato, E., Bartalena, L., Beani, E., Cecchi, F., Dario, P., Giampietri, M., Greisen G., Herskind, A., Nielsen, J. B., Rossi, G. & Cioni, G. (2017). A randomized clinical trial in preterm infants on the effects of a home-based early intervention with the 'CareToy System'. *Plos One*, 12(3), e0173521.
- Sidar, E. A. & Öztop, D. B. (2017). Duyu bütünleme terapisi. *Türkiye Klinikleri Çocuk Psikiyatrisi-Özel Konular*, 3(2), 153-162.
- Slocombe, B. G., Carmichael, D. A. & Simner, J. (2016). Cross-modal tactile-taste interactions in food evaluations. *Neuropsychologia*, 88, 58-64.

- Şeker, F.S. (2019). *Entelektüel yetersizliği olan çocuklarda hareket eğitiminin denge becerilerine etkisi*. (Doktora tezi) Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Taygur, Altıntaş, T. & Yılmaz, Y. (2015). Bebeklik ve ilk çocukluk döneminde (0-36 Ay) gelişim duyuların gelişimi ve desteklenmesi. Yıldız Bıçakçı M. (Ed.), *Duyuların gelişimi ve desteklenmesi içinde* (305-338). Ankara: Eğiten Kitap Yayınevi.
- Trawick-Smith, J. (2017). *Early childhood development*. Akman B. (Çev.) Erken çocukluk döneminde gelişim. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Turhan, A. (2018). *Spastik diplejik serebral palsili çocuklarda duyu bütünleme programı ile konvansiyonel egzersiz tedavisinin; Spastisite, denge ve motor fonksiyona etkisi*. (Yüksek lisans tezi) Haliç Üniversitesi, İstanbul.
- Varendi, H., Porter, R. H. & Winberg, J. (1994). Does the newborn baby find the nipple by smell? *The Lancet*, 344(8928), 989-990.
- Wang, Z. W., Hua, J. & Xu, Y. H. (2015). The relationship between gentle tactile stimulation on the fetus and its temperament 3 months after birth. *Behavioural Neurology*. (<https://doi.org/10.1155/2015/371906>)
- Yazıcı, E., Kandır, A. & Can, Yaşar M. (2014). Duyu eğitimi programının çocukların yaratıcı düşünme becerilerine etkisi. *Akad Bakış Dergisi*. (www.akademikbakis.org)
- Yükselen, A. & Aldış, B. (2020). Duyusal gelişim. Aral, N., Temel, Z. F. (Ed.), *Çocuk gelişimi içinde* (94-111) Ankara: Hedef yayıncılık.